

Ivar Andenæs om hvordan partipressen overvintret i Halden

Arnhild Skre om USA-beundring, krigsangst og
journalistspioner i den kalde krigen

Aina Nøding om mange slags offentligheter

Arnvid Hasund «En syk redaktør» eller den første «falne» i Nato-striden?

Carl Fredrik Engelstad fordomsfull eller fordomsfullt beskrevet?

N O R S K
P R E S S E
H I S T O R
I S K F O R
E N I N G ■

Pressehistorisk tidsskrift nr. 14 2010

Halden Arbeiderblad – Den siste partiavis

Vestvendingen i norsk presse 1947–1949

Pressehistorisk tidsskrift nr 14/2010

Utgitt av
Norsk Pressehistorisk Forening

**Redaksjon for dette nummeret
av Pressehistorisk tidsskrift:**

Arnhild Skre (ansv. red.)
Idar Flo
Rune Ottosen

© 2010 Forfatterne

Design: Endre Barstad
Omslagsillustrasjon: Tidligere redaktør i Halden Arbeiderblad Arvid Johanson
og konsernsjef Alf Hildrum under en rettssak i oktober 2007.
Foto: Tom Richard Andreassen /Halden Arbeiderblads arkiv
Grafisk produksjon: 07 Gruppen

ISSN 1891-9472

Utgitt av Norsk Pressehistorisk Forening.
Abonnementet er inkludert i medlemskontingenten.

Adresse:
Norsk Pressehistorisk Forening
c/o Mediebedriftenes Landsforening
Kongensg 14
0153 Oslo

Hjemmeside: www.pressehistorisk.no

Redaksjonens adresse:
Pressehistorisk tidsskrift
v/ Redaktør Arnhild Skre
Bjerkealleen 6,
1914 Y. Enebakk

Redaktørens telefon (+47) 90892178
E-post arnhild.skre@gmail.com

Kontroll over pressen

ARNHILD SKRE

Redaktør

arnhild@ajskre.no

I en hverdag der fri informasjons- og menings-spredning er en realitet for alle med tilgang til nettet, må det universet som presenteres på de følgende sidene fortone seg mer enn underlig.

I Halden holdt virkelig partipressen stand langt inn i nettsurfingens og bloggernes tid! Ikke nok med at fagbevegelse og partiinteresser preget *meningsjournalistikken* i Halden Arbeiderblad. Denne lojaliteten styrte også nyhetsdekningen og **forretningsdriften** viser medieforsker Ivar Andenæs i artikkelen «Den siste partiavis».

Partiaviser tror de fleste

av oss over 50 at vi vet hva er, men lojaliteten som ble praktisert i Halden var ikke som partiloyaliteter flest. Gjennom stridene med konsernet A-pressen trådte Halden Arbeiderblad fram som en spesiell type partipresse. Den ble en **lokal-partiavis**, og historien Andenæs ruller opp fra årene rundt siste hundreårsskifte, peker dermed tilbake til det forrige, til arbeideravisenes røtter. De fleste av dem var opprinnelig startet som nettopp det, organer for *lokallag* i den arbeiderbevegelsen som skulle vokse seg sterk og fange

avisene sine inn i et sentralt jerngrep som holdt i de fleste av 1900-tallets tiår.

Hvor hardt det grepet kunne klemme til, er redaktør **Arnvid Hasunds** skjebne et av de grelle eksemplene på. Hans avgang i Sunnmøre Arbeideravis høsten 1948 er tema for **Presseprofilen**.

Hendelsen er regnet som et utslag av den sikkerhetspolitiske meningsjustisen i Det norske Arbeiderparti. Men var det bare kritikken av en vestallianse som dyttet Hasund av redaktørkrakken? Var han ikke syk? Skadet han ikke partiet midt i gjenoppbyggingen etter krigen,

i en av dets mest sårbare perioder? Spørsmålene drøftes og forsøkes besvart i denne første historiske gjennomgangen av *hele* avisen det siste året Hasund satt som redaktør, og av andre kilder som har vært å finne om forholdene rundt Hasunds avgang.

Andre verdenskrig har opptatt og fascinert sakprosaesere i mer enn seksti år. Nå ser tiden etterpå ut til å konkurrere om bokkjøpernes interesse. **Den kalde krigen** dukker nå opp som tema

*«I Halden holdt virkelig
partipressen stand langt inn i
nettsurfingens og bloggernes tid.»*

i stadig flere dokumentarbøker for allmennmarkedet.

I historieforskningen har det isenende etterkrigs-klimaet lenge vært et stort tema, men i presse-historisk litteratur har denne høyspente pe-rioden vært **forholdsvis udekket**. Det er påfallende sett i lys av at sentrale deler av denne periodens kam-per foregikk på medi-enes kjerneområder.

Selvsagt handlet den kalde krigen om spionasje, kapprustning og atomtrussel. Men kaldkrig handlet også om ideologi, hard meningsjustis, om å skape de fortellingene om verden som fikk gjennomslag og ble til sannheter – i alle fall på overflaten.

Hvor høytemperert, turbulent og omskiftelig meningsdannelsen i pressen og partiene var i disse første årene av den kalde krigen, kan man få inntrykk av i **Arnhild Skres** artikkel om vest-vendingen i norsk presse på 1930- og 1940-tal-let. Mens **jernteppet** senket seg over Europa og den vestlige verden delte seg i øst og vest, for-søkte både norske partier og norsk presse å ori-entere seg og analysere hvilken politikk som var i Norges interesse. Dermed oppsto den uvanlige

situasjonen at pressens kommentatorer i lange perioder lå foran partiene i meningsutvikling. Partiledelsen kunne man ikke alltid støtte seg til. Hva ble da de grunnleggende verdiene som pressens folk navigerte etter?

*«Flere pressefolk meldte seg
sogar selv til etterretningstjeneste
for USA.»*

I det øyeblikket redaksjo-nen av denne utgaven av Pressehistorisk tidsskrift avsluttes, rulles igjen en **overvåkningssak** opp i norske og skandinaviske medier. Denne gangen er det nordiske borgeres ar-

beid for den USA-styrte **Surveillance Detection Unit (SDU)** det stilles spørsmål ved. Medienes kritikk er skarp, men hva med pressefolkene selv? I den kalde krigen drev både journalister og redaktører overvåkning for USA. Flere pres-sefolk meldte seg sogar selv til etterretnings-tjeneste og flere av dem hadde de beste motiver. Hvilke kan du lese mer om i dette nummeret av Pressehistorisk tidsskrift.

Vi byr også på pressehistoriske notiser, på debatt om tredje bind av verket **Norsk presses historie 1660-2010** og presentasjon av det nyeste store **forskningsprosjektet** innen norsk mediehisto-rie.

God fornøyelse!

Innhold

LEDER	s 3
PRESSEHISTORISK PLUKK	s 6
DEBATT	s 9
Om bokverket <i>Norsk presses historie</i>	
Ivar Andenæs:	s 12
Halden Arbeiderblad - Den siste partiavis	
Aina Nøding	s 37
Forskning pågår	
Om trykkefrihet og tidsskrifter 1720–1814	
Arnhild Skre:	s 40
«En kostbar og farlig tid»	
Vestvingningen i norsk presse 1947–1949	
PRESSEPROFILEN	s 107
Arnvid Hasund	
Bidragssytere	s 123

Pressehistorisk plukk

Avisene som utvida landet

Ved 100-årsjubileet for Norsk Presseforbund og Mediebedriftenes Landsforbund som er feira i år, kan det passa å minna om Ottar Grepstad si siste bok *Avisene som utvida Noreg. Nynorskprensa 1850-2010*. Som så mykje anna ny pressehistorisk forskning, er innhaldet eit produkt av arbeidet Grepstad har gjort for verket *Norsk presses historie*.

«Dei som frå 1858 grunnla nynorskprensa, hadde alt å vinne. Dei som i 2010 dreiv nynorske aviser, hadde mykje å forsvare,» skriv Grepstad etter å ha lagt fram eit vell av ny kunnskap om mediaspråk og språkmedier i dei 150 åra nynorskprensa har utvikla seg. I mellomtida har det å skapa og lesa journalistikk på nynorsk skift karakter. «Gledene ved den språklege plikta (...) var blitt til ei feiring av språklege skilnader.»

Det skjedde i Omvikedalen

I forrige nummer av Pressehistorisk tidsskrift etterlyste vi opplysninger om et bilde fra juli 1941 der folk i en av Hardanger-bygdene bestemte seg for markere innleveringen av radioapparatene med et godt gammeldags gravfølge.

Straks etter at tidsskriftet var sendt ut, kom følgende e-post fra Kristian Hus:

“I ei bok vi produserte i 1995 for Kvinnherad Sogelag og Husnes Mållag, medan eg dreiv Kvinnheringen, er dette bildet med. I teksten har forfattere skrivne: «...Knut Inge Weibust tok bilete av det muntre gravfølgjet, som følgde radioapparatane frå Omvikedalen til den siste kvile på lensmannskontoret i Rosendal, august 1941. Biletet er teke utanfor der rådhuset står i dag. Søren Albretson køyrer vogna, medan broren Ole Jakob er spelemann.» I boka står det òg at søster til fotografen, Wenche Weibust var ein av dei mange ungane som gjekk i dette spesielle «gravfølgjet». Ho minnest det som ei feststund!»

(Foto: Norsk Hjemmefrontmuseum/
Knut Inge Weibust)

Verdifulle avismakermemoarer med én stor mangel

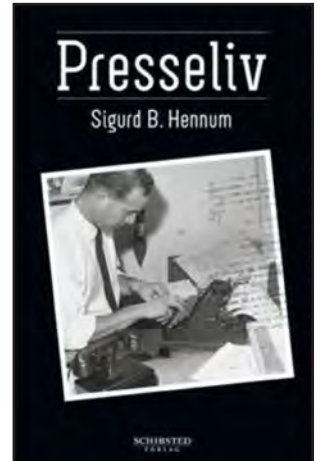
Aftenpostens mangeårige redaktør Sigurd B. Hennum gir endelig ut sine memoarer. De byr på god fortelling, underholdende historier og sjeldne blikk inn bak fasaden og egenreklamen i utviklingen av det som igjen er i ferd med å bli Norges største avis.

Fra et mediehistorisk synspunkt er Hennums bok særlig verdifull fordi han i så mange år arbeidet med utvikling av redaksjonelle produkter og design. Politisk journalistikk og meningsjournalistikk er fyldig beskrevet i mediehistorieforskningen, men tenkningen og beslutningene bak redaksjonelle storsatsninger som Aftenpostens egen radiokanal og fjernsynssatsning, og av det gamle A-Magasinet og nedleggelsen av det, er sjeldnere vare.

Det samme gjelder glimtene Hennum gir inn i redaktørmøtene, og av redaktørvanganger og -tilsetninger. Aftenpostens spesielle beslutningskultur tegnes klart, spesielt etter hvert som Schibsted-konsernets lønnsomhetsvurderinger ble mer overstyrende enn eierfamilienes hadde vært.

Hennum gir seg ikke inn på dypere analyser av konsern- og avis-husutvikling, og han fører en vennlig penn som bare svært sjelden blir skarp. Men når han kvesser til, som i skildringen av vennen og redaktørkollegaen Trygve Rambergs skjebne i huset, veier hans kritikk desto tyngre.

Sigurd Hennums memoarer byr på mange mediehistoriske godbiter. Men én alvorlig mangel har likevel denne boken. Med så sterkt personfokus og så mange interessante opplysninger, skulle forlaget ha spandert akkurat *litt* mer. Bokens 267 sider er ikke vanskelige å lese seg gjennom, men hvorfor skal vi som skriver mediehistorie, måtte klistre gule lapper og streke på sidene når forlaget enkelt kunne ha utstyrt Hennums bok med et navne- og saksregister bak? AS

Sigurd B. Hennum:
Presseliv
Schibsted Forlag

Festskrift til Elisabeth Eide

Sommeren 2010 fylte Elisabeth Eide 60 år. I festskriftet *Det utålmodige mennesket* kaster kolleger, venner og familie et bredt lys over hennes arbeid og varierte interessefelt. Bidragene spenner fra vitenskapelige artikler, til personlige betraktninger, dikt, en novelle, bilder og sangtekster. Samlet viser forfatterne mangfoldet i Elisabeth Eides innsats og engasjement som fagmenneske, skjønnlitterær forfatter, menneskerettsaktivist og privatperson, nasjonalt så vel som internasjonalt.

Kristin Skare Orgeret og Anne Hege Simonsen er redaktører og boken kom ut på Unipub.

Sterke følelser

«Få aviser vekker et slikt engasjement som Dagbladet,» skriver Trygve Aas Olsen i boken *Sex, drap og dårlig ledelse. Hvordan Dagbladet mistet troverdighet, penger og lesere*. Og der gikk det troll i ord. Mens anmelderne stort sett brukte rosende ord, vakte den pressehistoriske utgivelsen voldsomme reaksjoner fra hovedpersonen selv. «I stedet for å analysere Dagbladets historie, gjør Trygve Aas Olsen sine kolleger til skurker,» sa sjefredaktør Lars Helle til Journalisten og karakteriserte boka som en «drittpakke». I NRK kalte Dagblad-leder Esten O. Sæther Aas Olsen for en surmaget leder mens han var i Dagbladet. Dessuten mente Sæther at Aas Olsen egentlig ledet en sladrespalte i Dagens Næringsliv. Aas Olsen som er redaksjonssjef for Etter Børs-sidene i DN, begynner i konsulentstilling ved Institutt for Journalistikk fra nyttår 2011.

Hva venter rundt hjørnet?

Ved årsslutt publiserer Stiftelsen instituttet för mediastudier i Stockholm, Sim(o), en annerledes årsrapport. Den handler i liten grad om Sim(o)s innsats i 2010. I stedet ser den framover på Sim(o)s virksomhetsfelt – journalistikk, medier og medieforskning.

Ingela Wadbring, dosent ved Göteborgs universitet spør «Vilka forskare citeras mest?» og serverer en oversikt over den forskningen som drives i Sverige på journalistikk og medier. Hvor ligger fokus, hvem får forskningspenger og hvor finnes de blanke flekkene på medieforskningskartet?

Anders Mildner, har sett på hva som særmerker journalister i ulike historiske perioder. I artikkelen «Vad är kvar av journalistrollen?» studerer han drivkreftene bak medienes avsløringer og spør om motivene for å granske makten har noen relevans i dag når folk flest twitrer raskere, og kanskje fyldigere, enn godt gasjerte mediearbeidere klarer. Anders Mildner argumenterer for en omformulering av journalistrollen i takt med samfunnets digitale forvandling.

Arne Ruth, kulturredaktør i Expressen 1977-1982 och sjefredaktør (kultur) i Dagens Nyheter 1982-1998, har tatt for seg nyhetsvurderingen i vid forstand. «Varför blir inte upprörande omständigheter 'nyheter'?» spør han i en mosaikk med sitt eget liv som underlag og tanker fra Odyssevs, Georg Brandes, Eyvind Johnson, Unni Wikan og Haydeh Daragahi som mosaikkbiter.

Nettsiden fornyet

I løpet av høsten har Norsk Pressehistorisk Forenings nettside gjennomgått en ansiktsløftning. Omgitt av ny, stram og delikat design fra Endre Barstad, er pressehistoriske nyheter og nye og gamle meldinger fra foreningen enklere å finne og klarere presentert.

Klikk deg inn på www.pressehistorisk.no og se selv. Siden redigeres av Elisabeth Vislie.

DEBATT

Forbløffelse og fordom

FREDRIK ENGELSTAD

Professor i sosiologi
fredrik.engelstad@sosgeo.uio.no

En kommentar til et lite utsnitt av Norsk presses historie

I bind 3 av Norsk presses historie, side 232-233, omtaler Anne Hege Simonsen og Elisabeth Eide en artikkel av Carl Fredrik Engelstad i Aftenposten i 1967. Tema for artikkelen er en konferanse i Stockholm om afrikansk litteratur, som Engelstad deltok i og rapporterte fra. Artikkelen blir både sitert og karakterisert. Karakterisert blir også artikkelens forfatter, i følgende ordelag:

«Samme år reiser også Aftenpostens kulturmedarbeider Carl-Fredrik Engelstad på forfatterkonferanse i Stockholm og oppdager at afrikanere både kan skrive bøker og snakke fransk:» (s. 232)

«Aftenpostens medarbeider lar seg begeistre og forbløffe over de afrikanske forfatternes intellektuelle nivå og deres språkmek-tighet.» (s. 233)

«Entusiasmen til tross framstår dekningen derfor mer som en avsløring av forfatterens fordommer og forventninger enn som et informativt stykke kunnskap om afrikanske skribenter og forfattere.» (s. 233)

Carl Fredrik Engelstad fremtrer som en kunnskapsløs og fordomsfull person som «oppdager» og «lar seg forbløffe» over det intellektuelle nivået blant afrikanske intellektuelle.

Jeg kan opplyse følgende:

Carl Fredrik Engelstad var bosatt i Tanzania i to og et halvt år i første halvdel av 1960-årene, i den forholdsvis lille byen Bukoba. Der deltok han meget aktivt i det lokale kulturliv og menighetsliv, samtidig som han fikk anledning til å sette seg inn i afrikansk litteratur og kultur langt ut over Tanzanias grenser.

Her følger et utvalg av hva han skrev om Afrika og afrikanske forhold:

6. og 8. mars 1965 publiserte Aftenposten – den samme avisen som er Simonsen og Eides kilde – Engelstads dobbeltkronikk om afrikansk utvikling under tittelen «Europa på tilskuerplass».

1. juni 1965 handlet Aftenpostens kronikk om «James Ngogi – en øst-afrikansk dikter», skrevet av Engelstad.

19. juni 1965 trykte Aftenposten Engelstads kronikk «Afrikanernes Afrika», et informasjonsmettet utsyn over afrikansk samtidslitteratur. (Et sitat kan belyse påstanden om at Engelstad to år senere var særlig uvitende om franskspråklig afrikansk litteratur: «Denne litteratur er for det aller meste skrevet på engelsk og fransk – mer på fransk enn på engelsk, skulle jeg ut fra et grovt skjønn anta.» At Engelstad skulle ha lest alt av afrikansk litteratur, ville han selvsagt ikke påberope seg, men han hadde selv fransk i fagkretsen, fikk Bastianprisen for en oversettelse fra nettopp fransk og var ikke mindre opptatt av franskspråklig enn engelskspråklig afrikansk litteratur.)

31. juli 1965 trykket Aftenposten Engelstads anmeldelse av Bloke Modisanes Loven er hvit (Cappelen), om forholdene i apartheidtidens Sør-Afrika, under tittelen «Skammen er hvit».

I 1966 utga Dreyer forlag Engelstad oversettelse av Chinua Achebes roman *Things Fall Apart* (Mønsteret rakner, gjenutgitt i Bokklubbens Verdensbibliotek i 2002).

Torsdag 9. mars 1967 holdt Engelstad foredrag om «Afrikansk litteratur og den aktuelle situasjon» i PEN-klubben, som Eide selv i dag representerer. (Kilde til denne opplysningen er også Aftenposten, 4. mars 1967, s. 4.)

I 1968 utga Engelstad boken *Kulturkollisjon i Afrika* (Minerva), der ett (av seks) kapitler var viet «Litteraturen og dens dilemma».

*«Carl Fredrik Engelstad
fremtrer som en kunnskapsløs
og fordomsfull person.»*

I 1970 bidro Engelstad til antologien *Stemmer fra den tredje verden* (Gyldendals Fakkell-bøker), som inneholdt oversettelser av og artikler om afrikanske og latinsamerikanske forfattere.

Eksempellisten kunne forlenges, men konklusjonen må sies å være klar: I den grad afrikansk litteratur hadde noen talsmenn i Norge i siste halvdel av 1960-årene, var Carl Fredrik Engelstad definitivt én av dem.

På denne bakgrunn er det snarere omtalen av ham i Norsk presses historie som fremtrer som fordomsfull og kunnskapsløs. Når slikt skjer i en avisomtale får det så være; den er kanskje forglemt. Pressehistoriens prestisje som et forskningsbasert verk gjør derimot at et sjikanøst innslag kan bli stående i generasjoner. Når redaksjonen ikke fant plass til å nevne Engelstads øvrige livsverk innen norsk presse, er det desto mer beklagelig at det eneste som sies om ham er totalt feilaktig.

Svar til Fredrik Engelstad

ANNE HEGE SIMONSEN

Førstelektor i journalistikk
Anne-Hege.Simonsen@jbi.hio.no

ELISABETH EIDE

Førsteamanuensis i journalistikk
Elisabeth.Eide@jbi.hio.no

Teksten som omhandler Carl Fredrik Engelstads dekning av afrikanske forfattere i Stockholm har sitt utspring i vårt pressehistoriske prosjekt «Norge fra halvkoloni til humanitær stormakt – Hundre år med de andre i norsk presse», der Anne Hege Simonsen har hatt hovedansvar for undersøkelsen av framstillinger av Afrika. Engelstad viser blant annet til en setning på side 232 som han oppfatter som polemisk. Formuleringen vil være å gjenfinne i den opprinnelige teksten, publisert i *Verden skapes hjemmefra* (Unipub 2008), men her inngår den i en bredere kontekst som tydeligere enn i Pressehistorien viser et diskursivt skifte i omtalen av Afrika på 1960-tallet. Det samme skiftet vises det til i Pressehisto-

rien, men av plasshensyn er dette i liten grad utviklet. Dette har bidratt til å gi setningen Engelstad viser til et unødig polemisk preg.

Artikkelen det refereres til var ment å ha to funksjoner:

Å vise nettopp hvordan Afrika og afrikanere i større grad enn tidligere fikk en «egenverdi» i norsk presse. Her går altså Engelstad foran som et godt eksempel. Sitatet trykket i Pressehistorien understreker jo ikke minst hvordan Engelstad ser Norden som provinsiell i forhold til de «mer eleverte» afrikanske forfatterne.

Artikkelen er imidlertid også et eksempel på samtidens diskursive blindflekker som blant annet gir seg utslag i hvordan kunnskap og gode intensjoner ikke forhindrer at en lang, begeistret artikkel om afrikanske forfattere ikke nevner et eneste navn på verken forfattere eller boktitler.

*«å vise at selv opplyste
kulturskribenter er preget
av sin samtid.»*

Denne dobbeltheten oppfatter vi som signifikant, spennende og relevant. Det har altså ikke vært hensikten å henge ut Engelstad som person, snarere å vise at selv opplyste kulturskribenter er preget av sin samtid. At dette ikke kommer fram i Pressehistoriens korte format beklager vi.

Avisbygningen i Storgata 2 hvor avisen har holdt til siden 1959. Bildet er tatt i forbindelse med avisens 75-årsjubileum i 2004. På nyåret 2011 flytter avisen inn i nye lokaler ved havna, og den nåværende avisbygningen skal pusses opp og leies ut som forretnings- og kontorlokaler. Foto: Arild Brunvand/Halden Arbeiderblads arkiv

Den siste partiavis

IVAR ANDENÆS

Medieforsker
ivar.andenas@ij.no

Hvordan kan det ha seg at partipressen klarte å overvintre der borte i Halden lenge etter at de øvrige avisene i A-pressen hadde kvittet seg med partibindingen?¹

Byen

Halden vokste fram som utskipningshavn for tømmer og plank fra Tistedalen. I seilskutetiden ble byen en betydelig sjøfartsby, samtidig som den utviklet seg til et handelssenter for Østfold og deler av Bohuslän. Som grenseby tjente den som bolverk mot svensk ekspansjonisme: Ville svenskene innta Norge, måtte de passere Halden, om de ikke ville marsjere helt nord til Kongsvinger. Et velstående handelsborgerskap satte sitt preg på byen. Det samme gjorde festningskommandanten og hans offiserskorps.

Med industrialiseringen av tømmerforedlingen fra begynnelsen av 1900-tallet forvandlet byen seg gradvis fra sjøfartsby til industriby. Halden ble tidlig en sosialdemokratisk bastion. Men sporene etter de gamle handelsborgerne er bevart i form av de mange empirebygningene i byens sentrum, hvorav de staseligste er tegnet av de tre G-ene i norsk arkitekturhistorie, Garben, Grosch og Gedde, som alle virket i byen rundt

midten av 1800-tallet. Og Fredriksten festning, som kneiser på en kupert fjellknaus mot øst, minner om byens fordums storhet som Norges skanse mot øst, hvor svensk kongen Karl den tolvte ble skutt og drept i 1718, noe som bidro til å avslutte den store nordiske krig.

I dag er nok Halden for mange nordmenn bare den byen man koster forbi på vei til eller fra sven-skehandel ved Svinesund eller i Strömstad. Men både innbyggerne og de tilreisende som finner veien hit, synes Halden er en trivelig by.

Lokalpolitikken i Halden har imidlertid ikke vært noen søndagsskole. Arbeiderpartiet har hatt makten i kommunen nesten sammenhengende de siste 80 årene. Opposisjonen har vært splittet og kraftløs og derfor uten særlig innflytelse i møtet med et nærmest allmektig arbeiderparti. Statsviteren Pål Foss ved Høgskolen i Halden karakteriserte i 1999 Halden som den siste sovjetstaten,² og andre betegnelser med referanse til østeuropeiske totalitære systemer har vært flittig i bruk for å beskrive Halden-politikken. Byens eneste avis, Halden Arbeiderblad, som har vært kontrollert av parti og fagbevegelse lokalt, fikk på folkemunne navnet Pravda, og avisens lokale eiere ble av gammelredaktør Arvid Johanson betegnet som stalinismens siste utpost i norsk presse, etter at de i april i 2009 med noe uklar begrunnelse hadde avsatt avisens redaktør og direktør.

¹ Denne artikkelen er blitt til med støtte fra Rådet for anvendt medieforskning og Stiftelsen Fritt Ord.

² Uttalelsen falt i en fjernsynssending i NRK Østfold før kommunevalget 1999.

Hjørnesteinsbedriften

Haldens hjørnesteinsbedrift er papir- og cellulosefabrikken Saugbrugsforeningen, etablert allerede i 1859. Den ble overtatt av Norske Skog i 1989 og heter nå Norske Skog Saugbrugs. Men til daglig kalles den Kaken. Det navnet skriver seg fra den tiden området ved elven Tistas utløp fungerte som åsted for avstraffelse av forbrytere. De dømte ble bundet til en pæl, kalt kaken, og utsatt for 27 slag med bjerkeris på bar rygg, kalt kakstryking.

Kaken har alltid vært en mektig aktør overfor de kommunale myndigheter. Rusler vi over den nye gangbroen over Tista og videre oppover Storgata, finner vi to gamle palasslignende bygninger i empirestil som ligger rett overfor hverandre på hver sin side av gaten. På høyre side finner vi den gamle Wiel-gården, som i mange år var Saugbrugsforeningens administrasjonsbygg, til venstre ligger Halden Rådhus. Det heter seg i Halden at brosteinen mellom de to bygningenes inngangsdører skal ha vært ekstra slitt etter mange års intenst samkvem mellom pengemakten og byens folkevalgte makt, ifølge byhistoriker Svein Olav Hansen.³

Saugbrugsforeningen har som regel fått det som den ville. På 1960-tallet hadde bedriften mellom 2 000 og 2 500 ansatte og var uten sammenligning kommunens største arbeidsplass. Dag Solstad skriver i boken *25. septemberplassen* om hvordan bedriften høsten 1968 fikk kommunen med på å sprengne ned deler av Sauøya og ta den i bruk som industriområde, til tross for at kommunestyret få uker i forveien hadde vedtatt å legge øya ut som friluftsområde for byens befolkning.

«Saugbrugsforeningen har som regel fått det som den ville.»

Nåvel: Tidene endrer seg. Tallet på ansatte på Kaken er redusert til rundt 600, og Saugbrugsforeningens administrasjonskontor flyttet for en ti års tid siden inn på selve fabrikken. I dag er Wiel-gården i Storgata skiltet Halden Technology Centre AS og huser kontorene til seks forskjellige teknologibedrifter i byen. Halden er blitt et sen-

trum for IT-virksomhet, den tredje største IT-byen i landet etter Oslo og Trondheim, noe som har gitt rundt 1500 arbeidsplasser. Og unge mennesker søker seg til høyskolen i byen. Høyskolesenteret har over 2000 studenter som tar lærer-

utdanning eller studerer informasjonsteknologi, økonomi, språk eller samfunnsfag.

HALDEN ARBEIDERBLAD

Grunnlagt 1929 som Haldens Arbeiderblad.

Første redaktør: Aksel Zakariassen.

Stanset 1941 på grunn av NS-kritiske ledere.

Vokste etter krigen til å bli størst i Halden.

Flyttet inn i eget bygg 1959.

En av de første norske avisene som trykket i offset.

Rettsaker for å bevare lokalt eierskap.

Vant mot A-pressen i Høyesterett 2008.

Redaktør i 2010: Hans-Petter Kjøge

Nettside: ha-halden.no

Opplag 1932: 2.000

Opplag 1950: 5.528

Opplag 1990: 10.560

Opplag 2009: 8.380

Kilder: Norsk Presses Historie bd. 4 og

Mediebedriftene.no

3 Samtale med forfatteren april 2010.

Saugbrugsforeningen ved Tistas utløp med Fredriksten festning på fjellknausen til venstre. Bildet er antakelig tatt like etter krigen.

Men også i dag mener opposisjonspolitikere at Kaken har for lett spill overfor kommunen. Tidligere i 2010 kunne vi lese i Aftenposten om en byttehandel mellom Halden kommune og Norske Skog. En intensjonsavtale går ut på at kom-

munen skal bygge ny havn nettopp på Sauøya, angivelig skreddersydd for bedriftens behov. Til gjengjeld får kommunen overta dagens havneområde Møren og de gamle ankringsområdene Hollenderen og Tyska, som også er i bedriftens

eie, til bruk som framtidig bolig- og parkområde. Et mindretall i kommunestyret, som har sagt nei til avtalen, mener byttehandelen er en ren gavepakke til Norske Skog, samtidig som store deler av tomtene kommunen får som gjenytelse, kan komme til å koste den dyrt, fordi de ligger i et delvis forurenset sumpområde. Store deler av bunnen består av sagmugg fra sagbrukene som har vært i drift langs Haldenvassdraget i århundrer. Her ble skiene innsatt med bunnstoff, og grunnen er derfor full av kreosot og giftige impregneringsstoffer av forskjellig slag.

At Norske Skog er godt representert i kommunestyret, gjør ikke saken mindre omdiskutert. Både kommunens ordfører og varaordfører, begge fra Arbeiderpartiet, er ansatt på Norske Skog. Det samme er partiets gruppeleder og ytterligere seks av kommunestyrets 49 medlemmer. Sentrale tillitsmenn blant de ansatte på Kaken har til alle tider utgjort et tyngdepunkt i den faglige og politiske arbeiderbevegelsen i byen.

Den sterke mann

Man skal ikke ha beskjeftiget seg mye med lokale forhold i Halden før navnet Svein Olaussen dukker opp.⁴ Han er Arbeiderpartiets gruppeleder og beskrives av tidligere rådmann Nils Vattekar som byens mest politiske politiker og den mest styrende politikeren.⁵ I tillegg er han blant de aller mest erfarne og drevne. Olaussen begynte som rørlegger på Saugbrugs og ble snart tillitsvalgt for håndverkerne på bedriften. Det

vervet gikk han til med så stort alvor og så stor flid at bedriften tilbød ham en stilling i personalavdelingen, noe Olaussen takket ja til. Han har i dag en nøkkelposisjon som bedriftens forhandlingsleder overfor de ansatte.

*«Det kan tenkes at presse og parti
så seg best tjent med en ikke
altfor nærgående rapportering
fra de lokalpolitiske prosesser.»*

Som kommunepolitiker har han vel 30 års erfaring, av dem 12 år som varaordfører. Mangt i byen bærer Olaussens stempel, særlig når det gjelder veier, broer og havner. Ledelsen i Norske Skog Saugbrugs har sett seg godt tjent med

å ha en av sine betrodde medarbeidere i politikens sentrum. «Intet skjer i byen uten Olaussens vilje», hevder tidligere kommunepolitiker Carsten Wiig fra Høyre.⁶ Det er en overdrivelse, ifølge Olaussens partifelle Svein Olav Hansen, som kan nevne både to og tre saker fra de senere årene som er blitt vedtatt mot Olaussens votum.⁷

Men når han har bestemt seg for noe, er det vanskelig for andre å hevde avvikende syn, sier hans partifeller. Olaussen er en man ikke gjerne legger seg ut med. Det finnes nok de også i Arbeiderpartiet som synes han har dominert Halden-politikken lenge nok. Men som det også sies: I skyggen av store trær vokser ingenting. Det har ikke vært lett å finne noen avløser. De som har forsøkt seg, har brent fingrene kraftig.

Maktens avis

Halden Arbeiderblad er fra gammelt av en integrert del av partiet og makten i Halden, derav betegnelsen Pravda. Ser vi bort fra en og annen gratisavis som har kommet og gått de siste par tiårene, har Halden Arbeiderblad vært alene si-

4 Olaussen har ikke ønsket å bidra til denne artikkelen.

5 Halden Arbeiderblad 6. mars 2001. Olaussen ble stilt for retten tiltalt for mened, og Vattekar var blant vitnene i saken. Olaussen ble frikjent.

6 Samtale med forfatteren april 2010.

7 Samtale med forfatteren april 2010.

Svein Olaussen i desember 1998. Foto: Arild Brunvand / Halden Arbeiderblads arkiv

den 1975, da den borgerlige konkurrenten Smaalenenes Amtstidende, eller Amta, som den het de siste årene, trakk sitt siste sukk. I Halden Arbeiderblads vedtekter heter det at den er organ for Det norske Arbeiderparti – den er i dag den eneste avisen i A-pressefamilien som har beholdt sin formelle partitilknytning. Lokalt er det heller ingen som tviler på at avisen har levd opp til vedtektenes ordlyd på dette punkt: Sjelden har det forekommet særlig kritiske kommentarer til Arbeiderpartiets gjøren og laden, mens de borgerlige har fått mye kjeft.

Halden Arbeiderblad har ikke tradisjon for å drive særlig aktiv kommunaljournalistikk. Den første redaktøren, den senere kjente partiideologen Aksel Zachariassen, overlot til ordfører og rådmann, eller borgermester som det den gang het, en sjelden gang å orientere i avisen om kommunale saker, og de nærmeste etterfølgende

redaktørene var bare sånn måtelig interessert i kommunalpolitikken, desto mer i de litt større av tidens politiske og sosiale åndsretninger. Gjennom store deler av etterkrigstiden har avisen rapportert langt flittigere fra storting og regjering enn fra det lokalpolitiske livet. Over halvparten av artiklene på 1960- og 1970-tallet besto av riks- og utenriksstoff. Noe av forklaringen lå i at en av avisens medarbeidere, Arvid Johanson, i disse årene satt på Stortinget og gjorde gode gjerninger for det fylket som hadde valgt ham, noe som ble flittig rapportert i avisen han hadde permisjon fra. Avisens redaktører i denne tiden, Paul Hovding på 1960-tallet og Oddvar Dalastøl på 1970-tallet, begge svorne partiredaktører av den gamle skole, rapporterte derimot påfallende lite fra Halden kommune-styre og formannskap. Det skyldtes ikke at de var uengasjert i byens styre og stell. Tvert imot. Særlig Dalastøl hadde i sin velmaktstid framskutte posisjoner i lokalpolitikken, blant annet var han varaordfører i to perioder. Både Dalastøl og hans etterfølger Arvid Johanson var partiformenn i Halden Arbeiderparti og utgjorde således en viktig del av lokalsamfunnets maktstruktur.

Likevel var ordfører, rådmann og partienes gruppeledere nesten helt fraværende i spaltene.⁸ Det kan synes pussig at ikke byens partiavis fant det formålstjenlig å framheve sine egne lokale partifeller i avisen. Men det kan også tenkes at presse og parti så seg best tjent med en ikke altfor nærgående rapportering fra de lokalpolitiske prosesser.

Blant leserbrevne var det få som tok opp saker av kommunalpolitisk karakter. Og av avisens lederartikler omhandlet ni av ti riks- og utenrikspolitiske temaer. Arbeiderpartiets innsats ble rost, men de borgerlige var det lite godt å si om.

⁸ Beskrivelsen bygger på forfatterens innholdsanalyse av avisen i utvalgte perioder fra 1929 til i dag (upublisert).

Anders Wold var politisk journalist og senere sjefredaktør i Halden Arbeiderblad. I tillegg drev han sitt gårdsbruk i Enningdalen, hvor dette bildet er hentet fra.

Da den borgerlige koalisjonsregjeringen kom til makten i 1965, var det meste av det den utrettet, aldeles feil eller helt utilstrekkelig.

Da Arvid Johanson vendte tilbake fra rikspolitikken og ble sjefredaktør i Halden Arbeiderblad i 1981, ble lyskasterne satt på deler av Haldenpolitikken, ikke minst takket være journalist Anders Wold, som etter hvert skulle få kommunalpolitikken som spesialområde. Men mye ble fortsatt liggende i halvmørke. Utenverdenens bilde av den lukkede og utilgjengelige Haldenpolitikken, hvor ting fikses og ordnes på kammeret, var vanskelig å bli kvitt.

For eksempel skrev avisen Klassekampen i 1983 om en episode der Arbeiderpartiets daværende ordfører kandidat i Halden hjalp en partifelle med å få byggetillatelse på tvers av vanlige regler. Ordførerkandidaten hadde ingen kommentar. «Halden lever og tynges under sosialdemokratiets svøpe», skriver artikkelforfatteren og fortsetter: «De er ikke skurker. De er heller ikke bevisst korrupte. Men de er vant til å ordne opp på kammeret, det vil si på Arbeiderpartiets gruppemøter. De tar makta som en selvfølge. Og de bestemmer det meste. Og de behøver ikke være redd for sjenerende offentlig debatt dersom det går over streken. Det er nemlig bare en avis i Halden. »

Borgerlig mellomspill

I sin omtale av firebindsverket om den norske pressens historie skriver tidligere Nordlys-redaktør Ivan Kristoffersen i fagbladet Journalisten:

«For arbeiderpressen ble partibindingen et liv i politiske lenker. Da Arbeiderpartiet kom i posisjon, ble partipressa også talerør for makta i forsvaret av samfunnets bevarelse over hele linjen i alt fra ulykker til hullele veier. Borten-regjeringen på slutten av 1960-tallet var derfor et velkomment pustehull for journalister og redaktører i arbeiderpressen. De kunne slamre løs og hevde seg som maktas korrektiv.»

Høsten 1995 fikk også Halden Arbeiderblad et slikt pustehull der avisen kunne slamre løs. Dette året kom nemlig de borgerlige i kommunen til makten, for første gang siden 1924. Om det kommunale styre og stell var blitt liggende i et halvmørke i tiår etter tiår, satte avisen nå til gjengjeld flomlysene på for fullt.

For de borgerlige – eller samarbeidspartiene som de kalte seg – var det en uvant rolle å være i posisjon, og bedre ble det ikke av at avisen nidkjært fulgte hvert famlende skritt de tok. Hele seks partier skulle ha en hånd på rattet, noe som viste seg besværlig ettersom partiprogrammene ikke var særlig samkjørte, for å si det forsiktig. Fremskrittspartiet ville privatisere barnehagene og være rause med tildeling av byggeløyver til folk flest og skjenkebevillinger til byens restauranter. Kristelig Folkeparti, derimot, ville stramme inn på skjenkepolitikken og bruke penger på eldre, skole og omsorg. Høyre ville kutte unødige kommunalt byråkrati og bygge veier, Senterpartiet ville verne dyrket mark, mens Miljøpartiet

De Grønne var opptatt av Haldens bidrag til det globale miljøet. Det eneste de var enige om, var å sørge for en systemendring i Halden. Det skulle vise seg å være i spinkleste laget som politisk plattform. Som ordfører ble den 32 år gamle Carsten Dybevig valgt, til daglig regnskapssjef på Norske Skog Saugbrugs. Han var nylig hjemvendt fra økonomistudier i USA og hadde beskjeden lokalpolitisk erfaring.

«Ofte bruker man en time på å behandle møtets dagsorden.

‘Ren sabotasje’, sier ordføreren.»

Arbeiderpartiet la opp til en konfrontasjonslinje fra første stund: «Det blir leven i månedene framover», lovet Svein Olausen. Det ble det.

Siden slutten av 1980-tallet hadde kommunen brukt mer penger enn den tjente. Det hadde ført til et akkumulert underskudd på 50 millioner kroner i årene fram til de borgerlige overtok makten senhøstes 1995. Dette var noe alle innvidde visste om, og som fylkesmannen gang på gang hadde påpekt. Men nå hadde de borgerlige overtatt gjeldsbyrden, og allerede i januar 1996, etter halvannen måned med borgerlig vanstyre, kunne Halden Arbeiderblad avsløre at nå bærer det rent galt av sted: «Halden-økonomien kjøres i grøfta», het det illevarslende i en tittel. Og Arbeiderpartiets gruppefører var ikke snauere enn at han ba fylkesmannen i Østfold om å gripe inn i den uansvarlige forvaltningen av Haldens økonomi.

Halden Arbeiderblad er stadig på hugget. De styrende refses for å være vekselvis for slepphendte og for påholdende med offentlige midler. Og avisen vet å fyre opp under uenigheten mellom partiene, ved å stille Senterpartiets skolepolitiske talsmann til ansvar for angivelig planlagte nedskjæringer i skolebudsjettet og Kristelig Folkeparti for å ha vært med på omleggingen

av sosiale ordninger som ble påstått å ramme eldre og svake i samfunnet. Det varer ikke lenge før det borgerlige samarbeidet slår sprekker. Arbeiderpartiet benytter seg stadig av adgangen et mindretall i kommunestyret har til å få vedtatte saker gjenopptatt i kommunestyret, med det resultat at de samme sakene diskuteres på det ene kommunestyremøtet etter det andre. Ofte bruker man en time på å behandle møtets dagsorden. «Ren sabotasje», sier ordføreren.

Varaordføreren fra Kristelig Folkeparti, Odd Arild Gjerlaug, ses stadig oftere i samtale med Arbeiderpartiets sterke mann Svein Olaussen. Ihuga avholdsmann som han er, kan Kristelig Folkepartis fremste mann ikke være med på Fremskrittspartiets løsslupne skjenkepolitikk.

Sommeren 1997 insisterer Arbeiderpartiet på et ekstraordinært kommunestyremøte midtsommers – mens ordføreren er på ferie i Tyrkia – for å ta opp igjen saker som kommunestyret tidligere har avgjort. I ordførerens fravær må varaordføreren kunne overta hans funksjoner, mener Arbeiderpartiet, i tiltro til at flere vedtak i så fall vil bli omgjort. Ordføreren lukter lunta og insisterer på at han er ordfører også i ferien. Halden Arbeiderblad har sin versjon av disputten: «Nå vil ordføreren styre Halden kommune fra Tyrkia per mobiltelefon under sin tre uker lange ferie. Han overlater ikke klubba til varaordføreren», skriver avisen. Men ordføreren får full støtte fra Kommunaldepartementet. En ordfører kan ikke fratas sin myndighet selv om han er i utlandet på ferie, skriver departementet.

Etter det mislykkede kuppforsøket blir varaordføreren utstøtt fra Kristelig Folkeparti. Han insisterer imidlertid på å være partiets sanne representant, med støtte snart til den ene, snart til den andre fløyen. En av Senterpartiets representanter bryter også med sine og stemmer fra nå av med sosialistene, samtidig som en av Frem-

skrittspartiets representanter lokkes over til Arbeiderpartiet.

Varaordføreren er påpasselig med å forsikre seg om at alt går ordentlig for seg blant byråkratene i rådhuset. De kommuneansatte på sin side klager over at de ikke får arbeide i fred, de blir skvetne og urolige av varaordførerens stadig plutselige og uanmeldte tilsynekomst på deres kontorer. De krever ham rett og slett vekk. Det samme gjelder varaordførerens partifeller i Kristelig Folkeparti, som betrakter ham som en sviker og overløper. Resultatet er at kommunens organisasjonssjef gir ordre om at varaordføreren skal ut av sitt kontor i Rådhuset på dagen. Varaordføreren liker forvisningen dårlig og demonstrerer sin misnøye med å etablere seg med «kontor» ved et bord på kafeen på Mega kjøpesenter, hvor han blir filmet og avfotografert av medier fra fjern og nær. Han får deretter et noe mer beskjedent kontor mot bakgården i den gamle rådhusbygningen, i betryggende avstand fra kommunens saksbehandlere. Han er i mellomtiden blitt avsatt som varaordfører av sine egne, men gjeninnsatt av Arbeiderpartiet og deres allierte.

Under behandlingen av budsjettet for 1998 stemte den nå partiløse varaordføreren sammen med Arbeiderpartiet. Han ble derfor anklaget i kommunestyret for å ha solgt sin stemme til opposisjonen. Dette var påstander varaordføreren ikke ville ha sittende på seg. Han fikk Arbeiderpartiet og SV med seg på at kommunen skulle betale for juridisk bistand til å forberede injuriersøksmål mot politikere som hadde uttalt seg ufordelaktig om ham, i første rekke Kristelig Folkepartis representanter, og mot gratisavisen Halden-Posten, som hadde skrevet at varaordføreren stemte som han gjorde fordi Arbeiderpartiet hadde foreslått en høyere varaordfører-godtgjørelse enn det de borgerlige hadde gjort i sitt budsjettforslag. Men formannskapet, som

på den tid var det eneste forum hvor de borgerlige fortsatt hadde flertall, satte foten ned for å bruke kommunale midler til å føre injuriesak.

Nå da makten i kommunestyret hadde snudd seg i Arbeiderpartiets og SVs favør, forvitret også mye av ordførerens makt. Fra nå ble han sittende og administrere en politikk han var imot. Alt det de borgerlige sto for, ble nedstemt. Han måtte i tillegg se at en del av hans fullmakter ble fratatt ham. Ordførerens anvisningsrett ble innskrenket, adgangen til kommunens dataanlegg med regnskap og rutiner ble sperret, deler av hans myndighet ble overført til rådmann og formannskap. Arbeiderpartiet foreslo dessuten at hans ordførerverdighet skulle begrenses til å gjelde innenfor Halden kommunes grenser, men måtte slå retrett på dette punkt.

Timelange direktesendinger i TV Halden fra kommunestyremøtene ble folkeforlystelse i byen, endog blant skoleungdom, som foretrakk lokalsendingene fra kommunestyret framfor såpeseriene som de ellers fulgte med på. Det politiske bråket nådde også riksavisene. «Lille Helvete i Halden», skrev Dagens Næringsliv om Kristelig Folkepartis praktisering av nestekjærligheten. «Democracy i Halden», skrev Aftenposten. TV2 brakte opptak fra bystyresalen som skulle illustrere den noe rustikke omgangstonen blant Halden-politikerne. Mange reagerte på det de oppfattet som hundsing av ordføreren fra Arbeiderpartiets side. Sindige partifolk advarte mot å gjøre ordføreren til martyr. En vaktmester i Halden fikk sine fem minutters berømmelse i et lørdagsprogram med Tande-P, der han fortalte om en underskriftsliste han hadde lagt ut i forretninger og bensinstasjoner i byen, med oppfordring til en mer sømmelig omgangstone mellom Haldens politikere. «Haldens ordfører skal behandles med respekt», het det i oppropet, som etter hvert fikk hele 7 000 underskrifter. «Dårlig reklame for Halden», het det i Halden

Konsernsjef Alf Hildrum i A-pressen til høyre prøver å overbevise disponent Kjell Løvhaug om at A-pressen er en bedre samarbeidspartner enn Orkla. Bildet er fra ekstraordinær generalforsamling i 1999. I bakgrunnen ses Arbeiderpartiets gruppeleder Svein Olaussen.

Arbeiderblad, som pekte på det ubestridelige faktum at det aldri hadde vært så mye bråk i Halden-politikken som under de borgerlige. Under Arbeiderpartiets regimer hadde politikerne stort sett fått regjere i fred.

Ordsiftet om avisens rolle i det politiske spillet gikk livlig på avisens debattsider. Redaktør Bjørn Ystrøm pekte på at samarbeidspartiene hadde så mange kontroversielle standpunkter at det var all grunn til å følge dem med argusøyne. De kommuneansatte fryktet for jobbene sine, lærerne fryktet skolesammenslåing, eldre og stønadsmottakere var redde for å miste kommunale tilbud og ytelser. Skulle ikke avisen dekke dette journalistisk?

I disse årene fungerte avisen for første gang i sin tilværelse som et korrektiv til makten, slik pressen skal etter klassisk pressefrihetsteori. De borgerlige fikk i sannhet gjennomgå. Men framstillingen var såpass farget av avisens politiske

ståsted at mange hadde vanskelig for å kjenne seg igjen i det som kom på trykk. På 1980-tallet hadde avisen forsøkt å bli hele folkets avis i Halden og hadde i noen grad lyktes, men fra høsten 1995 var den mer partiavis enn den hadde vært på 50 år. Hver uke hadde avisen forsideoppslag om all den elendighet den borgerlige politikken ville føre med seg, ofte flere ganger i uken. Og nyhetsartiklene ble fulgt opp med kritiske kommentarer. Bare i første halvår 1996 hadde avisen over 90 leder- og kommentarartikler med kritisk omtale av de borgerlige.

Fylkesmann Erling Norvik, som hadde fulgt Halden-økonomien med kritisk blikk i mange år, ga i kommunens egen informasjonsavis

Haldenser'n uttrykk for at den politiske vridningen i Halden Arbeiderblad til tider var så sterk at den ga et galt bilde, blant annet av den økonomiske situasjonen. Det virkelige forhold var – ifølge fylkesmannen – at byens politiske myndigheter nå virkelig gjorde en innsats som monnet for å rette opp en skakkjørt økonomi. Året 1996, da de borgerlige fortsatt hadde flertall, meldte Halden Arbeiderblad gjentatte ganger at det lå an til et underskudd på flere titalls millioner kroner. Men året endte med driftsoverskudd, noe som bidro til at en del av den tyngende gjelden kunne nedbetales; ikke så mye som ønskelig kunne være, mente fylkesmannen, men det var et skritt i riktig retning.

Det er lett å mistenke fylkesmannen, den gamle Høyre-formannen Erling Norvik, for å vise en særlig forståelse for den unge ordføreren fra Høyre i Halden, men det er vel også rimelig å tro at han nettopp på grunn av felles partibakgrunn bestrebet seg på å være ytterst varsom og kor-

rekt når han uttalte seg i egenskap av kongelig embetsmann.

Avisen hadde gode lytteposter i kommunen. De mest aktive kildene var saksbehandlere som hadde sin lojalitet hos det forrige regimet, og som ikke hadde noe imot at det kom ting på trykk som satte de borgerlige i et mindre fordelaktig lys. Kommunens oppvekstsjef, som samtidig var nestformann i avisens styre – vansmekket

sterkt under det borgerlige åket og lengtet tilbake til tidligere tider. Litt hjalp det på humøret at han kunne forsyne Halden Arbeiderblad med informasjon fra det indre liv på Rådhuset, som resulterte i oppslag om hvem som snakket og ikke snakket med

hverandre der i gården. Men mer fres i sakene ble det etter at han begynte å sende ut to sett med sakspapirer til de folkevalgte – ett til sine venner i Arbeiderpartiet og ett til samarbeidspartienes folk. Ekstraytelsen til sosialistene gikk ut på at de fikk korrekt informasjon, mens sannhetsgehalten i sakspapirene som gikk til de borgerlige, ikke lå på samme nivå. De konkluderte med at det var behov for tiltak som oppvekstsjefen mistenkte de borgerlige for å være uenige om. Dette bidro til forvirring, skjerpede motsetninger og avskalling i den borgerlige leir. Den ekstra flid oppvekstsjefen på dette vis hadde lagt i sin saksframstilling, ble imidlertid ikke påskjønnnet etter innsats verken av ordfører eller rådmann da sammenhengen gikk opp for dem. Tvert imot ble han konfrontert med sin noe spesielle rolleforståelse og utøvelse av saksbehandlingermakt. Han erkjente alt og gikk fra jobben på dagen. Halden Arbeiderblad glattet over historien som best de kunne, og la hovedvekten på at ordfører og rådmann urettmessig hadde sno-

«Han erkjente alt og gikk fra jobben på dagen. Halden Arbeiderblad glattet over historien.»

ket i dokumenter i oppvekstsjefens datamaskin. Heldigvis falt det seg slik at Halden Arbeiderblad på denne tiden fikk akutt behov for en stilling som arbeidende styreformann kombinert med en prosjektstilling som eiendomsforvalter i avisen. Slik gikk det til at oppvekstsjefen i stedet for å måtte stille seg i køen av arbeidsledige kunne installere seg i kontorer i avisbygningen litt lenger nede i Storgata og heve omtrent samme lønn som han hadde gjort i kommunen.

Avisens bånd til kommunepolitikerne var sterke. Anders Wold, som hadde hånd om avisens dekning av lokalpolitikken, og Arbeiderpartiets gruppeleder Svein Olaussen var godt samkjørte; i avisinnlegg fra de borgerlige ble de gjerne omtalt som parhester i Halden-politikken. Olaussen var på hyppige besøk på Wolds kontor. Wold på sin side nærte åpenbart en dyp og ekte beundring for Arbeiderpartiets sterke mann, og enkelte av hans omtaler av Olaussen er antakelig det nærmeste man kommer persondyrkelse i den nyere tids journalistikk i Norge.

Men mange, også i partiet, mente at Arbeiderpartiet overspilte sin rolle med sin egenrådige konfrontasjonslinje. Foran valget i 1999 skulle Arbeiderpartiet forsøke å kvitte seg med gubbestempelet og samtidig åpne opp for samarbeid med de andre partiene. En ung kvinnelig innflytter til byen, Ann-Cathrin Becken, ble valgt som leder for lokalpartiet og stilte som partiets ordførerkandidat. «Blir jeg valgt til ordfører, vil jeg ta initiativ til en vennligere og hjerteligere omgangstone blant politikerne, og det er jeg overbevist om at alle politikerne og hele kommunen med alle dens innbyggere vil være tjent

med», sa hun i et portrettintervju i avisen den 4. september. Valget gikk ikke Arbeiderpartiets vei. Olaussen – den fremste eksponenten for den harde linje – fikk et rekordhøyt antall strykninger ved valget, mens den kvinnelige partilederen fikk mange personlige stemmer. Hun så nå sin sjanse til å nå fram med en mykere og åpnere tilnærming og kunngjorde at vervet som gruppeleder for Arbeiderpartiet skulle deles mellom henne og Olaussen. Selv skulle hun ta seg av samarbeidet med de andre partiene i kommunestyret og utadrettet politikk, mens Olaussen skulle ha ansvaret for kommunestyregruppens indre liv. Her lå det med andre ord an til en viss maktspredning i Arbeiderpartiet, hvor Olaussens dominerende rolle skulle tøyles.

*«Striden om avistrykkeriet
går som en rød tråd gjennom
hele avisens historie.»*

Deretter var det lite å høre fra den kvinnelige utfordrer. I 2002 mistet hun vervet som partileder etter benkefor-slag på en annen kandidat. Sju år senere, i mai 2009, sto hun fram i

Fredriksstad Blad og Dagens Næringsliv og fortalte om sitt møte med Halden-politikken, som skal ha inneholdt både trusler og hånsord. Hun så til slutt ingen annen råd, fortalte hun, enn å rømme byen og flytte hjem til Torp, hvor hun bosatte seg. Om partikulturen i Halden Arbeiderparti hadde hun lite godt å si.

Kommunevalget i 1999 ga altså Arbeiderpartiet en støkk. Til gjengjeld fikk høyresiden betydelig framgang. Carsten Dybevig ble valgt som ordfører for fire nye år og fikk tilbake de ordførerfullmaktene som var blitt fratatt ham i forrige periode, inklusive anvisningsrett og datatilgang. I 2001 ble Dybevig innvalgt på Stortinget og overlot derfor ordførerklubben til Kristelig Folkepartis veteran Torhild Johnsen, som allierte

seg med Arbeiderpartiet og satt til 2003. Dermed var det også slutt på det borgerlige mellomspillet i Halden. Siden dette året har Per Kristian Dahl fra Arbeiderpartiet svingt ordførerklubben.

Det lokale eierskapet

Etter at Arbeiderpartiet hadde gjenvunnet sin dominerende posisjon i Halden, aslden-politikkenfalt også forholdene mellom presse og politikk etter hvert tilbake på plass. Men innad i avisen rådde det ufred – avisens eiere var i krig med hverandre.

Største eier i Halden Arbeiderblad var A-pressen, men aksjemajoriteten, og dermed beslutningsmakten, befant seg på lokale hender, med Halden Arbeiderparti og Halden Fagforening som de største lokale eierne. Dette i seg selv gjorde Halden Arbeiderblad til et særsyn: Det normale er at A-pressen eier sine lokalaviser hundre prosent. Aksjefordelingen i Halden Arbeiderblad skrev seg tilbake til 1983, da selskapet ble omgjort fra andelslag til aksjeselskap. Størrelsen på aksjekapitalen ble fastsatt, en drøss med lokale foreninger innenfor arbeiderbevegelsen – over 30 i tallet – tegnet seg for de aksjene de ville ha, og A-pressen kjøpte resten. At fordelingen ble som den ble, med 41,5 prosent til A-pressen og 58,5 på lokale hender, berodde helt og holdent på tilfeldigheter.

På dette tidspunkt var det heller ingen som så for seg hvilken betydning aksjefordelingen skulle få ved senere korsveier.

Striden om avistrykkeriet går som en rød tråd gjennom avisens historie helt fra etableringen i 1929. Den gang ville Arbeiderpartiets sentrale ledelse at Haldens Arbeiderblad skulle trykkes i Sarpsborg Arbeiderblads trykkeri i Sarpsborg. Opprinnelig ville Arbeiderpartiets sentrale organer ikke ha noen avis i Halden i det hele tatt – all

den stund det utkom en fylkesavis i Fredrikstad, Smaalenenes Social-Demokrat, i dagligtale kalt Smaakraten, med avdelingskontor i Halden. Men arbeiderne i Halden kunne vise til at Arbeiderpartiet var i framgang i byen; i 1924 fikk partiet endog flertall i bystyret sammen med Avholds-partiets to representanter og satt med ordføreren, skolebestyrer Abraham Aakre. Dermed fikk haldenserne gjennomslag for både avis og trykkeri. Og Smaalenenes Social-Demokrat ble lokalavis for Fredrikstad, hvor den fortsatt utkommer under navnet Demokraten.

Halden Arbeiderblads første presse tjente avisen trofast helt fram til 1959, da avisen flyttet fra Telegrafgården til nye lokaler i Storgata 2, hvor den fortsatt holder til. Dette året ble ny presse innkjøpt. Den ble imidlertid byttet ut etter bare seks år, da offset-teknologien gjorde sitt inntog. Men på slutten av 1980-tallet var også denne pressa utslitt, og man planla en ny utskiftning av det tekniske utstyret.

På denne tid var A-pressefamilien, som Halden Arbeiderblad tilhørte, i ferd med å organisere seg som et aviskonsern etter vedtak i LO-kongressen. Fra gammelt av har A-pressen og dens forløpere vært et nokså løst avispolitisk fellesskap, ikke særlig formalisert. På midten av 1980-tallet hadde avisene bak seg en periode med 20 års nesten sammenhengende vekst. I de markedsledende avisene gikk ting av seg selv, pengene rant inn. Overskuddet var «de pengene vi ikke rakk å bruke opp», som en avisdisponent uttrykte det. Men B-laget, nr. 2-avisene, de som befinner seg i skyggen av en større konkurrent på utgiverstedet, var i en annen situasjon – de slet med å få endene til å møtes. Riktig nok hadde de fått statlig pressestøtte siden 1969 og kunne i tillegg regne med milde gaver fra LO, som bevilget mellom 15 og 20 millioner kroner årlig til Arbeiderbevegelsens pressefond. De strevde likevel tungt, og fra begynnelsen av

Mens det ordinære 1. maitoget i 2009 var usedvanlig glissent, samlet flere hundre personer seg under banner med støtte til oppsagt redaktør Frode Rekve. Journalist Jan Erik Sørli bærer banneret. Forrest i toget ses Frode Rekve og gammelredaktør Arvid Johanson. Foto: Fredrik Varfjell / Halden Arbeiderblads arkiv

Fra demonstrasjonen som avisansatte fra hele Østfold gjennomførte utenfor Folkets Hus høsten 1999, der Halden Fagforening satt i møte. Foto: Arild Brunvand / Halden Arbeiderblads arkiv

1980-tallet falt flere nr. 2-aviser fra. Men å få de velstående til å dele med de mindre privilegerte var vanskelig. De la opp til et så lite overskudd som mulig ved årets slutt, og skulle det allikevel bli noe til overs, gjemte de det bort som best de kunne, av frykt for at det skulle komme noen fra Youngstorget og ta det fra dem.

Så kom krakket i 1986/87, da avisene med ett slag tapte mellom 20 og 40 prosent av sine annonseinntekter. Både Schibsted og Orkla begynte å profesjonalisere driften av sine aviser og angrep offensivt A-pressens gamle posisjoner. Nå var det virkelig behov for å opprette orden i rekke- ne. Redaktører og journalister skulle lære å underlegge seg økonomiske mål. Her var det nødvendig med både pisk og gulrot.

LO ville ha slutt på de årlige klattebeløpene i avisstøtte og tilbød et engangsbeløp på 160

millioner kroner til partiets aviser, under forutsetning av at A-pressen skaffet seg aksjeflertall i alle sine aviser. I A-pressen hadde en ærgjerrig og virkelysten siviløkonom ved navn Alf Hildrum overtatt som sjef etter Einar Olsen, som i sin sjefstid siden 1974 hadde gitt de lokale avisdisponentene utstrakt selvstyre. A-pressens nye kost strammet grepet og utnyttet marsjorden fra LO-kongressen for alt den var verdt. Mangt et avisstyre ble satt under press: Motsatte de seg salg til A-pressen, risikerte de å bli den ene lille tua som kunne velte hele det store lasset; dermed kunne de 160 millionene fra LO gå fløyten.

Hensikten med konserndannelse var i første rekke å få orden på den økonomiske driften i de bis- trere tider man så for seg. Konserndannelsen med- førte også skattefordeler. Med tiden kunne omor- ganiseringen kanskje også gi stordriftsfordeler, eller *synergieffekter*, et mantra for den nye tid.

Særlig hastet det med å få gjort noe i Østfold, hvor A-pressen hadde tre aviser som slet på grunn av ugunstig konkurranseposisjon: Østfold-Posten i Askim, Moss Dagblad i Moss og Demokraten i Fredrikstad. Planen var derfor å opprette et minikonsern i Østfold til fordel for de avisene som slet tyngst. Man så for seg felles trykking av alle A-presseavisene i Sarpsborg, hvor også konsernadministrasjonen for avisene i Østfold skulle ligge. I Halden Arbeiderblad så man med mistro på konserntanken. Rundt 20 arbeidsplasser i Halden ville gå tapt hvis planene ble satt ut i livet, og det planlagte kjøpet av ny presse ville falle bort.

«I avisens vedtekter ble det innført en bestemmelse om at selskapet selv skulle ta seg av trykkingen.»

Halden-samfunnet reagerer instinktivt når det er fare for tap av institusjoner, næringsliv og arbeidsplasser. Fra å være store Fredrikshald i sin velmaktstid er byen i dag blitt lille Halden. På midten av 1800-tallet var byen den største i Østfold, nummer fem eller seks i landet. I løpet av en mannsalder ble den forbigått, først av Fredrikstad, deretter av Sarpsborg og Moss. I dag er Halden nummer 22 eller 23 i folketall i landet.

Mange haldensere husker tilbake til 1960-tallet, da Haldens storhetstid som skoproducent gikk mot slutten. På 1950-tallet hadde byen vært Norges skohovedstad med rundt 800 ansatte i skofabrikkene. Men så ville kundene ha rimelige og elegante italienske sko framfor greie og solide norske. I løpet av et par år på slutten av 1960-tallet forsvant de fleste av arbeidsplassene i Haldens skoindustri, og i begynnelsen av 1970-tallet var det så å si slutt.

På 1980-tallet opplevde haldenserne at arbeidsplasser ble flyttet ut av byen og til nabobyene. Sykehusavdelinger, fylkesskogkontor, arbeidstil-

syn, fengsel, Norges Bank, Televerket, Posten, NSBs administrasjon, meieri, slakteri, Gartnerhalden og mye annen offentlig og privat virksomhet ble flyttet til andre steder.

Halden Arbeiderblad, med Arvid Johanson som redaktør, hadde kjempet drabelig mot all utflagging av etater og arbeidsplasser fra byen. Hvordan kunne avisen nå forsvare at den selv ble trukket med i drag-suget – ut av Halden og inn i et minikonsern styrt fra Sarpsborg – som igjen var styrt fra et

hovedkontor i Oslo?

For mange av eierne var pressa blitt et symbol på avisens uavhengighet. De lokale eierne hadde stått imot planene om trykking i Sarpsborg i 1929 – de kunne ikke være dårligere nå. De ville ha sin egen presse, som de selv kunne eie. Det endte med at de nektet å gå med i det nye A-pressekonsernet. Og i avisens vedtekter ble det innført en bestemmelse om at selskapet selv skulle ta seg av trykkingen. Pressa i kjelleren i Storgata 2 fikk altså vedtektsmessig vern. Ville noen kvitte seg med den, måtte de mobilisere to tredels flertall på generalforsamlingen.

Nåvel: A-pressen tok det nå egentlig ikke så tungt at Halden Arbeiderblad formelt ble stående utenfor konsernet, ettersom avisen deltok i A-pressens annonsesamkjøring og øvrig samarbeid av betydning. Og A-pressen regnet med at ting ville gå seg til, og at avisen ville falle inn i folden etter hvert, slik Nordlys i Tromsø hadde gjort. Opprinnelig hadde den villet stå på egne ben, men A-pressen fikk kjøpt noen aksjer fra fagforeninger i Harstad, slik at de sikret seg aksjeflertallet. Dermed solgte også de øvrige lokale eierne seg ut.

I praksis fikk Halden Arbeiderblads utenforskap altså ikke særlig stor betydning i denne omgang. Verre ble det ti år senere, i 1999. Da fikk Halden Arbeiderblad et tilbud om å gå med i Orkla-avisenes annonsesamkjøring. Halden Arbeiderblad var på dette tidspunkt en attraktiv partner i et annonsesamarbeid – grensehandelen økte, noe som medførte økende annonsemengde fra svenske forretninger som lokket østfoldingene med italiensk parmaskinke og franske oster, svensk frissinn og godis av alle slag.

Avisen hadde da i lengre tid følt seg stemoderlig behandlet av A-pressen. Fredrikstad-avisen Demokraten ble etter hvert en tung bær å bære for konsernet. For at folk i Fredrikstad ikke skulle glemme at avisen eksisterte, ble den sendt gratis til alle byens husstander både titt og ofte, og utgiftene ble belastet samkjøringen. Dessuten ønsket A-pressen å stokke om inntektene fra svenskeannonseringen, slik at Halden Arbeiderblad ble sittende igjen med en mindre andel av fortjenesten enn de tidligere hadde hatt. Avisen følte seg skviset, og i avisstyret ble A-pressen omtalt i mindre fordelaktige vendinger.

Økonomisk var tilbudet fra Orkla forlokkende, med en garanti for et minstebeløp på 15 millioner kroner per år. Denne garantien viste seg senere å være meget gunstig da annonsemarkedet ble dårligere. Disponent Kjell Løvhaug lot seg friste, og samtlige lokale eiere stilte opp. Hensynet til egen trykkpresse og arbeidsplassene knyttet til den veide tungt. Denne gang var det klart at trykkingen ville bli overført til Lillestrøm hvis Halden Arbeiderblad ble tvunget inn i konsernet.

Konsernsjef Hildrum prøvde seg med at det slett ikke var konsernmedlemskap det dreide seg om denne gangen, men at Halden Arbeiderblad forble i annonsesamkjøringen sammen med sine likesinnede i A-pressen. Men i Halden var

skepsisen til konsernsjefen stor: Gir du den mannen lillefingeren, tar han hele hånden, var omkvædet.

Tradisjonelt sett har avisene vært de politiske partienes viktigste instrument i kampen for velgere og for samfunnsmakt. A-pressen og dens forgjengere hadde alltid vært et redskap i Arbeiderpartiets tjeneste. Nå var dette slutt. I 1991 hadde A-pressens aviser strøket det punktet i sine vedtekter som fastslo at de var organer for Det Norske Arbeiderparti, og erstattet det med en rundere formulering. Og i 1995 hadde Arbeiderpartiet solgt seg ut av konsernet samtidig med at A-pressen kjøpte seg inn i den nye reklamefinansierte fjernsynskanalen TV2. Fra før av hadde statskanalen NRK ord på seg for å være styrt av Arbeiderpartiet; at partiet i tillegg skulle ha hånd om den nye kanalen, var i overkant.

Som følge av at partiet nå trakk seg ut, befant en stor del av aksjekapitalen seg midlertidig på utenlandske hender. Navn som Helsinki Media Company, Fidelity Funds og Clydesdale Bank klang ikke særlig godt i ørene på sliterne i Halden Arbeiderparti. Og Halden Arbeiderblad selv fyrte godt oppunder mistilliten. I en lederartikkel fra denne tiden heter det: «A-pressens eiere (...) har alle en ting felles: de vil ha utbytte på sine aksjer, gjerne i internasjonal valuta. Det er den internasjonale storkapitalen styret i Halden Arbeiderblad har utfordret.»

I oktober 1999 marsjerte Halden Arbeiderblad ut av annonsesamarbeidet med A-pressen i Østfold og inn i et samarbeid med Orkla-avisene Fredriksstad Blad, Moss Avis og Østlandets Blad. A-pressen likte vedtaket dårlig. Konsernets styrerepresentant i avisen fant det ugreit, sa han, å leve i et ekteskap der den ene parten har funnet seg en elskerinne som til og med hadde kontrakt på forholdet.

Halden Arbeiderblad hadde nemlig inngått en femårsavtale med Orkla som ville gi avisen langt høyere inntekter enn den ville få ved å fortsette i A-pressens samkjøring. Det var i hvert fall Halden Arbeiderblads virkelighetsbeskrivelse. I A-pressen hadde de et annet syn. Den frafalne i Halden hadde nemlig vært så ivrig etter å kaste seg i armene på sin konkubine at han ikke tok seg bryet med å sjekke hva A-pressen ville kunne tilby for å fortsette et sømmelig samliv til felles glede og nytte, het det seg fra den forsmådde partneren på Youngstorget.

*«Alf Hildrum forsøkte å
overbevise om at det var
Orkla og ikke A-pressen som
var slangen i paradiset.»*

Og hva med familieforpliktelsene? Fra gammelt av er en annonsesamkjøring en solidaritetspakt, hvor de velstående deler litt av sin annonsefangst med de mer stakkarslige slektingene som lever av litt beskjedent småfiske på grunna mens de større konkurrentene soper annonsemarkedet med bunntål.

Hadde Halden Arbeiderblad ingen solidaritet med familiens fattige fettere i Moss og Fredrikstad? Nei, den hadde ingen dårlig samvittighet i så måte. I hele 17 år, fra 1966 til 1983, hadde den nemlig fungert som fosterfamilie for Moss Dagblad og påtatt seg så store byrder for å holde stakkaren i live at Halden Arbeiderblad til slutt selv bare så vidt unngikk å komme på for sorgen. Nå hadde den nok med seg og sitt. «Halden Arbeiderblad må tenke på Halden Arbeiderblad. Det er det ingen andre som gjør», skrev gammelredaktør Arvid Johanson i en kommentar i avisen. Ingen i Halden kunne huske at noen i Sarpsborg, Fredrikstad eller Moss noensinne hadde gjort noe for Halden. Tvert imot, de strøk av gårde med først det ene, så det annet. Hadde de kunnet sette hjul på Fredriksten festning, så

tok de vel den òg, mente gammelredaktør Arvid Johanson.

Det rådde en fiendtlig stemning mot A-pressen. Hadde ikke Hildrum opptrådt som en ågerkar og en utsuger av verste slag, ribbet Sarpsborg Arbeiderblad for verdier, solgt unna eiendommene til Demokraten og lagt ned Østfold-Posten og mesteparten av trykkeriet til Indre Smaalenene i Mysen? «Får A-pressen makt og herredømme over HA, har vi vansker med å tro at andre aviser i fylket vil få det bedre, vi frykter Østfold får ytterligere en avis som ribbes for verdier», het det i en kommentarartikkel. Den lokale partiformannen hadde følgende hjertesukk: «A-pressen gikk på børs og direktørene ble millionærer. Og så snakker de om solidaritet?» Avisens egne ansatte sluttet seg til motstanden mot A-pressen: Halden Arbeiderblad skal være lokalt forankret, lokalt styrt og i sin helhet produsert i Halden, fastslo avisens tillitsvalgte.

Alf Hildrum forsøkte å overbevise haldenserne om at det var Orkla som var slangen i paradiset, og slett ikke A-pressen: «Orkla ønsker å bygge monopol i Østfold gjennom splitt og hersk. HASTYRET stiller villig opp», skrev Hildrum i et avisinnlegg. Og fra de øvrige A-presseavisene i Østfold lød fyropene mot den frafalne. En tallrik delegasjon med pressefolk fra Fredrikstad, Moss og Sarpsborg gikk i fakkeltog i Halden sentrum, til tonene fra Internasjonalen, framført på trompet av redaksjonsklubblader Arne Børresen fra Demokraten, for å påvirke haldenserne til å vise solidaritet med aviskolleger i fylkets øvrige aviser. De samlet seg utenfor Folkets Hus, hvor Halden Fagforening satt i møte. Med sine 11 prosent av aksjene ville foreningen kunne bli tungen på

vektskålen: Stemte de med A-pressen, ville et flertall i avisens generalforsamling kunne stanse Halden Arbeiderblads klassesvik. Men Fagforeningen lot seg ikke rokke. På en ekstraordinær generalforsamling i avisselskapet like etter sto samtlige lokale eiere skulder ved skulder og sluttet ring om Halden, om arbeiderbevegelsens avis i byen og ikke minst om avistrykkeriet i Storgata 2.

Avisens overgang til fienden innebar et maktskifte i Østfold. Tidligere hadde A-pressen den største annonsesamkjøringen; nå ble den borgerlige samkjøringen størst. Overgangen skapte mye brudulje og vondt blod. Ikke minst LO betraktet Halden Arbeiderblads overgang som et svik, som snøt A-pressen for mellom 20 og 25 millioner kroner årlig. A-pressens daværende formann Jan Balstad utfoldet et voldsomt engasjement for å få avisens beslutning omgjort. LO-leder Yngve Haagensen, i sin tid hovedtillitsvalgt på Kaken, tok også tak i konflikten, men hadde det vanskelig fordi broren satt i avisstyret og var blant de lokale aktivistene i Halden. Roar Flåthen dro sammen med Hildrum til Halden for å snakke de tillitsvalgte til rette. Arbeiderpartiets ledere var involvert i tur og orden, både Gro Harlem Brundtland, Thorbjørn Jagland, Jens Stoltenberg og ikke minst partisekretær Martin Kolberg. Og A-pressens aviser landet rundt sto samlet i sin fordømmelse av Halden Arbeiderblad. Men i Halden var de urokkelige. Og også her sto folk samlet. Avisens daværende styreleder Ulf Lettenstrøm forteller at uansett hvem han traff og snakket med på gaten i denne tiden, om det var høyrefolk, sosialister eller folk med mer diffuse holdninger, så uttrykte de helhjertet støtte til avisens heltedige kamp for frihet og selvvråderett.

A-pressen ville imidlertid ikke sitte rolig og se på at annonsene i Halden forsvant ut av hendene på dem. En gratisavis i Halden var løsningen. Blir

det en sosialdemokratisk avis? undret man seg i Halden Arbeiderblad. «Haldenserne får akkurat den avisen de ønsker seg», uttalte konsernsjef Øyvind Taugbøl i A-pressen Øst. «Vi driver medier, ikke politikk», tilføyde han.

Med konkurrenten i baksetet

I år 2000 overtok A-pressen gratisavisen Halden-posten, som hadde utkommet som månedsavis i tre år og markert seg som en ivrig støttespiller for de borgerlige samarbeidspartiene. Avisen ble rustet opp og døpt om til Halden Dagblad. Den utkom nå to ganger i uken, mot tidligere én gang, og fortsatte som et slags talerør for de borgerlige partiene, men var vesentlig mindre polemisk enn forgjengeren.

Eiersituasjonen i de to avisene i Halden var nå litt spesiell. A-pressen satt som største eier i byens ledende avis, organ for Det norske Arbeiderparti, samtidig som de eide byens mer borgerligsinne avis 100 prosent. A-pressen klaget over at konsernets representant i Halden Arbeiderblads styre stadig ble kjent inhabil og sendt på gangen når viktige saker skulle behandles. Men Halden Arbeiderblad sto på sitt: Vi informerer ikke vår konkurrent om alt vi driver med her i huset.

Disponent Løvhaug var nemlig aldri i tvil om at Halden Dagblad var et ledd i et opplegg for å knekke Halden Arbeiderblad økonomisk.⁹ Han hadde måttet se at to av avisens største annonsører, Tista-senteret og byens største eiendomsmegler, Postbanken, ble lokket over til Halden Dagblad. Og i kommunen begynte de å regne på sine annonseutgifter og mente de betalte altfor mye for annonsene i Halden Arbeiderblad. Kommunen la derfor ut den kommunale annonseringen på anbud. Halden Arbeiderblad var redd for å miste enda en storannonsør og la inn

⁹ Samtale med forfatteren april 2010.

en kraftig rabatt i sitt tilbud. Like fullt måtte de se seg slått av Halden Dagblad, som kunne legge fram et enda lavere tilbud og fikk tilslaget. Dermed mistet storebror blant annet de kommunale kinoannonsene til sin konkurrent.

Nå ble Halden Dagblad aldri noen gullgruve. Avisen så livskraftig nok ut, struttende av annonser, men storparten av dem kom utenbys fra, de var derfor dårlig lesestoff i Halden og ga liten avkastning. Derfor tapte avisen penger år etter år. Etter at den politiske futten var gått ut av avisen, ble den ikke stort mer enn en blek skygge av Halden Arbeiderblad. I sin nyhetsdekning ble den alltid liggende på etterskudd.

A-pressen på kjøpetokt

A-pressen forsøkte gjentatte ganger å kjøpe seg opp i Halden Arbeiderblad og lokket de lokale eierne med god betaling for sine aksjer. Og lokketonene virket. En av de minste aksjonærene, tidligere Halden Kommunale Forening (HKF), nå omdannet til Halden-avdeling av Fagforbundet, inngikk en avtale med A-pressen om å selge sin lille post på 15 aksjer. A-pressen tilbød nær en halv million kroner for aksjene. Årsaken til at foreningen ville selge, var at de var misfornøyde med Anders Wold, som nå var blitt avisens sjef-redaktør. Stadig skrev han ting de mislikte. Lederen for Fagforbundet i Halden, som til daglig arbeidet som brannmann, likte dårlig at redaktøren skrev stygt om brannvesenets nye stolthet, en flunkende ny brannbil, og den kvinnelige nestlederen i forbundet ble ikke mindre oppskjørtet da redaktøren i en lederartikkel skrev nedsettende om kvinnelige fagforeningsledere. Fagforbundet i Halden ønsket seg mer anstendighet i journalistikken. Der satte de sin lit til A-pressen.

Også andre aksjonærer var på glid. Etter hvert meldte ytterligere tolv lokale eiere at de kunne tenke seg å selge. Motivene kunne være litt for-

skjellige. Noen mislikte ting avisen hadde skrevet, andre likte ikke avisens annonsesamarbeid med klassefienden, mens atter andre ble lokket av de gode prisene A-pressen tilbød for aksjene. De fleste av eierne var organisasjoner som i årenes løp var blitt oppslukt av fylkesforeninger eller endog landsomfattende foreninger, og som nå ville selge seg ut fordi de ikke lenger hadde noen særlig tilknytning til Halden. Én for én inngikk de avtaler som gjorde at A-pressen etter hvert satt på opsjoner på nok aksjer til å sikre dem styreflertall i det øyeblikket de ble innløst.

Det sittende avisstyret satte imidlertid alt inn på å hindre at A-pressen fikk kloa i de aksjene de hadde skaffet seg opsjon på. Styret benyttet derfor bestemmelsene i vedtektene om forkjøpsrett og vedtok – mot A-pressens stemme – å fordele de herreløse aksjene til øvrige lokale eiere. Hildrum i A-pressen betraktet dette som en ulovlig handling og ba namsretten i Halden om midlertidig forføyning for å få styrevedtaket underkjent. Retten fant saken vrien og etterkom kravet fra A-pressen. Men namsrettens kjennelse har bare oppsettende virkning i slike saker, som betyr at saken utsettes inntil rettstilstanden er nærmere klarlagt. Avisens styre fikk frist til den 15. januar 2004 med å komme med sin versjon. Inntil denne dato var A-pressens avtale med de 13 aksjeeierne gyldig. Derfor gjaldt det å smi mens jernet var varmt. A-pressen berammet ekstraordinær generalforsamling den 5. januar, hvor de ville kaste styret og overta makten i selskapet. For Halden Arbeiderblad ble det derfor maktpåliggende å komme A-pressen i forkjøpet.

Avisens to advokater ble alarmert. Intens telefonering til sorenskriverkontoret i Halden utover dagen den 19. desember 2003 var nytteløst – ingen svarte. På ettermiddagen i 15-tiden bega de to advokatene seg derfor av gårde til rettsbygningen i Borgergata 10. Etter iherdig banking

på ytterdøren kom endelig en rengjøringshjelp ut. Hun kunne fortelle at sorenskriveren og hans stab satt i julelunsj i rettsbygningens kantine. Om hun kunne være så inderlig snill å hente sorenskriveren? Rengjøringshjelpen kvidde seg nok for å forstyrre lovens mann i hans forehavende, men kunne konstatere at de to fremmedkarene var pene i tøyet og talte nesten dialektfritt, den ene dog med antydning til mossedialekt. Hun forsvant inn igjen, og omsider viste sorenskriveren seg i døren. De to advokatene fikk forklart hva som her sto på spill. Uten resolutt inngripen ville byens avis bli offer for en fiendtlig maktovertagelse. Sorenskriveren slo ut med hendene og sa at han intet kunne gjøre. Nå tok kontoret julefri – lunsjen markerte rettens pause til over jul. Men juristene snakket godt for seg og fikk til slutt sorenskriveren med på å innkalle partene til muntlige forhandlinger påfølgende mandag, dagen før lille julaften. Møtet ble holdt, og lille julaften falt dommen, som gikk i Halden Arbeiderblads favør: Avisen hadde rett til å bestemme hvem som fikk kjøpe aksjer eller ikke. Samme dag møttes avisens styre og fordelte aksjene blant lokale eiere, mot A-pressens stemme.¹⁰

Tennerskjærende måtte Alf Hildrum trekke sitt krav om ekstraordinær generalforsamling. Ved avslutningen av styremøtet i avisen kom det nemlig en telefaks fra A-pressen med melding om at den berammede generalforsamling den 5. januar 2004 ikke ville bli holdt og innkalling ikke sendt. I avisen pustet de lettet ut og kunne med fortrøstning imøtesee julens glade frelsesbudskap.

Fred ble det dog ikke. Aksjestriden skulle rulle og gå i de etterfølgende år, med flere rettsrunder både i namsretten, tingretten, lagmannsretten og Høyesterett. Først i 2008 satte Høyeste-

rett og Borgarting lagmannsrett endelig punktum i saken. De lokale eierne sto igjen som seierherrer. Redaktør Frode Rekve, nokså fersk i redaktørstolen, priste det lokale eierskapet og mente det var garantien for en god utvikling for Halden Arbeiderblad. I riksmidlene frontet han den lille avisens kamp mot et mektig mediekonsern. De lokale eierne hadde med andre ord grunn til å være tilfreds med sin redaktør.

Trofeet som ble møllesten

Da kampen om eierskapet endelig var vunnet, gjorde nok en viss ettertanke seg gjeldende i styret. Den nye direktøren, Anne-Grethe Kolstad, hadde ett og annet å sette fingeren på når det gjaldt avisdriften. Utgiftsnivået var rent for høyt for en avis i denne størrelsen. Dette hadde man tidligere bøtt på ved å gå i banken og låne stadig flere penger. Likevel hadde styret funnet rom for å gi utbytte til eierne i flere år på rad, delvis begrunnet med at de lokale eierne hadde tatt opp et lån i avisen for å pusse opp Folkets Hus, et lån som de nå skulle «tilbakebetale» ved hjelp av utbyttet. Resultatet var at avisen nå satt på en gjeldsbombe. De 15 millionene årlig fra Orkla hadde de siste årene fungert som en sovepute og bidratt til at man hadde skjøvet ubehagelighetene foran seg, mente den nye direktøren.

En storstilt omstillings- og oppryddingsprosess ble nå satt i verk: Nedbemanning i alle husets avdelinger, salg av naboeiendommer, nedbetaling av gjeld, sanering av finansposter. Det trofeet styret i Halden Arbeiderblad hadde vaktet med nidkjærhet i tiår etter tiår, bygningene i Storgata 2 og pressa i kjelleren, selve symbolet på avisens selvstendighet, framsto nå mer og mer som en møllesten rundt halsen. Avisbygningen ble mer uhensiktsmessig for hvert år som gikk. Avisens reklamebyrå flyttet ut av huset og etablerte seg som eget selskap, og store deler av bygget ble stående ubenyttet etter hvert som nedbemanningen gikk sin gang. På det meste

10 Historien fortalt av Kjell Løvhaug april 2010.

hadde bedriften hatt mellom 80 og 90 ansatte, fordelt over fire fulle etasjer – nå nærmet tallet seg 60, og fortsatt var avisen overbemannet.

Trykkpressa i kjelleren – av onde tunger omtalt som «museumsgjenstanden» – var en kilde til stigende bekymring.

Knapt noen andre aviser i Halden Arbeiderblads størrelse har i dag egen presse. Utstyret er gammelt og slitt; reservedeler er vanskelig å få tak i om noe skulle ryke. En presse som bare er i gang et par timer hver dag, gjør dårlig nytte for seg. Dessuten klaget journalistene og leserne på trykkkvaliteten i avisen.

Nye kunder av betydning klarte man ikke å hank inn. I 2009 var markedet for trykk nemlig blitt et helt annet enn det hadde vært ti år tidligere. Det var nå stor overkapasitet på trykkeritjenester. Orkla Media, som nå var omdøpt til Edda, trykte sine aviser på Østlandet i konsernets trykkerier i Tønsberg og Elverum, mens A-pressen trykte sine aviser i Lillestrøm og i Larvik. Og de to konsernene diskuterte trykkerisamarbeid som kunne sentralisere trykkeritjenestene ytterligere.

De trofaste partisliterne registrerte nå at både styre, direktør og redaktør begynte å vakle i troen på at et eget trykkeri var liv laga. Redaktøren var det nå forresten både det ene og det andre å utsette på. Den første tiden hadde han vært både grei og pålitelig på alle vis. Men det lot seg ikke nekte at hans frispråklighet tiltok etter hvert som han ble varmere i trøya. Han kunne komme med sleivspark og fanteord til partifeller og dessuten slippe fienden til i spaltene i større grad enn skikkelige arbeidsfolk satte pris på. Han unnslo seg ikke engang for å slippe politiske motstandere til på kronikkplass.

I de ulike partifora var han sjelden å se, og det ryktes at han også holdt sine journalister unna partimøter, med mindre det luktet strid og ufred. Dessuten vegret han seg for å flytte til byen. Det kunne bent fram virke som om han følte seg hevet over haldenserne.

*«Etter iherdig banking
på ytterdøren kom endelig
en rengjøringshjelp ut.»*

En lederartikkel den 12. februar 2009 om avisens økonomi var dråpen som fikk begeret til å flyte over for mange. Her gikk redaktøren løs på selveste helligdommen i kjelleren, pressa, som han mente flere av avi-

sens eiere prioriterte framfor alle andre hensyn. Lederartikkelen var et oppspill til styremøte i avisen samme dag, hvor styret nok en gang skulle diskutere trykkerivirksomheten. På dette møtet sluttet styret seg til et forslag fra A-pressen om å kvitte seg med avispressa. Bare representanten for grafikerne stemte imot. Få dager senere ga hovedtillitsvalgte ved Norske Skog Saugbrugs i Halden i et avisinnlegg uttrykk for at denne redaktøren som stadig taler sine egne eiere midt imot, utgjør et lederproblem «som styret uten opphold burde gripe fatt i».

At det var sprengkraft i trykkerisaken, viste seg utover etter vinteren. «Styrevedtaket om å legge ned trykkeriet var ikke skikkelig klarert med partiet», erkjenner daværende styreleder Ulf Lettenstrøm.¹¹ To av de trykkeriansatte i avisen satt i partistyret og talte varmt for de lokale arbeidsplassene i kjelleren i Storgata 2. De fikk tydeligvis gjennomslag for sine synspunkter: Pressa måtte bevares. På generalforsamlingen i slutten av mars 2009 ble styret under ledelse av Lettenstrøm kastet etter mistillitsforslag fra lederen i LO Halden. Et nytt styre med et flertall som ikke

11 Samtale med forfatteren april 2010.

ville tukle med pressa i kjelleren, ble deretter valgt.

Som lyn fra klar himmel

Tre uker senere startet et av de mer bisarre innslagene i nyere norsk pressehistorie. Det begynte med at den nye styrelederen Harald Bjerge og hans nestleder Jan Magnar Hansen oppsøkte redaktør Rekve og lot ham forstå at han ikke lenger var ønsket som redaktør i avisen.

Aksjonen kom som lyn fra klar himmel. Dagen før hadde det vært styremøte i avisen – der var redaktørspørsmålet ikke nevnt, kunne redaksjonsklubbens tillitsvalgte opplyse.

*«Her gikk redaktøren løs
på selveste helligdommen
i kjelleren, pressa.»*

Etter et ekstraordinært styremøte et par dager senere kom så beskjeden om at et flertall på seks mot tre hadde vedtatt å si opp både redaktør Rekve og avisens direktør Anne-Grethe Kolstad. Årsaken ble oppgitt å være bedriftens økonomi. Etter dette trakk A-pressen sitt styremedlem; denne ferden kunne de ikke følge med på.

Saken vakte et voldsomt engasjement, ikke bare i Halden. En egen støttegruppe på Facebook ble opprettet med tusenvis av underskrifter, fra alle kanter strømmet støtteerklæringer inn til de to oppsagte. Et opprop fra framtrepende redaktører i norsk presse minnet om Redaktørplakaten, som beskytter redaktøren mot vilkårlige inngrep fra eierens side. Blomsterbuketter strømmet inn til Rekve og Kolstad, hundrevis av abonnenter sa opp sine abonnement i protest, og annonsører boikottet avisen.

Styrelederen klarte etter hvert å skape full forvirring i saken. Han ble stadig spurt om hva styret egentlig ville, og han kom ikke stort lenger i sine

resonnementer enn at styreflertallet ønsket å spare penger og bevare arbeidsplassene i avisen. Men det ble lagt merke til at styremedlemmet fra grafisk sa seg enig med styreflertallet i at det trengtes nye koster i avisen. At både redaktør og direktør hadde stilt spørsmål ved å opprettholde avisens trykkeri, var nok ikke uten betydning.

Det endte med at styret ble kastet, og redaktør og direktør ble gjeninnsett. Redaktør Rekve ble hyllet som ytringsfrihetens hvite ridder under et eget opptog 1. mai samme år, hvor hundrevis av mennesker flokket seg under paroler med støtte til ytringsfrihet og

protest mot usaklig oppsigelse. Rekve forlot imidlertid redaktørstillingen i september 2009 for å overta som leder for Institutt for journalistikk i Fredrikstad.

Den siste partiavis

Flertallet i det nye styret var uten tilknytning til parti eller fagbevegelse. Dermed var aksjemajoriteten kommet i mindretall i styret. At styret også fikk et medlem fra partiet Venstre, var vanskelig for mange å svelge; i Halden-politikken er Venstre og Arbeiderpartiet som hund og katt. Dagens styreleder er industrigründer og driver en sagfabrikk i Tistedal, en av Skandinavias ledende produsent av bygningssager. Han tilkjennega at avisbedriften ikke hadde råd til å holde seg med hellige kuer, men måtte konsentrere seg om kjernevirksomheten. Å selge huset og pressa var den eneste medisinen som kunne redde avisen, mente styreleder. Tallet på årsverk må ytterligere ned – fra 53 i dag til rundt 30. Annonser og tekst bør produseres på en felles desk.

Våren 2009 ble annonsestriden endelig bilagt: Gratisavisen Halden Dagblad ble nedlagt, og fra

januar 2010 kom Halden Arbeiderblad tilbake i A-pressens annonsesamkjøring. I A-pressen var det lutter glede over den bortkomne sønns hjemkomst. Stridsøksen ble begravd, og partene var innstilt på samarbeid. Det årlige tilskuddet fra Edda falt bort fra 1. januar i år, og en mer normal avtale med A-pressen erstattet den.

Som Rekves etterfølger ble Hans-Petter Kjøge ansatt. Han kom fra den tidligere høyreavisen Fredriksstad Blad, hvor han har arbeidet i 26 år, blant annet som nyhetsredaktør og sjefredaktørens stedfortreder. Kjøge var kjent i Halden for å ha skrevet reportasjen i Fredriksstad Blad om ordførerkandidaten Ann-Christin Beckens ublide møte med Halden-politikken.

Også under den nye redaktøren har det ulmet kontinuerlig rundt avisen, og til tider har stridighetene blusset opp. Framtredende tillitsvalgte slo frampå om at kanskje fjorårets redaktør- og direktøravsettelse var et riktig grep, andre uttrykte ønske om en mer partilojal avis. Blant annet vakte det noe oppstandelse at byens ordfører Per Kristian Dahl i et intervju i lokalradioen refset avisens ledelse. Han klaget over at han ved flere anledninger var blitt harselert med og fått sitt pass påskrevet i avisen, og konkluderte med at «det virker som om ledelsen ikke er i stand til å drive avis».

På generalforsamlingen den 27. april 2010 var det mange som ventet bråk. Noen stalltips gikk ut på at styret ville bli kastet. Slik gikk det ikke. De største lokale eierne, Fellesforbundet og Halden Arbeiderparti, gjorde det tvert imot klart at de ikke så seg i stand til å drive avisen videre som nå, og ønsket å kastet kortene. De hadde derfor innledet forhandlinger med A-pressen med sikte på å selge seg ut. I juni bekreftet A-pressen at de var interessert i å overta de lokale aksjene, riktig nok til en langt lavere pris enn den de tilbød i 2003. Avisen blir dermed et heleid selskap

i A-pressen, og to tiårs krig med A-pressen er over. Medietilsynet, som overvåker eierforholdene i norske medier, ga i slutten av august i 2010 melding om at oppkjøpet ville bli godkjent så sant ingen andre finner tungtveiende argumenter imot.¹²

I ettertankens kranke blekhet var det vel en og annen som angret på at de ikke solgte til A-pressen i 2003, da konsernets tilbud var på sitt rauseste. Den gang var bedriften verdsatt til rundt 60 millioner kroner, og et salg ville ha innbrakt arbeiderbevegelsen i Halden kanskje så mye som 35 millioner kroner. Og så hadde man kunnet overlate belastningen med å håndtere bråket rundt trykkeriet, huset og eiendommen til A-pressen. I september i 2010 ble det kjent at avisen fra nyttår flytter inn i nye lokaler ved havna, bare et drøyt steinkast unna. Den nåværende avisbygningen er overtatt av en lokal eiendomsutvikler, som skal pusse det opp og leie det ut som kontor- og forretningsbygg. I god tid før flyttingen skal trykkingen av avisen flyttes til Lillestrøm.

Med A-pressens overtakelse av Halden Arbeiderblad er det også satt sluttstrek for avisens historie som partiavis. Man kan undres over hvorfor partipressen klarte å overvintre der borte i Halden i nesten to tiår etter at de øvrige avisene i A-pressen hadde frigjort seg fra partibindinger. Karl Marx mente som kjent at eiendomsretten til produksjonsmidlene er den basis hele samfunnets øvrige konstruksjon springer ut av. Han ville kanskje ha pekt på avispressa som den kraft som bandt avis, parti og fagbevegelse i Halden sammen. I 2009 ble verdien av pressa nedskrevet til null; produksjonsmidlene ble plutselig ingenting verdt. Da raknet hele byggverket.

¹² Høring i forbindelse med A-pressens erverv i Halden Arbeiderblad. Høringsnotat fra Medietilsynet 31. august 2010.

For at en avis skal være partiets spydodd, som det het i eldre tiders partiretorikk, er det en forutsetning at redaktøren og hans stab opplever det som en meningsfull oppgave – ja, et kall – å utføre dette oppdraget på vegne av partiet. Redaktøren må så å si underlegge seg frivillig tvang. Dagens redaktører er ikke slik skrudd sammen. Redaktørens hellige skrifter er i dag

Redaktørplakaten og Vær Varsom-plakaten, som framhever den selvstendige redaktørmakt og den balanserte nyhetsformidling som ideal. Og når et parti må ty til tvangsmakt for å kvitte seg

med redaktøren, slik det skjedde i Arbeiderbladet i 1974 og i Klassekampen i 1997, er det et tegn på at partiet har mistet sin egentlige makt

over avisen: symbolmakten, ideologiens, tankens makt. Også i Halden måtte partimakten til slutt gi tapt.

Det betyr imidlertid ikke at det nå er fritt fram for all verdens tøv og fjas i byen. Da Fagforbundet i

Halden ville ha paroler med støtte til ytringsfrihet og lokaldemokrati i årets 1. mai-tog, satte Arbeiderpartiet effektivt og kraftfullt foten ned. Noen grenser får det være.

*«Med A-pressens overtakelse
er det også satt sluttstrek for
Halden Arbeiderblads historie
som partiavis.»*

Skriftlige kilder

Dalastøl, Oddvar (1979): *Halden Arbeiderblad er 50 år*. Halden

Johanson, Arvid (2000): *Fra union til krig og frigjøring. Historien om Halden, Berg og Idd 1900–1950*. Halden

Kristoffersen, Ivan (2010): «Historien om en samfunnsmakt». *Journalisten* 6/2010.

Halden Arbeiderblad, div. årganger

Haldenser'n, informasjonsavis for Halden kommune

Halden Dagblad, div. årganger

Haldenposten, årgang 1997–2000

Lyshagen, Guttorm (2008): *Fra storhusholdning til moderne mediekonsern. Norsk Arbeiderpresses historie*. Oslo

Solstad, Dag (1974): *25. september-plassen*. Roman. Oslo

Zachariassen, Aksel (1978): *Spennende år. Fra krig til krig med ord og penn*. Memoarer. Oslo.

Muntlige kilder

Andersen, Tor

Børresen, Arne

Dybevig, Carsten

Hansen, Svein Olav

Hildrum, Alf

Kjøge, Hans-Petter

Kolstad, Anne-Grethe

Lettenstrøm, Ulf

Løvhaug, Kjell

Prang, Rainer

Prang, Roger

Rekve, Frode

Wiig, Karsten

Ystrøm, Bjørn

Forskning pågår

Mangfoldige offentligheter

– et prosjekt om trykkefrihet og tidsskrifter 1720–1814

AINA NØDING

Postdoktorstipendiat

aina.noding@aikh.uio.no

I 1814 ble trykkefrihet lovfestet i den norske Grunnloven som en selvfølgelig rett for alle. Hvordan ble den det? Hvilken rolle spilte tidsskriftene i tiden før 1814 for å gjøre tanker om ytringsfrihet og trykkefrihet til noe man kunne enes om var av det gode? Hvilken rolle spilte egentlig tidsskriftene i fremveksten av en dansk-norsk offentlighet på 1700-tallet? Hvilke rammevilkår hadde denne offentligheten, teknologisk, juridisk, politisk og estetisk sett?

Denne type spørsmål er utgangspunktet for et treårig forskningsprosjekt, finansiert av Norges Forskningsråd, som startet opp våren 2010. Det har tittelen *Mangfoldige offentligheter. Tidsskrifter, ytringsfrihet og produktiv sensur i Danmark–Norge 1720–1814* og samler en tverrfaglig gruppe forskere ved Universitetet i Oslo.

I perioden 1720–1814 utkom det i Danmark–Norge omkring 200 Uge-Blader, Samlinger, Journaler, Tilskuere og Museer – det vi i dag kaller tidsskrifter. De fleste var kortlivede prosjekter, men likevel utgjorde de til sammen et sentralt medium for å diskutere store spørsmål, fremme samfunnsnyttige forslag, formidle litteratur og filosofi fra alle verdenshjørner eller fornærme

medborgere. De ble trykt innenfor vekslende grader av trykkefrihet og sensur, begrensede trykke- og distribusjonsmuligheter, ulike sosiale normer, politiske og religiøse brytninger og varierende grad av lese- og skriveferdighet. Det var en periode der mennesker med ulik bakgrunn og sosial status utforsket dette nye mediet og dets vell av sjangre og former for å protestere, kommentere, rettlede, opplyse eller utforske. Her blandet man høyt og lavt, gjenopptrykt, omarbeidet og oversatt i en kakofoni av intertekstuell internasjonalisme. De sto også i kontinuerlig dialog med tidens øvrige medier, både trykte, skrevne og muntlige.

«Hvilken rolle spilte egentlig tidsskriftene?»

Tidsskriftene utgjør unike kilder til studiet av en tid som på tross av eneveldets kontroll, produserte en slående pluralistisk offentlighet.

Paradokset enevelde – pluralistisk offentlighet er utgangspunkt for prosjektets tilnærming til 1700-tallets politiske historie. Et blikk på 1700-tallets uryddige offentligheter vil kunne se bakenfor oppfatningen av 1814 som ytringsfrihetens år 0.

1700-tallstidsskriftene i Danmark–Norge kan ikke ses uavhengig av sensur- og trykkefrihetsproblematikken. Det lå en gjensidig dynamikk til grunn for fremveksten av de trykte offentlighetene, basert på periodiske publikasjoner. Disse offentlighetene utviklet seg paradoksalt nok under lovbestemmelser som la størst formelt løkk på trykte ytringer: eneveldets sensur. Sank-

sjonene kunne være fengsel, forvisning eller død, selv om rettspraksisen varierte. Dette skapte både usikkerhet og utprøvende dristighet i uttrykkene. Dermed kan det se ut som om forholdet mellom sensurpraksisen og de nye trykkpressene også bidro til mangfoldet av sjangre og uttrykksformer. Stimulerte maktens uoversiktlige begrensninger den mangfoldige utviklingen? Det teatral i 1700-tallets offentlighet kan tyde på det. Det ble lekt med den makten som satte begrensninger for tidsskriftenes utfoldelse. Rammene for meningsbrytning og opposisjon var ofte teatral, og denne iscenesettelsen kan betraktes som en følge av de vanskelige rammevilkårene. Kongemakten bidro selv til å danne pluralistiske og mangetydige offentlig-

heter der den søkte å gjøre den oversiktlig og entydig. I alle fall skremte den ikke skribenter fra å ta trykkpressen i bruk, slik som Bernt Børresen i *Den snaksomme Bergenser*. I 1794 beskrev han den voksende skrivekløen, som han selv også led av, som en «epidemisk feber, som griber alt mer og mer om sig blant Menneskenes Børn. [...] Folk, som neppe kan Læse sit eget nyebagte Foster», fortsatte han, «lade seg befordre til Trykken og give os saa originale Galskaber i Hænderne, som Jorderige aldrig tilforn har eyet» (I, s. 324).

Tidsskriftene og deres «originale Galskaber» har vært faglige stebarn innen fag som historie, litteraturvitenskap, idéhistorie, jus og pressehisto-

rien selv. Dette prosjektet springer ut av et opplevd savn blant forskere fra flere fag, etter mer kunnskap om disse tidsskriftene og deres betydning. For å favne det store materialet og de mange spørsmålene, er dessuten tverrfaglighet et *must*. Historiker **Mona R. Ringvej** leder prosjektet, og har et delprosjekt om trykkefrihet og 1790-tallets lokale offentligheter. Her ser hun bl.a. på tidsskriftet *Qvartbladet* i Trondheim, som på slutten av 1790-tallet høylytt ropte på økt trykkefrihet. Idéhistoriker **Ellen Krefting** konsentrerer seg om de danske spectatortidsskriftene, også dem som var trykt på tysk og fransk, for å se på hvordan de forholdt seg til en internasjonal tidsskriftkultur, sine lesere og til hjemlige begrensninger på det trykte ord. Også litteraturviter **Aina Nøding** vektlegger den internasjonale konteksten i sin studie av Claus Fastings tidsskrifter utgitt i Bergen, *Provinzial-blade* (1778–81) og *Provinzial-Samlinger* (1791). Her var de fleste tekstene oversettelser som skulle gi Bergen og Danmark–Norge et bilde av hva som rørte seg i den store verden, samtidig som formidlingen av dette bidrar til å forme og utfordre den hjemlige offentligheten og dens rammer.

Idéhistoriker **Johannes W. Løvhaug** tar for seg hvordan den franske revolusjonens ideer blir debattert i tidsskriftene i 1790-årene og hvilke vilkår denne debatten hadde. Hvordan balansere diskusjon om revolusjon med frykt for sensur og rettssaker? Retthistoriker **Dag Michalsen** går på sin side inn i tidens juridiske teori og praksis, ved både å undersøke trykkefrihetens norm-karakter og landets første juridiske tidsskrift,

Astræa (1797–1805). Hva var lovverket omkring trykkefrihet, og hvordan ble dette fortolket, diskutert og forstått av leg og lærd? Sist, men ikke minst: Historiker **Hilde Sandvik** undersøker tidsskriftenes viktige rolle i forhold til den økonomiske politikken og utviklingen. *Danmarks og Norges oeconomiske Magazin* (1757–1764) og *Topographisk Journal for Norge* (1792–1808) var sentrale i så måte.

Prosjektet trekker veksler på et nettverk av fagfolk innen opplysningstid og tidsskrifthistorie i Norge, Europa og USA. To bøker er planlagt: en monografi på norsk og en antologi på engelsk. Det er videre etablert et nært samarbeid med Nasjonalbiblioteket om digitalisering av de norske tidsskriftene utgitt før 1820, som planlegges publisert på www.bokhylla.no i løpet av 2011. Samtidig skal alle tidsskriftartiklene registreres i Bibsys, med koblinger til de digitaliserte tidsskriftene. Et flott verktøy for alle pressehistorisk interesserte, med andre ord.

Ved avslutningen av prosjektet i 2013 er det et mål å ha bidratt med nye tanker og nytt materiale omkring offentlighet og ytringsfrihet, ikke minst med tanke på 1814-jubileet og feiringen av innføringen av Grunnlovens §100. Underveis ønskes alle interesserte velkommen til prosjektets seminarer og workshops, internett- og facebook-sider, for å diskutere og tenke høyt omkring utgangspunktet for vår egen mangfoldige offentlighet. Seminarer og workshops offentliggjøres på prosjektets nettside <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/offentligheter/>

*Alle slags folk «lade seg befordre
til Trykken og give os saa originale
Galskaber i Hænderne.»*

Vestvendingen er fullført. Utenriksminister Halvard Lange står klar til å underskrive Atlanterhavspakten på Norges vegne i Washington den 4. april 1949.

«En kostbar og farlig tid»

Vestvendingen i norsk presse 1947–1949

ARNHILD SKRE

Historiker og forfatter
arnhild.skre@gmail.com

Dette politikkskiftet skjeddeDebatten om norsk medlemskap i Atlanterhavspakten førte nye meninger inn i avisene. Nedkjølingen av de ideologiske frontene skapte ny meningsjustis og nye roller for norske pressefolk. Men pressen hadde også sin egen vestvending som begynte i tiåret før. I denne artikkelen presenteres disse sammenfallende dreiningene i norsk presses horisont.

4. april 1949 gikk Norge fra formelt å være nøytral stat til å bli medlem av en forsvarsallianse. Under en høytidelig seremoni i Washington skrev Norges utenriksminister Halvard Lange og ambassadør Wilhelm von Munthe af

Morgenstjerne under Atlanterhavspakten, avtalen der Norge som en av tolv stater stiftet det som fra 1951 fikk navnet North Atlantic Treaty Organisation (NATO).

Det var et stort og relativt brått skifte fra den formelle nøytralitetslinjen landet hadde stått for siden det moderne Norge fikk en selvstendig utenrikspolitikk i 1905, og fra den brubyggingspolitikken i FN som regjeringen snakket varmt om i de tidlige etterkrigsårene. Denne april-dagen valgte Norge side i den økende stormaktskonflikten mellom øst og vest som utviklet seg fra sommeren 1947. Den kalde krigen skulle komme til å vare i vel 40 år. Det ble en krig uten heten fra våpenbruk, men like fullt en tilstand av

voldsom styrkeopptrapping der kampen om territorier og dominansområdet ble hard, langvarig og fikk verdensomspennende følger.

Dette vendepunktet i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk blir i historiefaget kalt «vestvendingen». Selv om Norge hadde hatt britiske sikkerhetsgarantier i ryggen siden 1905, regnes den formelle vestvendingen etter krigen som et av de større skiftene i nyere norsk historie. Prosessen var rask, den reiste harde motsetninger og fikk store konsekvenser også innenrikspolitisk og kulturelt. Her skal den handle om vestvendingen i norsk presse.

Debatten forut for stortingsvedtaket om norsk medlemskap i Atlanterhavspakten 29. mars 1949, og de politiske dønningene som i ettertid slo inn i norsk politikk, påvirket pressen på flere måter. De førte nye meninger inn i leder- og kommentarspalter. De kalde ideologiske frontene og den økte etterretningsaktiviteten som utviklet seg, førte med seg ny meningsjustis og nye roller for norske pressefolk. Ansette journalister opplevde at det ble vanskeligere å få på trykk kritikk av den sikkerhetspolitiske nyorienteringen og av de nye alliertes politikk. Andre ble drivende krefter i kampen mot kommunismen, og mer eller mindre aktive aktører i de hemmelige tjenestenes arbeid.

Dette politikkskiftet skjedde i partipressens tid. Pressemeningen om sikkerhets- og utenrikspolitikk ble formulert i tett kontakt med avisenes respektive partier, men det fantes også en vestvending som var pressens egen, en dreining av redaksjonenes utenrikshorisont som fant sted forut for den politiske nyorienteringen.

Innhold

1. Pressens egen vestvending	44
Utvalg og begreper	44
Utenrikshorisonten utvides	45
Vestvendingen før krigen	48
Fra «over there» til nær nabo	50
2. «den sikkerhet som er å finne»	54
Kulden kommer krypende	54
Et opphetet pressehistorisk løp	56
Avisenes reaksjoner på Bevins tale	56
En «kostbar og farlig tid»	
– Aftenposten	56
En blokk mellom blokkene	
– Arbeiderbladets	57
«Den eneste sikkerhet som tilbys	
i dag» – Bergens Tidende	58
Intet jernteppe i nordøst – Nordlys	59
Utgangsposisjonene	59
Tolkerne	60
Fra Bevins tale til 4. april 1949	64
Fasene i pressens meningsutvikling	66
«En sterk nøytralitetsblokk	
i Norden» – Nordlys	66
«En bittert alvorlig forholdsregel»	
– Arbeiderbladets	70
«Gud hjelpe Norden» – Aftenposten	74
«å trygge vår verden med makt»	
– Bergens Tidende	78

Nye meninger, nye roller og nytt verdensbilde. Disse pressehistoriske sidene ved vestvendingen er temaene i denne artikkelen, og hver av dem har fått sin del.

Pressens egen vestvending kommer fram i artikkelens første del, som er en undersøkelse av utenriksstoff gjennom tre avisuker for å se hvilke land som dekkes, og hvor tyngdepunktene i utenriksstoffet ligger. Den første avisuken som undersøkes, er i begynnelsen av januar 1948, deretter sammenlignes denne med samme uke i 1935 og i 1955.

Dette politikkskiftet skjedde i partipressens tid.

Debatten før vedtaket om norsk medlemskap i Atlanterhavspakten er tema i del 2. Her spores de første tegnene til sikkerhetspolitisk nyorientering i leder- og kommentarspalter. Forløpet i meningsutviklingen følges, og argumentasjonen i de ulike fasene analyseres.

Del 3 har den nye meningsjustisen og pressefolk i overvåkingen som tema. Her presenteres beretninger om redaksjonell sensur, selvsensur og utstøting, og vi beskriver også den eneste redaktøravsettelsen som er relatert til det nye meningsklimaet. Det vi vet om pressefolks samarbeid med de hemmelige tjenestene, utgjør den andre hovedbolken i del 3. Delen dekker perioden fra 1945 til begynnelsen av 1950-årene, men tyngdepunktet i framstillingen ligger i tiden etter april 1949.

Vi skal i de tre artikkeldelene innom flere aviser, men først og fremst følge fire: Aftenposten som da var ikke bare høyreprensens, mens også landets største avis; Arbeiderbladet som var regjeringspartiets hovedorgan; Bergens Tidende som var venstreavis og Vestlandets største avis; og Nordlys, som var den største arbeideravisen i Nord-Norge. Disse avisstudiene som utgjør del 1 og 2, er ny forskning. I del 3 er undersøkelsen av redaktør Arnvid Hasunds skjebne nytt stoff.¹ Framstillingen av pressefolks nye roller baserer seg i all hovedsak på den forskningen som de siste årene er kommet om etterretning og ytringsfrihetsbegrensninger under den kalde krigen.

Vendepunkter i de fire avisene	82
Argumentene	86
«Farer truer»	86
Livsform, geografi og penger	87
Krigen, demokratiet og trusselen i øst	90
3. Ny meningsjustis, nye roller	94
Disiplinering, utstøting og marginalisering	94
Ensrettingen	94
Ut i kulda	95
En avsatt redaktør	96
Pressens hemmelige krig	97
Pressefolk i private etterretningsgrupper fra 1945	98
Arbeiderpressen i den første e-fasen etter krigen	99
Pressen i den andre e-fasen fra 1947/1948	100
Flere pressefolk stiller opp fra 1950	101
A-pressen – et overvåkingskapittel for seg	102
For fremmede makter?	103
Oppsummering	103
Kilder og litteratur	104

¹ Se også Presseprofilen om Arnvid Hasund i dette nummeret av Pressehistorisk tidsskrift.

Del 1

Pressens egen vestvending

«Arbeiderbladet har fra i dag knyttet forbindelse til det verdensomspennende telegrambyrå United Press (UP). Vi håper derved å kunne yte en bedre service når gjelder utenriksnyheter, som i det kommende år blir enda viktigere enn før.»²

Denne nyhetsmeldingen fra redaksjonen kunne man lese høyt oppe på Arbeiderbladets første avisside i 1948. Arbeiderpressen hadde lenge holdt seg med korrespondent Anders Buraas i London. Arbeiderbladet hadde egen utenriksredaktør som daglig leste internasjonale nyheter og tolket dem for leserne. Også Norsk Telegrambyrås utenriksstoff ble brukt i Arbeiderpartiets hovedorgan. Nå skulle avisens eget internasjonale nyhetstilfang styrkes med meldinger direkte fra et av USAs eldste og største kommersielle telegrambyråer. Verdenssituasjonen tilsa at utenriksnyheter i det nye året ville bli «enda viktigere enn før».

Den samme vurderingen gjorde Arbeiderbladets borgelige hovedkonkurrent, Aftenposten. I egenannonsen som pryder morgennummerets forside i begynnelsen av januar 1948, er utenriksstoffet det første avisledelsen trekker fram når den skal begrunne hvorfor Aftenposten er så «verdifull» for leserne:

«Det er klart at ingen avis kan oppnå en slik posisjon som Aftenposten inntar i vårt samfunn uten at det har sine gode grunner. (...)»

Vi kan i denne forbindelse peke på vår utenriks-tjeneste med faste norske korrespondenter i de

viktigste nyhetssentra, vår reportasje ved faste og utsendte medarbeidere i innland og utland over alt hvor noe av interesse foregår.»³

Utenriksstoffet ser ved nyttårstider 1948 ut til å være sentrale redaksjonelle markedsføringspoenger både i Aftenposten og Arbeiderbladet. Vi skal snart se at disse førstesideordene ble fulgt av handling. Spørsmålet er hvor disse og andre redaksjoner mente at «noe av interesse foregår», men før vi undersøker hva svaret var, er det på sin plass å presentere avisutvalget som skal studeres, og avgrense hva vi her mener med begrepene «utenriksstoff» og «utenrikshorisont».

Utvalg og begreper

Avisene som studeres i denne delen av artikkelen, er Aftenposten, Arbeiderbladet, Bergens Tidende og Nordlys. Aftenposten var ikke bare høyrepressens avis, mens også den største avisen i landet. Arbeiderbladet var regjeringspartiets hovedorgan. Bergens Tidende var venstreavis og den største avisen på Vestlandet. Nordlys var

den største arbeideravisen i Nord-Norge. Utvalget er gjort for å få et håndterbart utvalg med fruktbar geografisk og politisk spredning. De to regionavisene ligger i distrikter med ulik geopolitisk plassering, samtidig som de er tunge aviser innenfor sine partiavisgrupper. De to hovedstadsavisene er begge toneangivende og står sine partiledelser nær.

I disse tre avisene er utenriksstoffet de første åtte avisdagene i året 1948 studert. Disse er igjen

«vår reportasje ved faste og utsendte medarbeidere i innland og utland over alt hvor noe av interesse foregår»

2 Arbeiderbladet 2.1.1948

3 Aftenposten 7.1.1948

sammenlignet med de avisene fra den samme kalenderperioden i 1935 og 1955. 1935 er valgt for å finne et «peilepunkt» der utenriksstoffet kunne være minst mulig påvirket av krigen og krigsforberedelsene. 1955 er valgt for å gi et inntrykk av hvordan utenrikshorisonten «satte seg» etter seks års NATO-medlemskap.

Så til hva vi ser etter, og noen klargjøringer av begrepene som er brukt. Med *utenriksstoff* menes her alt redaksjonelt stoff som nevner land utenfor Norges grenser, og der Norge eller norske forhold ikke er nevnt. I stedet for «utenriksstoff» kunne ordet «utenriksjournalistikk» vært brukt. Når det ikke er valgt, er det for det første fordi «utenriksjournalistikk» i den redaksjonelle dagligtalen oftest betegner saker om politiske forhold og ikke vil falle naturlig å bruke om for eksempel motesaker fra Paris eller kronikker om nye amerikanske jordbruksmetoder. «Utenriksjournalistikk» vil heller ikke være den nærliggende betegnelsen på kuriosanotiser der utland er nevnt. Og «journalistikk» vil være en fremmed term på utenlandsproduserte tegneserier eller skjemtevers om «negerkonger» i Afrika. Alle disse typene avisinnhold er regnet med her, smått og stort, føljetonger og toppmøtereportasjer. Det eneste som er valgt bort, er sportsstoffet, da dette så å si alltid har en forbindelse med norske forhold uansett hvor i verden det kommer fra.

Kravet om at Norge eller norske forhold ikke skal være nevnt, kommer inn fordi målet her er å studere hvilke deler av verden redaksjonene retter oppmerksomheten mot. At Norge og hendelser som har betydning for norske forhold dekkes, regnes som en konstant i norsk journalistikk enten de skjer uten- eller innenlands. Stoff med eksplisitt norsk link er valgt bort for å få øye på endringer i hvilke utland som interesserer redaksjonene. Saker kan selvsagt være dekket fordi de har en implisitt relevans for norske for-

hold, men slike grensdragninger krever dyp-analyser og skaper gråsoner som det ville gå for langt å avgrense i denne artikkelen.

Utenrikshorisont er et annet begrep vi bruker her. Med det mener vi redaksjonens og avisenes utsyn over verden vurdert etter hvor tyngdepunktene i utenriksstoffet ligger. For å studere dette er det totale utenriksstoffet kvantifisert ved opp-telling av enkeltinnslag. Disse er sortert etter hvilke land avisene dekker eller henter stoff fra. For hvert land er mengden stoff også sortert i kategoriene politiske nyheter, hendelsesnyheter, kulturstoff, og ledere og kommentarer. Den femte kategorien er featuresaker, kuriosas og andre underholdningsinnslag. I tillegg er det talt opp hvilke land som nevnes på førstesiden.

I sin bok «Verden skapes hjemmefra» bruker Elisabeth Eide og Anne Hege Simonsen begrepet «pressens politiske geografi» i når de utforsker hundre års norsk journalistikk om ikke-vestlige land.⁴ Dette begrepet krever kvalitative analyser av stoffet. I denne boken skal vi i stedet gå rent kvantitativt til verks. Også derfor er det mindre dyptloddende begrepet «utenrikshorisont» valgt.

Utenrikshorisonten utvides

Avishistorier har en tendens til å fare lett over utenriksstoffet. Emnet har heller ingen sentral plass i den mer forskningspregede pressehistorieskrivingen, og utenriksnyhetene tar ikke like stor plass i avisene lenger. Men ved årsskiftet 1948 står det altså sentralt i de dominerende avisenes egenreklame, slik det sto høyt oppe på redaksjonenes prioriteringslister.

«Kommunist-inspirerte streiker i Vest-Tyskland», «Hellas får all nødvendig hjelp for å slå opprørerne» og «Mystisk sykdom blant atom-arbeider-

4 Simonsen og Eide 2008:257 ff

Aftenposten	Arbeiderbladet	Bergens Tidende	Nordlys
58 av 192 = 30,2 %	29 av 112 = 25,9 %	20 av 82 = 24,4 %	56 av 115 = 48,7 %

Tabell 1: Tallet på utenrikssaker uten norsk link av det totale antall saker på førstesiden den første avisuken i 1948.

ne». Slik lød tre av de ni utlandsrelaterte titlene på Aftenpostens førsteside 9. januar 1948. Bare fem av 14 saker på denne førstesiden er uten henvisning til utenriksforhold. De andre dagene i årets første avisuke dominerer utenriksstoffet mindre, men rene utenrikssaker står likevel for nærmere en tredel av til sammen 200 titler på forsiden av landets største avis denne uken.

I Nord-Norges største arbeideravis prioriteres utenriksstoffet enda høyere. «Ny politisk krise i Frankrike», «Veldige slagsmål i Jerusalem» og «New York kjemper mot vinteren» er tre av elleve utenrikssaker på forsiden av Nordlys lørdag 3. januar. Bare fem av denne avisdagens forsidesaker er uten link til utlandske forhold. Den første avisuken 1948 står utlandsstoffet for halvparten av de vel hundre førstesidesakene.

Tabellen over viser andelen utenrikssaker på førstesidene når en ser bort fra utenrikssaker der Norge er nevnt. I Arbeiderbladet og Bergens Tidende, de to andre avisene denne rapport-artikkelen fokuserer på, er rundt hver fjerde sak på førstesiden utenriksstoff. Inntrykket av høy prioritet styrkes av at begge disse avisene har daglige sentralt plasserte utenrikskommentarer. Bergens Tidendes kommenterte utenriksoversikt står øverst på førstesiden. Arbeiderbladets ligger på den nesten like høyt prioriterte sistesiden.

Den første uken i 1948 er preget av store internasjonale nyhetssaker. Kongressen i USA behandler Marshall-hjelpen. En stormaktskonflikt truet hvis østblokklandene anerkjente opprørsregjeringen i Hellas. I Vest-Tyskland er det

arbeidsuro. I Romania må kongen abdisere etter at kommunistene tok over makten. I Kina kjempes avgjørende slag, og rundt Jerusalem er det voldsomme kamper mellom jødiske og «palestinaarabiske» grupper. Men det er ikke disse storpoltiske hendelsene som alene fører til det omfattende utenriksinnslaget på førstesidene. Amerikanernes holdning til produksjonstempot i britisk skipsindustri topper én forside i Bergens Tidende. Arbeiderbladet slår opp en ny dansk tuberkulosemedisin, og forteller dessuten at kafferasjonen i Sverige går ned. Danskenes største skattesnyter får sitt navn i avisene. Slike og mange andre smånyheter og kuriosa utgjør brorparten av utlandsstoffet på disse førstesidene. Men hvilke land dekkes? Hvilken vinkel har denne vide utenrikshorisonten?

I desember var det blitt klart at forholdet mellom USA og Sovjet hadde kjølnet så betraktelig at det var i ferd med å lamme FN, men ennå var ikke spørsmålet om en vestlig forsvarsallianse brakt på bane. Den første avisuken i 1948 kan derfor fortelle hvordan utenriksorienteringen i disse avisene var før sikkerhetspolitiske spørsmål slo inn i deknningen.

Tabellen over viser at de fire avisene samlet sett har mest stoff om USA og Storbritannia på førstesidene også når en ser bort fra de utenriks-sakene der Norge er nevnt. Den tredje største staten på forsiden er Sovjet. Førstesideprioriteringen avspeiler selvsagt at de tre stormaktene er sterkt inne i utenriksdekningens store saker, men dette alene forklarer ikke rangeringen. Marshall-planen og gjenoppbyggingskonferansen i London dekkes selvsagt, men også

Aftenposten	Arbeiderbladet	Bergens Tidende	Nordlys
USA 17	Storbritannia 7	Storbritannia 12	USA 16
Sovjet 12	USA 6	USA 11	Storbritannia 12
Storbritannia 11	Sovjet 6	Hellas 7	Danmark 8
Polen 7	Sverige 5	Sovjet 6	Frankrike 7
Frankrike 6	Danmark 5	Frankrike 5	Tyskland 6
Romania 6	Tyskland 3	Danmark 4	Sverige 6
Hellas 5	Belgia 3	Palestina 4	Sovjet 5
Sveits 5	Palestina 3	Tyskland 3	Palestina 5
Italia 3	Frankrike 3	Østerrike 3	Hellas 4
Palestina 3	Sveits 3	Sverige 2	Kina 4

Tabell 2: De oftest nevnte utlandene på førstesiden den første avisuken 1948.

	Aftenposten	Arbeiderbladet	Bergens Tidende	Nordlys
1935	44	49	59	39
1948	74	53	59	51
1955	75	65	69	35

Tabell 3: Antall utland nevnt i de fire avisene i årets første avisuke.

mindre saker fra disse landene, som en landbruksutstilling i New York og nye britiske ubåter. Inne i avisen finner vi et enda større spekter. Ser vi etter hvilke utland som omtales, oppdager vi at forsiden ikke bare forteller hvilke hendelser forsideredaktørene mener er de viktigste. Førstesidene gir også et godt bilde av hvilke stater redaksjonen ser som de viktigste å dekke i avisen som helhet.

Utenriksdekningen var høyt prioritert i redaksjonene i begynnelsen januar 1948. Tabellen over viser at mellom 51 og 74 stater er nevnt i de fire avisene denne uken. Dette er en klar økning fra samme avisuke midt i 1930-årene, bortsett fra i Bergens Tidende, som var vidsynt allerede

da. Sett under ett har utenrikshorisonten imidlertid blitt videre etter krigen og blir for de flestes vedkommende enda litt videre utover i etterkrigstiden. I 1935 ligger rundt halvparten av de omtalte landene i Europa. Når horisonten utvider seg i 1948, skjer det ved at flere land i Afrika, Asia og Amerika nevnes i spaltene. Regner en etter hvilke områder i verden som syntes på norsk avisepapir, kan en derfor si at avisenes verden er blitt større på disse 13 årene. Ser en etter hvor tyngden av dekningen ligger, innskrenkes imidlertid inntrykket av redaksjonenes 1948-horisont.

Tabell 4 viser at dekningen av USA og Storbritannia dominerer uansett hvilken type utenriksstoff

Aftenposten	Arbeiderbladet	Bergens Tidende	Nordlys
USA 95	USA 42	Storbritannia 40	USA 50
Storbritannia 60	Storbritannia 35	USA 36	Storbritannia 26
Frankrike 39	Danmark 26	Sovjet 22	Danmark 19
Sverige 31	Frankrike 22	Frankrike 19	Frankrike 19
Danmark 27	Tyskland 21	Hellas 18	Sovjet 16
Hellas 22	Sovjet 20	Danmark 15	Sverige 14
Italia 20	Sverige 19	Palestina 14	Tyskland 14
Romania 18	Hellas 17	Sverige 13	Palestina 14
Sveits 16	Palestina 14	Tyskland 12	Hellas 11
Palestina 15	Italia 13	Romania 9	Finland 4

Tabell 4: De ti landene som er hyppigst nevnt i hver avis som helhet den første avisuken 1948 (antall saker minus dem som også gjelder Norge).

og hvilke avissider en undersøker. USA er det mest omtalte utlandet i tre av avisene og det nest mest omtalte i den fjerde.

Aftenposten, Arbeiderbladet og Nordlys har i 1948 flest hendelsesnyheter og mest kriminalstoff fra USA. De trykker mest feature- og opplysningsstoff om USA. De prioriterer USA høyest i kulturdekningen som omtaler utlandet, og de velger oftest amerikanske kilder når de skal finne kuriosa- og underholdningsstoff, tegneserier og føljetonger. Dessuten er USA bredest dekket i det utenrikspolitiske stoffet. Nå er ikke det siste så underlig akkurat denne første uken av 1948 da Marshall-hjelpen er til behandling i Kongressen. Dette er en sak av stor interesse for Norge i og med at Kongressens svar på Trumans forslag trolig får direkte betydning for størrelsen på USA-støtten Gerhardsen-regjeringen venter seg til gjenreisningsarbeidet.

Mengden USA-stoff kan altså i noen grad tilskrives relevans for norske forhold selv om saker der Norge er nevnt, ikke er talt med. Men antallet

USA-saker rager såpass høyt over dekningen av andre land på andre stoffområder enn det politiske, at dette neppe er hovedårsaken. Det er prioriteringen av USA-stoffet på andre felter som gjør at det står for de fleste titlene i Aftenposten, Arbeiderbladet og Nordlys.

I neste del skal vi se at Nordlys ideologisk sett er den minst USA-vennlige avisen i utvalget, og at Bergens Tidende er den som ivrer sterkest for norsk allianse med USA. At antallet USA-saker i 1948-avisene som helhet neppe er uttrykk for noen politisk USA-vennlighet, antydes av at dekningen er relativt størst i den minst USA-vennlige avisen, mens den sterkt USA-vennlige Bergens Tidende er den eneste i utvalget det USA-sakene ikke er flest.

Vestvendingen før krigen

Den totale utenrikshorisonten blir videre i tjueårsperioden 1935–1955, men den dreier også. Prioriteringen av utenrikstoffet vender seg klart vestover. Det er kanskje en utvikling en skulle vente. USA og Storbritannia var «overvintrings-

Aftenposten	Arbeiderbladet	Bergens Tidende	Nordlys
USA 72	USA 78	Tyskland 43	Tyskland 32
Frankrike 47	Storbritannia 50	USA 37	USA 28
Tyskland 44	Tyskland 44	Storbritannia 30	Sovjet 14
Storbritannia 36	Frankrike 35	Frankrike 27	Storbritannia 13
Sovjet 26	Sverige 33	Italia 22	Sverige 13
Italia 21	Sovjet 32	Sovjet 14	Danmark 10
Sverige 21	Italia 23	Sverige 13	Italia 10
Danmark 11	Danmark 17	Østerrike 13	Frankrike 8
Østerrike 11	Østerrike 15	Danmark 11	Polen 7

Tabell 5: De ti landene som er hyppigst nevnt i avisen som helhet, den første avisuken 1935 (antall saker minus dem som også gjelder Norge).

sted» for det norske demokratiet under krigen. De to stormaktene ble også sett som redningen for Norge, som for resten av Vest-Europa, i 1945. At Sovjet ytte store offer og spilte en særlig vesentlig rolle for frigjøringen av norsk jord, ser i 1948 ut til å være overskygget av hendelsene etter krigen. Den tradisjonelle norske vendingen mot Storbritannia er i 1948 gjenetablert sammen med skepsisen mot naboen i øst. I løpet av etterkrigsårene skal Norge også følge Storbritannia i landets stadig tettere allianse med USA. Sambandsstatene er etter krigen den økonomisk sterkeste av stormaktene. Der blomstrer næringsliv og kulturliv – og medieindustrien i et krysningspunkt mellom de to. Alle disse forholdene gjør det kanskje ikke så overraskende at USA er bredt dekket i norsk presse i 1948. Det overraskende er at de var best dekket i 1935 også.

Samlet sett er USA det mest omtalte landet i disse avisenes utenriksstoff både i 1948 og i 1955. Vi ser av tabell 5 at det var slik i 1935 også. USA er oftest omtalt, fulgt av Tyskland, Storbritannia, Frankrike og Sovjet.

Ser vi på sammensetningen av utenriksstoffet, er det likevel vesentlige forskjeller mellom avisukene i 1935, 1948 og 1955. USA-omtalen rager høyest over de andre på alle felter i 1948, mens krim-, feature- og kuriosa-stoff sto for tyngden av USA-dekningen i 1935. Etter krigen holder USA topposisjonen på disse feltene, men nå er sambandsstatene også det mest omtalte i den politiske utenriksdekningen. Mens Sovjet, som i hele perioden er mye omtalt på politikkfeltet, omtrent ikke blir dekket på andre stoffområder. Det som får USA til å rage så høyt over de andre etter krigen, er altså bredden i dekningen. USA er den overveldende mest interessante staten i verden i alle avdelinger i de norske etterkrigsredaksjonene ved nyttårstider 1948, og det kan neppe bare ha med en eventuell norsk sikkerhetspolitisk vestvending å gjøre. Den dominansen USA-dekningen har i utenriksstoffet, ser ut til å være en veletablert redaksjonell orientering allerede i mellomkrigstiden.

Det nye i 1948 er at vestvendingen i utenriksstoffet sett under ett, er enda sterkere enn i mellomkrigstiden, og at det er en økt dekning av

amerikansk politikk som bidrar til dette. Denne endringen må altså ha skjedd før utenriksminister Bevin i slutten av januar 1948 lanserte ideen som markerte starten på debatten om norsk sikkerhetspolitikk, tanken som i løpet av det kommende året utviklet seg til forsvarsalliansen NATO.

Fra «over there» til nær nabo

USA-stoffet utgjør en enda større andel av den totale utenriksdekningen i 1948 enn i 1935. Et annet utslag av den nye redaksjonelle utenrikshorisonten er at USA-stoffet øker på felter der dekningen av Norden tidligere dominerte. Dette skjer i så stor grad at det gir grunnlag for en polemisk påstand om at USA, som i mellomkrigstiden var et eksotisk land «over there», i 1948 framstår som nær nabo. Tyngden av USA-stoffet beveger seg fra kuriosa, filmglamour og spektakulære kriminalsaker i 1935, til dominans på alle stoffområder etter krigen. Dekningen av USA vokser dessuten på områder der nordisk stoff minker. Avisene informerer leserne sine ikke bare om store nyheter og eksotiske begivenheter i USA, men om stadig flere trivialiteter og små hendelser, nyheter vi tidligere fant mest av fra land som Norge deler geografisk grense med, eller som ligger rett over Kattegat. Ikke bare det politiske stoffet, men også antallet hverdagsnyheter fra USA øker, mens mengden av slikt stoff fra Sverige, Danmark og Finland avtar.

I 1935 fulgte våre fire redaksjoner tett hva som skjedde med en gruppe fiskere som fløt på isflak i Finskebukta i nyttårskulden. I 1948 er hendelsesstoff fra denne kanten av verden så å si fraværende, mens leserne blir holdt forholdsvis godt informert om hverdagshendelser og ulykkesstatistikk i amerikanske byer.

Et eksempel på bevegelsen i USA-dekningen fra fjern glamour og kuriosa til hverdagsnyheter finner vi ved å sammenligne forsiden til Nordlys i 1935 og 1948. I mellomkrigstiden ser avisen ut til å ha en liten fotosak, en myknyhet eller kuriositet, som relativt fast innslag i førstesidemiksen. I januar 1935 viser disse fotoene europeiske motiver som rekonstruksjon av et brontosaurus-skjelett i Berlin,⁵ Romanias hardt prøvede utenriksministerpar som fikk seg noen feriedager i St. Moritz, og Rasputins datter som er elefanttemmer i London, i tillegg til to filmstjerner fra USA.⁶ I 1948 er dette

*«Hverdagsnyheter fra USA
øker, slikt stoff fra Sverige,
Danmark og Finland avtar»*

«myk»-innslaget av utenriksfoto på førstesiden borte. De første forsiden i 1948 har bare to utenriks fotosaker: Ett bilde viser oversvømmelser i Frankrike, og ett

snø i New York. På fotoet fra USA kunne Nordlysleserne se en vinterkledd mann som tar skiene fatt mellom skyskrapere og nedsnødde biler.⁷ Mens 1935-bildet av «To filmdivaer» framstår som et pust fra en fremmed verden, synes vinterbildet fra 1948 å si «I USA er de som oss.»

Vendingen av utenrikshorisonten fra mellomkrigstiden av kan ha mange årsaker. Her skal bare nevnes endringer i den internasjonale nyhetsstrømmen og USAs populærkulturelle hegemoni.

Nyhetsstrømmen endres

De politiske endringene i Tyskland førte i 1934 til nasjonalisering av de tyske nyhetsbyråene. Dette medførte vesentlige endringer i nyhetsflyten mellom Skandinavia og resten av verden. Da norske aviser tok telegraphen i bruk som nyhetsformidler sist på 1800-tallet, kom nyhetste-

5 Nordlys 3.1.1935

6 Nordlys 4.1.1935

7 Nordlys 5.1.1948

legrammene fra den store verden til Norge via København og Stockholm. Både danske Ritzaus Bureau og Svenska Telegrambyrå fikk sine meldinger fra Wolffs Telegrafisches Bureau (WTB) i Berlin, som var Europas eldste. En formell avtale fra 1870 der WTB, britiske Reuters, franske Havas og amerikanske Associated Press (AP) delte «telegrafverdenen» mellom seg, og det forhold at WTB hadde sterke eierinteresser i området, gjorde de skandinaviske landene til en del av WTBs interessesfære. Kartellavtalen sto mer eller mindre ved lag fram til 1934, da WTB ble slått sammen med de mindre, tyske telegrambyråene i Deutsches Nachrichtenbüro og tatt i bruk som del av det nasjonalsosialistiske propagandaapparatet.⁸ Men allerede fra første verdenskrig hadde norske medier begynt å få utenriksnyheter gjennom et bredere spekter av internasjonale byråer.⁹

I 1935 tegnet nyhetsskildene, i den grad de er oppgitt i avisene, et svært variert bilde der så å si alle de store internasjonale byråene nevnt. Tysk Telegrambyrå, som nyskapningen ble he-
tende på norsk, kunne i 1935 fortsatt være kilde for tyske nyheter, mens franske nyheter nå kunne komme direkte fra Havas, og amerikanske fra AP eller United Press (UP).¹⁰ Telegrambyråene i København og Stockholm fortsatte å levere stoff til NTB, men NTB hadde også leveringsavtale med Reuters og andre internasjonale kilder.

*«Også da man i de fire avisene
valgte egne kilder, var valgene
klart vestorientert.»*

Fra mellomkrigstiden begynte de større avisene å gjøre direkteavtaler med utenlandske medier og andre telegramleverandører, en utvikling som skjøt fart etter krigen og preger 1948-utvalget. Bortsett fra kommunistavisene som hadde tett kontakt med nyhetsskilder i Moskva, valgte norske aviser i all hovedsak britiske og amerikanske nyhetsskilder når egne avtaler skulle slutes. Bare i enkelte saker ble østeuropeiske kilder sitert, og da oftest via svenske eller amerikanske kanaler.

De avisene som hadde korrespondentnett, etablerte det etter lignende mønster. Anders Buraas i London var i 1948 en institusjon i Arbeidernes Pressekontor. I vårt avisutvalg leverte han stoff til Arbeiderbladet og Nordlys. Aftenpostens menn i London het i 1948 Ingebrigt Løberg og Roald Nerdrum. Avisen hadde også Theo Findahl plassert i New York og Henning Sinding-Larsen i Paris. Bergens Tidende hadde ikke egne korrespondenter, men avisen delte stoffavtaler med Aftenposten og siterte flittig direkte fra utenlandske aviser, i særlig grad britiske og amerikanske.

Nyhetstilgangen i de fire avisene kom altså, som for det meste av norsk presse ellers, via vestlige kanaler. Også da man i de fire avisene valgte egne kilder, var valgene klart vestorientert.

8 Bastiansen 2001:42-43, Bundesarchiv 2005, Giverholt 1967:31. Bastiansen skriver på grunnlag av en tidskriftartikkel fra 1894 at WTB ble foretrukket fordi det var billigere, men ifølge det tyske riksarkivet var ikke prisene, men bransjeavtaler årsaken til WTBs tilnærmede monopolposisjon i Skandinavia.

9 Giverholt 1967:89-94

10 Bergens Tidende er i 1935 den avisen som oftest navngir kilder, og alle disse byråene er nevnt i stoffutvalget fra avisen dette året.

USAs populærkultur erobrer pressen

I europeiske amerikaniseringsstudier er perioden fra mellomkrigstiden til midt i 1950-årene mye omtalte år.¹¹ En årsak er at Vest-Europa fra 1920-årene opplevde et innsig av amerikansk populær- og forbrukskultur som ble overvel-

11 Se f.eks. Stephan (ed) 2006

dende godt mottatt i markedet. En annen er at det parallelt vokste fram en reaksjon, en anti-amerikanisme, i kulturelle elitemiljøer.¹²

En kunne tenkt seg at de toneangivende journalistmiljøene kulturelt sett hørte til disse USA-skeptiske elitene. Det kan de ha gjort, selv om redaksjonene ser ut til å ha vært svært mottakelige for stoff om USA. Amerikanske kulturdiplomater i Norge skrev fra slutten av 1940-årene jevnlige artikkel til det amerikanske utenriksdepartementet. Av disse ser det ut til at norske medier stort sett var takknemlige samarbeidspartnere for informasjonstjenesten ved den amerikanske ambassaden. De aller fleste tok imot ferdigproduserte opplysnings- og bakgrunnsartikler fra informasjonstjenesten og så positivt på det som kom. Tidlig i 1950-årene klaget kulturdiplomatene imidlertid over at norske medier var mest opptatt av amerikansk populærkultur. Den amerikanske informasjonsvirksomheten hadde også som mål å spre bildet av et høykulturelt USA, men kulturdiplomatene opplevde at dette informasjonsstoffet fikk mindre oppmerksomhet i norske medier enn de ønsket.¹³

Her ser norske medier ut til å ha vært på linje med publikum. De beskrivelsene vi har av importert populærlitteratur og tegneserier fra mellomkrigstiden av, forteller hvordan syndikaliserende amerikanske seriebøker ble populære hos publikum og tjente som forbilde for norske

forfattere,¹⁴ selv om denne typen litteratur sjelden ble anmeldt i aviser eller kjøpt inn av bibliotekene. Tegneseriene fikk derimot raskt innpass blant avisenes underholdningsstoff. Den amerikanske underholdningsfilmen ble også omfavnet av både publikum og presse.¹⁵ Det samme ser ut til å gjelde nye amerikanske forbruksvarer som vaskemaskiner, kjøleskap og biler. I løpet av 1920- og 1930-årene etablerte USA seg som leverandør til Europa av forbruker- og fiksjonsdrømmer om det gode liv, og med definisjoner av hva som var moderne og fascinerende, en utvikling som fortsatte i etterkrigstiden.¹⁶

*«Amerikansk presse sendte
nyhetsfriske journalistiske impulser
inn i et norsk landskap som var
mettet av meningsaviser.»*

Amerikansk presse sendte i første del av 1900-tallet nyhetsfriske

journalistiske impulser inn i et norsk landskap som var mettet av meningsaviser. Denne påvirkningen kom ikke minst gjennom de nye telegramkanalene. «Den omvendte pyramiden» – der nyheten kom først og sakene kunne kuttes bakfra – og andre nye skrivemåter var med på å gjøre norske aviser om til nyhetsaviser fra mellomkrigstiden av.¹⁷ De amerikanske impulsene førte til nyskaping, men Norge fikk ingen populærlæraviser etter «amerikansk» mønster før flere år etter krigen.¹⁸

USA-dominansen vi har sett i de fire kvalitetsavisenes utenriksstoff, tyder på at en eventuell redaksjonell skepsis mot det samtiden så som amerikanske medieimpulser, ikke kan ha stukket dypt. I etterkrigstiden fantes det nok motvilje

¹² Se f.eks. Sørensen og Petersen 2006:115–146

¹³ Ifølge e-post 28.4.2008 fra historikeren Helge Danielsen som har studert rapportene fra de amerikanske kulturdiplomatene i Oslo til State Department i Washington.

¹⁴ Se f.eks. Birkeland, Risa og Vold 2005:90, 146–147 og 159–162

¹⁵ Dahl mfl. 1996:79–92

¹⁶ Se f.eks. Kroes 2006

¹⁷ Roksvold 1997:69 og Nonseid, J. 1997:120

¹⁸ Bastiansen og Dahl 2003:239–245

mot å bli del av de amerikanske påvirkningsdiplomatenes strategi og spre budskapet om at det fantes høykultur i USA, men i de redaksjonelle vurderingene av annet stoff ser det ikke ut til å ha skjemt en sak at den handlet om USA. Snarere tvert imot.

USA-dominansen på de fleste stoffområder i norske aviser kan vitne om at det var derfra de mest innflytelsesfulle journalistiske impulsene

kom, men den tyder også på at det var i den populærkulturelle sfæren avisene plasserte seg, ikke i den elitekulturelle. Valgene som ble gjort i redaksjonene fra mellomkrigstiden av, får disse fire avisene til å framstå mer som forandringsagenter og mentale veiryddere for Norges utenrikspolitiske vestvending, enn som «rævediltere» som bare tilpasset seg den orienteringen de mektigste politikerne og de fire avisenes politiske partier falt ned på i 1948/1949.

Del 2

«den sikkerhet som er å finne»¹⁹

«Det er mange som med angst spør hva som skal møte oss i det nye året. Så mangt er blitt annerledes enn vi ventet det når krigen tok slutt.»

Biskop Kristian Schjelderup ser ut til å ta tidsfølelsen på kornet i Aftenposten nyttårsaften 1947. Etter to år der fredsjubel, håp til FN og glade gjenreisningsplaner først fylte sidene, hadde stadig flere ufredstegn dukket opp i pressen det siste halve året, signaler folk så bedre nå enn før 9. april 1940. Ved årsskiftet 1947/1948 lyser frykten for ny krig fra de fleste av avisenes sider. Også i lederspaltene reflekterte skribentene over fredshåpet som svant, de mørke skyene som truet i den internasjonale horisonten, og håp til at stormaktslederne ville finne løsninger.

Kulden kommer krypende

Spenningen mellom stormaktene som var kommet til syne alt høsten 1945, hadde vokst utover i 1947. I mars presenterte USAs president Harry S. Truman det som senere er kalt Truman-doktrinen, en oppdemningspolitikk mot det han så som sovjetisk ekspansjonisme. Sovjetunionens ideologiske retorikk om verdensrevolusjonen og at den ventet med å trekke Den røde armé ut av Øst-Europa, skapte inntrykk av at stormakten i øst huset ambisjoner om å kontrollere stadig større områder i Sentral-Europa og på Balkan, og kanskje enda videre. I juni lanserte USAs utenriksminister Georg C. Marshall sin gigantiske hjelpeplan for å få Europa økonomisk på fote etter krigsherjingene. Til sammen 7,4 milliarder dollar var i årene 1945 til 1947 fordelt som gaver og lån til de europeiske landene som førte en utenrikspolitikk USA så som akseptabel. Marshallhjelpen var en fortsettelse av denne bistandspolitikken, men representerte også noe

helt nytt. Alle land som ville liberalisere handelspolitikken sin, inngå i et tettere økonomisk samarbeid og gi USA anledning til å påvirke politikken, kunne komme med. 16 stater, blant dem Norge, deltok på Paris-konferansen i juli 1947 der Marshallplanen ble presentert og drøftet. Sovjets protestreaksjon mot samtalene i Paris og sammenbruddet i London-konferansen om Tysklands og Østerrikes fredstraktater i desember, viste for all verden hvordan temperaturen sank i forholdet mellom stormaktene.

Det sovjetiske motsvaret til de amerikanske initiativene var dannelsen av Kominform i Polen i september, en samarbeidsorganisasjon mellom kommunistpartiene i ni europeiske land, inkludert Frankrike og Italia. Der ble det sovjetiske situasjonsbildet tegnet klart. Det viste en verden delt i to leire, tilsvarende det bildet av Europa som britenes tidligere statsminister Winston Churchill dramatisk hadde manet fram i sin jernteppe-tale i mars 1946. Forskjellen var at i den sovjetiske versjonen sto Sovjet og «de demokratiske landene» som støttet kommunistregimet, på den ene siden, og «USA og Storbritannia som vil styrke imperia-lismen og kvele demokratiet», på den andre.²⁰

Trass i strammere sovjetisk kontroll i østeuropeiske områder viste Tsjekkoslovakia likevel interesse for å delta i Marshallplanen. Den tsjekkiske regjeringens interesse for USA-hjelp skulle få dramatiske følger.

Den norske regjeringen i London hadde i 1941–42 gått inn for et militært og økonomisk etterkrigssamarbeid med atlantehavsstatene, men planene var lagt bort. USA var på det tidspunktet mot blokkpolitikk, og forholdet mellom Norge

19 Fra Bergens Tidendes leder 13.5.1948

20 Fra Komintern-organisator Andrei Zhdanovs «Two Camp Speech», sitert etter Mawdsley 1998:143.

og Sovjet måtte holdes særlig godt fra våren 1944 da det ble klart at Den røde armé kom til å bli sentral i frigjøringen av Nord-Norge.²¹ Vinteren 1948 satte den britiske utenriksministeren Ernest Bevin spørsmålet om en vestallianse igjen på dagsordenen. I en tale i Underhuset 22. januar tok han til orde for å danne en vesteuropeisk forsvarsunion. Dermed var signalet gitt om at den britiske vente-og-se-holdningen til Sovjet var avløst av skepsis og behov for oppdemming mot øst. Bevin nevnte verken Norge eller Norden som aktuelle deltakerland. Skandinavia ble så vidt sneiet innom i parlamentsdebatten etter talen og i luftige vendinger ikke utelukket.

Det var den internasjonale situasjonen talen ble holdt i som var avgjørende for dens virkning, ikke de nøyaktige ordene som ble brukt. «Det var ein krystalliseringsprosess Bevin sette i gang», skriver historikeren Magne Skodvin.²² Bevins ord fikk de mange spredte meningene om at noe måtte gjøres, til å samle seg i forsøk på å formulere strategier. Bevins initiativ startet den endringsprosessen i norsk sikkerhetspolitikk som endte med at Lange skrev under Atlanterhavspakten i Washington i april 1949.

Norsk blokktilknytning var et tema også før Bevins tale, men da i tilknytning til norsk stemmegivning i FN. Verdensorganisasjonen var norsk brubyggingspolitikkens sentrale arena. Før jul 1947 ble den stadig synligere lammet av stormaktsrivaliseringen. Norge ville ha Marshallhjelp. Norge stemte for amerikanske reformforslag i FN. Men så sent som 20. januar 1948 holdt

Lange en utenrikspolitisk redegjørelse for Stortinget der han sa klart ifra at den internasjonale situasjonen etter hans og regjeringens mening ikke krevde noen norsk blokktilslutning.

To måneder senere var det europeiske bildet dramatisk endret. Ikke bare hadde Bevin lansert tanken som 17. mars resulterte i Brusseltraktaten, en sikkerhetsavtale mellom Benelux-landene, Frankrike og Storbritannia. I slutten av februar fikk Sovjetunionen kontrollen over tsjekkosllovakisk politikk gjennom et internt kommunistisk kupp der ikke-kommunistiske statsråder ble skjøvet ut av regjeringen. Få dager etter fikk Finland et sovjetisk tilbud om en vennskaps- og bistandspakt som også innebar forsvarssamarbeid ved et eventuelt vestlig angrep. Mens Norges to naboland forhandlet fram sin «samarbeidsav-

tale», begynte ryktene å gå om at Sovjet kom til å tilby den norske regjeringen en lignende pakt, et tilbud det kunne være risikabelt å avslå. Redselen for at den enorme naboen i øst skulle angripe, er en lang historie i norsk sikkerhetstenkning og -politikk. I verket *Norsk utenrikspolitisk historie* som spenner fra middelalderen til vår tid, er den omtalt fra bind 1 av.²³ I nyere forskning stilles det gjerne spørsmål ved hvor reell begrunnelse denne «russofobien» har hatt.²⁴

Ryktene i februar 1948 skal ikke ha hatt noe faktisk grunnlag, men det hindret ikke at de fikk stor politisk virkning. Meldingene om et forestående sovjetisk tilbud til Norge skal sammen med utsiktene til kommunistisk valgseier i Italia og økende konflikt mellom sovjetiske myndigheter

*«Ryktene skal ikke ha hatt
noe faktisk grunnlag, men
det hindret ikke at de fikk
stor politisk virkning.»*

21 Sverdrup 1996:89–113

22 Skodvin 1971:75

23 Bjørge, Rian og Kaartvedt 1995:281ff, Berg 1995:66ff

24 Berg 2000, Nielsen 2000, Holtsmark 2000

og vestmaktene i det allierte kontrollområdet i Tyskland, ha virket til at USA gikk inn i diskusjonen om Bevins idé.²⁵ Den ble dermed utvidet til det den britiske regjeringen hadde hatt som strategi siden fredsåret: å binde USA tettere til Europa også sikkerhetspolitisk, og hindre at Kongressen vendte permanent tilbake til isolasjonspolitikken fra tiden før USA gikk med i krigen på alliert side. I den europeiske etterkrigsøkonomien ville et forsvarssamarbeid uten USAs medvirkning vært en urealistisk tanke.

Et opphetet pressehistorisk løp

I norsk politikk startet Bevins tale debatten om en ny utenriksorientering, en debatt som ble mer opphetet etter hvert som polariseringen mellom øst og vest økte utover sen vinteren og våren 1948. På et møte i Norsk Presseforbund beskrev statsminister Gerhardsen situasjonen etter februar-begivenhetene som så krisepregede at han hadde vurdert å danne en samlingsregjering etter mønster av regjeringen før valget i 1945.²⁶

Diskusjonen gikk i de politiske partiene, og dermed også i de ulike partienes presse. Det store politikkskiftet som skjedde, og tempoet det skjedde i, var av en karakter som ga pressen en sentral rolle. Debatten og begivenhetene skapte krigsfrykt, og interesse og behov for fortløpende utenriksorientering, kompetente nyhetsanalyser og tydelige standpunkter. Partipressen hadde flere oppgaver i den norske meningsutviklingen. Avisene skulle presentere og tolke nyhetene som strømmet inn, grunngi de ulike standpunktene og påvirke de politiske valgene som til slutt måtte tas. Påvirkningen var rettet innad mot avisens partiorganisasjon, og utad for å få andre partier og politiske leire til å endre syn. Pressens oppgave var også å skaffe standpunk-

tene til politikere og partier legitimitet og støtte blant avisleserne.

Tidspunktene da de ulike presseorganene presenterte sine meninger, hva de anbefalte, og måten de begrunnet standpunktene sine på, skapte til sammen et opphetet pressehistorisk løp. Her skal vi følge menings- og argumentasjonsutviklingen i de fire avisene fra forrige del etter hvert som innen- og utenrikspolitiske begivenheter slår inn i lederartikler og utenrikskommentarer.

Avisenes reaksjoner på Bevins tale

En «kostbar og farlig tid»²⁷ – *Aftenposten*

Bevins lanserte tanken om et vestlig forsvarssamarbeid 22. januar, og talen ble presentert i store oppslag på norske forsider i første påfølgende avis.

Hovedstadsavisenes kommentarer om Norges plassering i bildet lot vente på seg, men 27. januar ble ideen om norsk deltakelse anbefalt på lederplass i *Aftenposten*. Avisen mente at «vår plass og orientering skulle være klar nok» til tross for at Bevin ikke hadde nevnt de nordiske landene i forslaget om tettere vesteuropeisk samarbeid. Man hadde «allerede spilt kostbar og farlig tid» på å forsøke å trekke Sovjet inn i et samarbeid mellom frie stater.

Aftenposten hadde bak seg en mellomkrigshistorie av tyskvennlighet, var kommet ut under hele krigen og hadde etter 1945 vært strengt for nøytralitet. Høsten 1945 hadde *Aftenposten*, som var svært kommunisthatsk før 1940, ikke bare skrevet forsonlig om den sovjetiske formen for demokrati, men også sett optimistisk på Sovjetunionens samarbeidsvilje og byggende am-

²⁵ Lundestad 2000:29

²⁶ Bergh og Eriksen 1998 bd I:160

²⁷ Fra *Aftenpostens* leder 27.1.1948

bisjoner for verdensfreden.²⁸ Lederen 27. januar markerer ikke bare en endring i synet på norsk blokktilslutning. Den er også en tilbakevending til den holdningen avisen før krigen hadde hatt til Sovjetunionen.

9. april 1947 var tonen alt annet enn mild. På sjuårsdagen for Hitler-Tysklands angrep slår Aftenposten fast at «her i Europa er det bare én makt som har vist tendenser til å utvide sitt 'Lebensraum'». Likevel oppfordrer man USAs utsending Henry Wallace til spesielt å undersøke situasjonen på Balkan og i Øst-Europa når han snart reiser til Europa for å «komme i kontakt med de kretser som er mest interessert i verdensfreden» og slutte opp om FN.²⁹ I den stigende stormaktsspenningen foran Paris-konferansen noen måneder senere mente avisen fremdeles at norsk blokktilslutning var nødvendig. «All verden vet at de skandinaviske land ikke ønsker noen blokkdannelse», het det i lederen i Aftenposten 10. juli 1947.

I slutten av januar 1948 var altså tiden kommet for omvurdering ved hjelp av «sunn realitetsans og følelse av plikt mot vår nordiske frihetsarv og vårt europeiske demokrati». Et «nærmere samarbeid mellom de frie land vest for jernteppet» bør opprettes, men avisen begrenser seg til Europa. USA er ikke nevnt som samarbeidspartner. Om det speiler Aftenpostens USA-skepsis fra mellomkrigstiden, skal ikke være sagt. I høyreorganet var Roosevelt's New Deal-politikk før krigen regnet som radikalisme

28 Aftenpostens leder 7.11.1945

29 «Hvordan hindre gjentakelsen?», Aftenposten-leder 9.4.1945

og reguleringsiver av en sort Norge for all del måtte unngå.³⁰

En blokk mellom blokkene – *Arbeiderbladet*

28. januar 1948, dagen etter at Aftenposten har luftet sin nye holdning etter Bevins tale, trykker Arbeiderbladet sin første reaksjon på Bevins tale. Redaktør Martin Tranmæl er ikke like tydelig når det gjelder Norges plass i det gryende samarbeidet, selv om tittelen mer enn antyder en stillingtagen. Under overskriften «Positiv eller destruktiv politikk?» tar Tranmæls argumentasjon utgangspunkt i at Norge har sluttet seg til Marshallplanen. I sirlig balansert og pedagogisk stil forteller leder-

*«Folket har ikke forgjeves
kjempet i fem–seks år
for rett og frihet.»*

sribenten at denne hjelpeplanen ikke tar sikte på «å dele verden i to fiendtlige leire», men tvert om å trygge verdensfreden ved å gjenoppbygge et sterkt og motstandsdyktig Vest-Europa som kan «spille en formidrende rolle». Dette er mulig fordi «det demokratiske Amerika» kjenner sin forpliktelse. «Bevin-planen ligger i linje med Marshall-planen», heter det. Det skandinaviske perspektivet som Aftenposten legger vekt på, er ikke nevnt, men regjeringsorganet konkluderer med at «de byggende og demokratiske krefter» i Vest-Europa nå må samle seg for «en stor innsats for folkenes selvbestemmelsesrett (...) utbygging av FN og sikring av verdensfreden.» Lederen presenterer også hovedmotsetningen i verden for leseren. På den ene siden står «demokratiet i Europa og Amerika» som vil fred. På den andre siden står «den autoritære kommunismen» og «den imperialistiske kapitalismen (...) som vil slåss om verdensherredømmet». Men «Folket har ikke forgjeves kjempet i fem–

30 F.eks. uttrykt i Aftenposten på lederplass 7.1.1935:2 og i børskommentaren 8.1.1935:8.

seks år for rett og frihet» og vil stå imot slike krefter.

Tranmæls tolking av Bevins «plan» er utformet som en utvidelse av brubyggingstenkningen: Fra at Norge og andre små nasjoner skal bygge «bru» mellom blokkene, til at et samarbeidende Vest-Europa skal fungere slik. Denne tolkningen var ikke helt i tråd med Bevins ord, og skulle da heller ikke komme til å stå som regjeringsorganets argumentasjon særlig lenge. De ulne formuleringene i lederen den 28. januar bærer først og fremst preg av å være en forsiktig retorisk oppvarming av en opinion som skribenten vet kan være skeptisk til å forlate brubyggingspolitikken, og en balansering i forhold til den sterke motviljen mot USA hos mange av Arbeiderpartiets medlemmer. Argumentasjonen er en agitasjon for tilslutning til en vesteuropeisk blokk, men denne blokken plasseres ikke *helt* i mellomposisjon. De gode kreftene i «Amerika», som Tranmæl nesten konsekvent skriver, er plassert sammen med Vest-Europa på de positive side. USAs behov for markeder i Europa er beskrevet ikke som kapitalistisk ekspansjonisme, men som en konstruktiv del av de fellesinteressene som knytter sammen den nye og den gamle verden.

Sommeren 1945 hadde avisens utenriksredaktør Finn Moe skrevet om Sovjetunionens samarbeidsvilje.³¹ Lederen i slutten av januar 1948 markerer at Arbeiderbladet allerede før kuppet i Tsjekkoslovakia noen uker senere definitivt hadde forlatt det som måtte ha vært igjen av tillitsfullt syn på den store naboen i øst.

«Den eneste sikkerhet som tilbys i dag»³²
– *Bergens Tidende*

Mens hovedstadsavisene brukte noen dager på å krystallisere ut sine nye synspunkter og presentere dem for leserne, sto Bergens Tidendes syn på trykk allerede to dager etter talen i London. Venstreavisen var den første som kommenterte Bevins signaler. Tomas Torsviks leder må med andre ord ha vært skrevet raskt etter at nyheten om Bevins tale kom til redaksjonen. Hans støtte til Bevin tok en tredje og atskillig klarere form. Allerede i november 1947 hadde Vestlands-Venstres hovedorgan skrevet at Norge burde legge bort brubyggingsstrategien i FN og velge vestsiden i verdensorganisasjonens mange konflikter mellom stormaktene.³³ Etter brite-nes klare vestvending og forberedelse til «en europeisk union», anbefaler avisen 24. januar at også Norge velger side i en situasjon der det å ikke velge etter Bergens Tidendes mening er blitt en umulighet og dessuten innebærer stor grad av utrygghet:

«Valget kan koste oss den goodwill som vi (som et av de meget få land i Vest-Europa) nyter i Moskva. På den annen side kan et klart og fort *ja* mot vest spare oss fra den skjebne som ble så mange nøytrale til del i siste krig, og gi oss den sikkerhet som ligger i en sterk demokratisk allianse, den eneste sikkerhet som tilbys i dag.»

Vestlandsavisens leder er informativ, og analysen er klar. I tillegg trekker skribenten fram Norges langvarige bånd til Storbritannia som argument for at vi også nå bør følge briternes utenriksorientering. Attlee-regjeringens vending blir imidlertid ikke tolket slik Arbeiderbladet gjør, som et forsøk på å danne en blokk mellom blokkene. I Bergens Tidende sier man tydelig fra om at den vestvendingen det må være snakk om i

31 Utenrikskronikken «Sovjet-Samveldet Sørøst-Europa». Arbeiderbladet 6.7.1945

32 Bergens Tidende 24.1.1948

33 Lederen «Vi må velge –» Bergens Tidende 5.11.1947

London, er en vending inn på USAs oppdemningskurs, proklamert i president Trumans tale 12. mars 1947. Det finnes bare to blokker, hevder lederskribenten, Sovjetsamveldet i øst, USA og Storbritannia i vest. Et nei til den ene siden betyr et ja til den andre. Det er med andre ord USAs side Bergens Tidende anbefaler at Norge slutter seg til. I Arbeiderbladet blir dette standpunktet formulert først etter de dramatiske begivenhetene i februar 1948.

Intet jernteppe i nordøst – Nordlys

Pressens holdninger i slutten av januar 1948 spente fra å forsvare fortsatt nøytralitet og blokk-uavhengighet, til å oppfordre til blokktilslutning på USAs side. Bergens Tidendes posisjon utgjorde ett av ytterpunktene i det norske meningsspekteret. På motsatt flanke sto den andre distriktsavisen i vårt utvalg, arbeideravisen Nordlys, som heller ikke etter Bevins tale går bort fra standpunktet om en norsk mellomposisjon i den økende stormaktsrivaliseringen. Nordlys varslers ikke annet etter de nye signalene fra London enn den fortrøstningsfulle tilliten redaktør Ingvald Jaklin hadde uttrykt på lederplass 3. januar:

«Mellom oss og Sovjet er der ingen kløft. Vi er i den heldige stilling at vi har klart å holde oss utenfor både Øst-blokken og Vest-blokken. (...) i nordøst er der intet jernteppe. Der er atmosfæren normal og god.»

På denne brubyggingslinjen skulle Jaklin bli stående til hans og resten av opposisjonens standpunkt led nederlag i Arbeiderpartiets landsstyre vel et år etter og debatten i A-pressen ble erklært for avsluttet.

Utgangsposisjonene

Før landsmøtevedtaket i februar 1949 i realiteten avgjorde spørsmålet om norsk vestblokktilslutning, skulle debatten først bli ytterligere opphetet av begivenhetene i Tsjekkoslovakia og Finland, så neddempet av en nordisk forhandlingsrunde og andre begivenheter som stilte saken i bero i over et halvt år, ikke bare i norske politiske organer, men også i norsk presse.

De argumentene som etter Bevins tale kom til syne i disse fire avisene, peker i flere retninger, og de signaliserer posisjoner som debatten skulle dreie rundt i månedene som kom: Aften-

postens vekt på nordisk samhold i en vestlig retning; Arbeiderbladets vekt på vestvendingens nødvendighet for å styrke gjenoppbyggingen av Norge og Vest-Europa, og derigjennom styrke FN og bevare ver-

densfreden; BTs vekt på oppdemming, på allianse med USA og på rask avgjørelse; og endelig Nordlys' forsvar for norsk nøytralitet og brubyggingsholdning som en motvekt til krigshissing og annen opptrapping av stormaktskonflikten.

Om avisene har ulik vektlegging og ulike konklusjoner, er det likevel ett argument som toner over alle de andre. I de til sammen 80 lederartiklene fra disse fire avisene som er gjennomgått her, trer minnet om 9. april 1940 og de fem krigsårene oftest fram som argument i debatten om norsk sikkerhetspolitikk. En ny okkupasjon og et nytt tyranni må unngås. Hvordan det skal skje, er det ikke like stor enighet om i det året vi skal dukke inn i.

Vi skal snart se på hvordan synspunktene på norsk sikkerhetspolitisk orientering og argumentasjonen i debatten utviklet seg, men først skal vi presentere personene som skrev de

«En ny okkupasjon og et nytt tyranni må unngås.»

kommentarene og lederartiklene vi her studerer.

Tolkerne

Nyhetssidene skulle informere leserne om hendelser. I leder- og kommentarspaltene ble hendelser tolket for leseren og avisens syn på sakene presentert. Leder- og kommentarskribentene skulle i partipressens tid stå for den løpende orienteringen om partiets politikk, men de skrev også om forhold som det ikke var utviklet noen politikk for. I denne artikkelen er disse skribentene kalt «tolkere». Ikke fordi de alltid målbar egne meninger eller i hver sak sto fritt til å analysere og konkludere, men fordi det å skrive kommenterende, resonnerende og begrunnende tekster alltid vil gi rom for skribentens tolkninger. I kommentarer til en raskt løpende begivenhetsutvikling der retningen er uavklart, men temperaturen høy, kan dette rommet være større enn ellers. Både der de målbar vedtak og synspunkt som var formidlet fra sentrale partiorgan, og der de skrev i forkant av partiprosessene, måtte redaktørene og de som ellers fylte lederspaltene, selv foreta argument- og tekstvalg, de måtte på ett eller annet nivå komme med tolkninger av begivenhetene.

Skribentene tolket nyhetene, utmeislet synspunktene og argumenterte for dem ut fra sine kunnskaper, erfaringer og sin politiske tenkemåte. Hvem var de, og hvilken posisjon og bakgrunn skrev de ut fra?

Tomas Torsvik

Trass i partiets skiftende og sprikende syn viser venstreavisen Bergens Tidende tidligst de klarste holdningene i spørsmålet om norsk blokktilslutning. Avisen er også den i utvalget som vier mest og best plass til å informere sine lesere om den internasjonale situasjonen. De reflekterte og informerte analysene i utenriksoversikten på førstesiden ble etter krigen skrevet av sjefredak-

tør Håkon Torsviks sønn, *Tomas Torsvik*, som kom til avisen som journalist i 1945. «T.T.» var født i 1919, og var bror av statsviteren og presseforskeren Per Torsvik. Han var ansatt som journalist i Dagbladet det siste året før krigsutbruddet. Han tok handelsdiplomeksamen fra Handelshøyskolen i 1942, var i tjeneste som offiser i England, Sverige og ved Narvik, og skal etter krigen ha hatt omtrent daglig kontakt med sine motstandskamerater.

Torsvik ble tidlig regnet som en faglig kapasitet på europeiske og nordiske spørsmål. Trass sin relativt unge alder skrev han i 1948 to artikler i Samtiden om situasjonen i FN og det nordiske samarbeidet i lys av den sikkerhetspolitiske situasjonen. Han var også tilknyttet Chr. Michelsens Institutt og ga i deres skriftserie i 1948 og 1949 ut de to første av sine mange bøker om europeiske spørsmål og norsk utenriks-, Europa- og sikkerhetspolitikk. Torsvik hadde en intenst seriøs, utpreget intellektuell og reflekterende tilnærming til kommentatorarbeidet, forteller hans senere medarbeider Georg Øvsthus.

Torsvik var i sine analyser en tydelig realist og fikk sin tenkning formet av nettopp den kalde krigen og dens logikk der opprustnings- og avskrekkingsspolitikk ble sett som fredsbevarende middel. Torsvik var venstremann, men fulgte Seip-fløyen over i Det Nye Folkepartiet etter splittelsen på Røros i 1972.

Etter 1950 ble Torsvik utenriksredaktør, men fortsatt skrev han oftest den daglige utenriksoversikten selv, helt til «Bokstaven», som spalten ble kalt, forsvant på grunn av tekniske omlegginger i avisen. Tomas Torsvik døde i 1996.³⁴

³⁴ Biografiske opplysninger basert på Pressefolk 1950, Norsk bokfortegnelse på www.nb.no, Samtiden 1/1948 og 8/1948, og telefonsamtale med journalist Georg Øvsthus 15.10.2007.

John Sanness

Også Arbeiderbladet hadde en daglig utenriks-spalte. Den var plassert på sistesiden og var skrevet i en renere kommentarsjanger enn Bergens Tidendes, som enkelte dager mer hadde preg av å være en kommentert telegramoversikt. Etter at utenriksredaktør Finn Moe i 1946 ble kalt til Trygve Lies generalsekretærstab i FN som rådgiver, overtok historikeren *John Sanness* jobben og den daglige spalten.

Sanness var fra ungdommen av Sovjet-tro kommunist, var med i kretsen rundt den radikale bevegelsen Mot Dag, men hadde i mellomkrigstiden gått over til Arbeiderpartiets mer pragmatiske politiske standpunkter. Han deltok som hjelpearbeider i den spanske borgerkrigen, og han ble som leder i Studentersamfunnet i Oslo arrestert av tyskerne allerede i april 1940. I 1941 flyktet han til London og arbeidet for de norske sendingene fra BBC. Sanness var godt orientert om sovjetiske spørsmål. I etterkrigstiden ble han en kald kriger.

Allerede i årene som utenriksredaktør underviste «J.S.» ved universitetet, og han gikk i 1949 fra pressen til akademien. I 1959 tok han doktorgraden på en avhandling om skandinavisme. I London hadde Sanness vært sekretær for historikeren Arne Ordings utenrikspolitiske «think tank». Da Arbeiderpartiregjeringen etablerte sin utenrikspolitiske tenketank Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) i 1959, ble Sanness ansatt som direktør. NUPI skulle også tolke og formidle kunnskap om utenriksspørsmål til allmennheten – ikke ulikt Sanness funksjon i jobben som utenriksredaktør i Arbeiderbladet.³⁵

Finn Moe

Fra 1949 kom *Finn Moe* tilbake som utenriksredaktør i avisen der han begynte sin pressekarriere som Berlin-korrespondent i 1927. Han

hadde akademisk bakgrunn fra Paris og var bestyrer for Arbeidernes Pressekontor i mellomkrigstiden. I krigsårene ledet Moe Norsk kringkastingstjeneste i USA i to år, og var pressekonsulent for Utenriksdepartementet i London de to siste krigsårene.

I 1948 ble Moe norsk ambassadør til FN og satt en kort periode i Sikkerhetsrådet før han, noe motvillig, ble kalt hjem ved nyttårstider 1949. Hans biograf Vebjørn Kristen Elvebakk forklarer hjemkallelisen med at Gerhardsen ønsket å bruke Moes utenriksekspertise for å forsvare atlantehavsorienteringen innad i partiet. USA-skepsisen blant medlemmene, og ikke minst motstanden mot å bli alliert med Franco-Spania, gjorde at ledelsen fryktet en partisplittelse, eller medlemslekkasje til kommunistpartiet etter et vedtak om norsk tilslutning til Atlanterhavspakten.

Moe er den presse mannen som ser ut til å ha hatt mest kontakt med USAs Oslo-ambassade i 1949. Helt til april 1949 skal han ha vært skeptisk til en åpen norsk alliansetilknytning med USA. I stedet gikk han inn for brubyggingspolitikk og en hemmelig forsvarsavtale med USA. Han var kritisk til USAs økonomiske liberalisme og fryktet at en tettere tilknytning kunne spre motstand mot planøkonomi i Norge. Moe fryktet dessuten en sovjetiske reaksjon på åpen norsk vestvending, men kan også ha vært skeptisk fordi norsk deltakelse i en vestpakt kunne vanskeliggjøre Trygve Lies arbeid i FN.³⁶

Martin Tranmæl

Sanness og Moe forsynte Arbeiderbladets lesere med informerte, daglige utenriksanalyser, men redaktør *Martin Tranmæl* var trolig den viktigste aktøren når det gjaldt å bestemme hvilke sikkerhetspolitiske syn som i holdningskampen

³⁵ Biografiske opplysninger basert på Fonn 2004.

³⁶ Biografiske opplysninger basert på Pressefolk 1950:81; Wayne Coles arkiv; Elvebakk 2004:64–65.

1948–1949 til enhver tid skulle uttrykkes på lederplass i regjeringens hovedorgan.

Tranmæl ble født i 1879 og regnes som den mest innflytelsesrike personen i norsk arbeiderbevegelse på 1900-tallet. 1948–1949 var han i slutfasen av sin karriere etter nærmere 50 år som politiker og pressemann. Tranmæls sterke stilling i partiet og partipressen skal beskrives av andre som arbeider med verket «Norsk presses historie». Her er det viktigst å nevne hans fem år lange opphold i USA fra 1900, og den kontakten og kjennskapen han da fikk til amerikansk sosialist- og fagbevegelse. I 1919 bidro Tranmæl til at Arbeiderpartiet meldte seg inn i Komintern, men han var også blant de ledende bak utmeldelsen i 1923, samme år som han ble redaktør i Arbeiderbladet.

Han var aktiv i partiets kamp mot kommunistene gjennom antikommunistisk agitasjon både i og utenfor avisen. Under krigen var Tranmæl en drivende kraft i det norske eksilmiljøet i Stockholm. Han var i krigsårene ytterliggående nordist, argumenterte for tett nordisk samarbeid som oppdemming mot sovjetisk ekspansjonisme, og var motstander av London-regjeringens initiativer for et atlantterhavssamarbeid og dens hensynstaking til Sovjet som alliert. Etter frigjøringen endret Tranmæl syn. I debatten 1948–1949 hørte Tranmæl til den delen av partiledelsen som aksjonerte sterkest for norsk vestvending og norsk medlemskap i Atlanterhavspakten.³⁷

Johannes Nesse

I høyreavisen Aftenposten satt ingen partitopper i redaktørstolene da den kalde krigen begynte. Politisk sjefredaktør Johannes Nesse og utenriksredaktør Bjørn Bunkholdt hadde ikke hatt ledende partiverv, men bak seg hadde de mange år i høyrepressen, de fleste i Aftenposten.

Johannes (Johs.) Nesse var født i Nordhordland i 1891, gikk underoffiserskolen og Krigsskolen, og arbeidet fra 1917 ti år i Hæren der han avanserte til kapteins grad.

I 1920 begynte Nesse som nattvaktassistent i Verdens Gang og fra 1921 i Aftenposten der han etter hvert ble nattredaktør. I 1927 vakte han oppsikt i politiske kretser med en kritisk pamflett mot den økonomiske politikken. Aftenposten ansatte ham nå som leder for avisens politiske avdeling, han ble politisk redaktør i 1929 og politisk sjefredaktør fra 1930. Samme år søkte han avskjed som offiser.

Historikeren Arne Kokkvoll som har analysert Nesses lederartikler fra 1930-årene,³⁸ kommer til at Nesse var realist i sine politiske standpunkter, ikke idealist. Men det forhindret ikke at han hadde et konservativt liberalt grunnsyn der individets frie utfoldelse var det høyeste gode. Dette frihetskravet overførte han også til forholdet mellom virksomheter og mellom stater.

Nesse var motstander av all kollektivism, han så Det norske Arbeiderparti som et udemokratisk og potensielt diktatorisk parti, og hevdet at nazismen og kommunismen hadde felles ideologisk kjerne. Nesse skrev fordømmende om nazistenes jødeforfølgelser. Han så likevel Hitler-Tyskland som et mindre onde enn Stalins Sovjet, men den tyske okkupasjonen av Norge aksepterte han ikke. 12. september 1941 ble Nesse avsatt med øyeblikkelig virkning av tyskernes Presseabteilung og arrestert for å ha sabotert okkupasjonsmaktens krav, for å ha vist engelskvennlige holdninger og skrevet tvetydige artikler. Han ble løslatt på betingelse av at han holdt seg borte fra avisen.

Nesse støttet illegalt arbeid under krigen. Ved frigjøringen ble han gjeninnsatt som politisk

³⁷ Biografiske opplysninger basert på Bjørgum 2005 og Eriksen 2004

³⁸ Kokkvoll 1957/1965:55–61

sjefredaktør og satt i stillingen til han døde i 1948. Aftenposten-historiker Gunnar Christie Wasberg mener at Nesse skrev med en klarhet som er sjelden i aviskommentarer.³⁹

Bjørn Bunkholdt

Også utenriksredaktør *Bjørn Bunkholdt* hadde mange år bak seg i Aftenposten i 1948. Han var født i Arendal 1894, gikk krigsskolen og ble vernepliktig offiser i 1914. Samme år fikk han sin første journalistjobb i Drammens Dagblad. Bunkholdt avanserte raskt via to andre høyreaviser før han begynte i Aftenposten tre år senere. Bunkholdt ble ansatt i utenriksavdelingen i 1918, var London-korrespondent fra 1921 til 1923, og ble redaksjonssekretær i utenriksavdelingen i 1930, en stilling han ser ut til å ha sittet i under hele krigen. Han samlet i krigsårene kopier av alle tyske direktiver til pressen. I de tidlige etterkrigsårene var Bunkholdt medlem i Lien/Paltou-gruppen som på eget initiativ registrerte kommunister og drev privat overvåking.⁴⁰

Etter frigjøringen ble Bunkholdt utenriksredaktør. Han ble valgt til nestleder i Oslo Journalistklubb i 1944, ble klubbens første formann etter frigjøringen og ledet den under krigsoppgjøret. Bunkholdt gikk av som utenriksredaktør til 1964. Han døde i 1974. Bunkholdt var en høyt gradert frimurer.⁴¹

Herman Smitt Ingebretsen

Etter Nesses død ble Høyres nestleder og tidligere generalsekretær *Herman Smitt Ingebretsen* ansatt som politisk sjefredaktør fra nyttår 1949, fortsatt med *Bjørn Bunkholdt* som utenriksredaktør. Smitt Ingebretsen var også nestleder

i Høyres stortingsgruppe og hadde i utenriksdebatten våren 1948 ivret sterkt for norsk tilslutning til Bevins tanker. Han gikk klart mot en nordisk nøytralitetspolitikk samtidig som han understreket håpet om nordisk samling. Smitt Ingebretsen ønsket å fratre de to sentrale nestledervervene i partiet da han ble redaktør. Sjur Lindebrække erstattet ham i partiledelsen fra landsmøtet året etter.⁴² Det er uklart når Smitt Ingebretsen gikk av som Hambros nestkommanderende i stortingsgruppen, men det ser ut til at han i alle fall satt i vervet utover vinteren 1949. Han deltok i delegasjonen til enkelte av forhandlingsmøtene om nordisk forsvarssamarbeid, blant annet til forhandlingsmøtet i København i januar 1949.⁴³

Smitt Ingebretsen var født i 1891 og begynte sin lange pressekarriere som journalist i Morgenbladet i 1911. Han var siden redaktør i ulike høyreaviser og hadde sentrale verv i presseorganisasjonene. Foran frigjøringen i 1945 ledet han hjemmefrontkomiteen som utarbeidet Fellesprogrammet. Han var oberstløytnant og sjef for den militære pressekontrollen i 1945, og medlem av pressens granskingskommisjon etter krigen. Smitt Ingebretsen var også delegat til FNs generalforsamling og til Europarådet. Han var formann i Europabevegelsens råd i Norge og medlem av bevegelsens internasjonale styre.⁴⁴

Ingvald Jaklin

I Nordlys satt en tidligere fisker som redaktør. *Ingvald Jaklin* var født i 1896 og hadde, uten mye formell utdanning, blitt journalist og forretningsfører i den vesle arbeideravisa i 1919. Da den mest sovjetvennlige fløyen i Tromsø-partiet led nederlag, avanserte Jaklin til redaktørstillingen i 1924.

39 Biografiske opplysninger basert på Hjeltnes 1997, Kokkvoll 1957/1965, Ramberg og Diesen 1985, Wasberg 1960.

40 Se Bergh og Eriksen 1998:85

41 Biografiske opplysninger basert på div. kilder i Aftenpostens klipparkiv fra årene 1954–1974 og Bergh og Eriksen 1998:133.

42 Sejersted 1984:157

43 Aftenposten 22.1.1949:1

44 Pressefolk 1950:56

I august 1940 ble Nordlys-redaktøren fjernet fra redaktørkrakken av den tyske okkupasjonsmakten. I 1941 tok tyskerne ham som gissel og holdt ham i fangenskap halvannet år, det meste av tiden på Grini. Høsten 1944 flyktet Jaklin til Sverige og arbeidet i informasjonstjenesten ved den norske legionen i Stockholm. Han var utskrevet kaptein i Reservepolitiet i Sverige, og ble på sen-vinteren 1945 sendt med fly fra Nord-Sverige til Kirkenes for å slutte seg til de norske styrkene som var kommet fra England for å frigjøre Finnmark sammen med Den røde armé.

Mens Jaklins forsvarsvennlighet tilskrives erfaringene under krigen, bygger hans interesse for og innsikt i utenriksspørsmål også på hans lange presseliv, arbeiderpartimedlemskap siden første verdenskrig og studiereiser i de nordiske landene. På den tiden da striden om sikkerhetspolitikken begynte, var Jaklin en av den nordnorske arbeiderbevegelsens mest betroede. Ved siden av å styre landsdelens største partiavis, hadde han også personalansvaret for avisen Finnmarken. I krigsårene forberedte han gjenoppbyggingen av partipressen i de to nordligste fylkene og sto, sammen med Johan Ona, sentralt i dette arbeidet.

Jaklin var ordfører i Tromsø fra 1945 og samtidig første varamann til Stortinget. Han satt i Forsvarskommisjonen av 1946 og var medlem i Arbeiderpartiets landsstyre. Han var også aktiv i presseorganisasjonene og medlem i Norsk Presseforbunds hovedstyre.

Jaklin ble valgt som fast stortingsrepresentant i 1949 og gjenvalgt til 1961. Også mens Stortinget satt sammen, skrev han avisens lederartikler og sendte dem nordover. Ingvald Jaklin gikk av som ansvarlig redaktør i 1965 og døde året etter.⁴⁵

⁴⁵ Biografiske opplysninger basert på www.stortinget.no, Pressefolk 1950, Christensen, Tjelmeland og Åsheim 2003, og telefonsamtaler og e-postveksling med

Fra Bevins tale til 4. april 1949

Oppmerksomheten rundt Bevins tale 22. januar 1948 skulle snart gli over til mer dramatiske internasjonale begivenheter, men allerede 3. februar holdes det et norsk møte som utløser nordiske initiativer. Det får også betydning for den videre pressedebatten om norsk utenrikspolitikk. På møtet vedtar representantskapet i Oslo Arbeiderparti å be regjeringen arbeide for omlegging av norsk utenrikspolitikk i tråd med Bevins plan om utvidelse av det vesteuropeiske samarbeidet. Vedtaket gir inntrykk av enighet i regjeringspartiet, men sentrale politikere som utenriksminister Lange skal ha vært uenig. Pressedebatten i det påfølgende året viser også at noen enighet fantes det foreløpig ikke i partiet, og det var heller ikke enighet om vestvending i trontaledebatten noen dager senere, selv om alle partiledere bortsett fra kommunistene viste en klar interesse for Bevins tanker og mindre interesse for å finne andre løsninger. Utenriksministeren holdt fast ved en vente-og-se-holdning og talte for at Bevins tanker var mer uttrykk for ønsket om å danne en selvstendig blokk mellom øst og vest enn et valg mellom blokkene.⁴⁶

Spørsmålet om blokktilslutning, brubygging eller nøytralitet var selvsagt det sentrale i den snuoperasjonen som er tema her. Det alternativet som etter 3. februar slo inn i prosessen med full styrke, var spørsmålet om nordisk samhold. Skandinavia hadde vært et nøytralt område i hele århundret. Krigen hadde gjort slutt på denne felles utenrikspolitikken. Danmark overga seg uten kamp i april 1940, Norge kjempet under et statsstyre som måtte gå i eksil, mens Sverige sto utenfor krigen og balanserte med å opprettholde et vennskapelig nok forhold til Hitler-

.....
sønnene Gunnar og Asbjørn Jaklin, Tromsø, 15.10.2007, og med Hallvard Tjelmeland som skriver Jaklins biografi, 18.4.2008.

⁴⁶ Skodvin 1971:80–89

Tyskland samtidig som landet ytte en nabohjelp som etter hvert fikk stadig større verdi.

Krigen hadde splittet og gitt varig inntrykk av at det i de statene som tilsynelatende hadde felles sikkerhetspolitisk historie, hersket ulike interesser og ulike holdninger til nasjonal selvstendighet. Men krigen hadde også samlet. Sverige hadde tatt imot flyktninger fra både Norge og Danmark. Stockholm hadde gitt rom for det mest toneangivende norske eksilmiljøet utenfor London. Allerede i mellomkrigstiden var det et sterkt samhold mellom de nordiske sosialdemokratiske partiene. I 1948 satt disse partiene med regjeringsmakten i alle de tre landene. Uken før trontaledebatten var tanken om en felles nordisk blokktilslutning blitt avvist av både den danske og den svenske regjeringen under statsministermøtet på et nordisk sosialdemokratmøte i Stockholm.

Verken den sovjetiske maktovertakelsen i Tsjekkoslovakia 18.–25. februar, Stalins forslag om finsk-sovjetisk pakt 27. februar eller ryktene tidlig i mars om at Norge var neste land som skulle få lignende tilbud, forandret holdningen hos statsminister Tage Erlander i Stockholm eller Hans Hedtoft i København.

Spenningen mellom stormaktene og frykten for at den skal føre til sovjetisk angrep fører ikke til at den norske regjeringen legger om kursen straks. I stedet sender den Stortinget forslag om en ekstraordinær forsvarsbevilgning som blir vedtatt.

I Brussel underskrives vestalliansepakten med amerikansk garanti 17. mars og en hektisk norsk aktivitet begynner for å få oversikt over handlingsalternativene for Norge i den nye situasjonen. Utenriksministerens ulike orienteringer om dette skaper inntrykk av at regjeringen er på vei mot en vesttilslutning.

I Norge begynner nå striden i Arbeiderpartiet mellom dem som vil slutte seg til denne pakten, og det som siden er kalt Oksvik-fløyen: De som ønsker et nøytralt skandinavisk forsvarsforbund. I begynnelsen av mai lanserer den svenske utenriksministeren forslaget om et skandinavisk forbund. Det er antatt at forslaget stiller den norske prosessen i bero. Forhandlingene om en skandinavisk løsning begynner med et utenriksministermøte i Stockholm i september og fortsetter utover høsten og vinteren. Under det siste forhandlingsmøtet i Oslo 31. januar 1949 gir de tre regjeringene opp forsøkene på å forene svenskenes krav om nøytralitet med den norske regjeringens etter hvert like klare krav om at et skandinavisk forbund må ha åpning for tilknytning til en vestlig blokk.

Mens den norske debatten er stilt i bero om sommeren og det meste av høsten 1948, fortsetter tilstrammingen utenlands. Våren 1948 hadde Frankrike gått med på å slå den franske Tysklands-sonen sammen med den britisk-amerikanske. En valutareform ble gjennomført, og gjenoppbyggingen av de tyske industriområdene satt i gang med amerikanske penger. I april kom tegnene til sovjetisk reaksjon med de første hindringene av trafikken til og fra Vest-Berlin. I juni stengte Sovjet veier til og fra vestsonene, men flyforbindelsen fungerte. Berlin-blokaden skrudde den internasjonale temperaturen opp flere hakk og gjorde stormaktsspenningen synlig på en ny og dramatisk måte.

I juli begynner Brusseltraktat-landene forhandlinger med USA og Canada om en nordatlantisk union. Samtidig med at det skandinaviske utenriksministermøtet åpner i Stockholm i september, løper det inn melding om at Norge vil bli invitert til å delta i den nordatlantiske unionen hvis landet ønsker en slik invitasjon.

Fra sovjetisk hold kom det signaler og initiativer under de skandinaviske forhandlingsmøtene

som mer enn antydnet at den store naboen i øst så med sterk skepsis på en eventuell forsvarspakt mellom Danmark, Norge og Sverige. Under utenriksministermøtet i Stockholm trykket sovjethærens organ «Røde Stjerne» påstander om at forhandlingene var drevet fram av pro-amerikanske krefter, og at de hadde brodd mot Sovjetunionen.

Samtidig med invitasjonen til å delta i Atlanterhavspakten i mars fikk Norge tilbud om en ikke-angrepspakt med Sovjet. Dette tilbudet ble avvist. Under forhandlingene løp det også inn sovjetiske protestnoter til den norske regjeringen.

Fasene i pressens meningsutvikling

Etter den kommunistiske maktovertakelsen i Tsjekkoslovakia i februar, den finsk-sovjetisk samarbeidsavtalen og ryktene om at et lignende tilbud til Norge var i emning, kom de spente nervene til uttrykk både i Aftenposten og Bergens Tidende, som på lederplass ba regjeringen se til at Norge ble meldt inn i vestalliansen snarest mulig.

Både Aftenposten og Arbeiderbladet gikk nå bort fra oppfatningen av at FN eller en vesteuropeisk løsning ville gi sikkerhet nok. 8. mars nevnte Arbeiderbladets utenriksredaktør John Sanness for første gang at «med egen makt vil Vest-Europa neppe være i stand til å holde stand mot Sovjet-Samveldet i det lange løp». Et vesteuropeisk forbund uten amerikanske garantier i ryggen ville bli for svakt. Signaler var allerede kommet om at en «i amerikanske regjeringskretser» kunne være villige til å gi en slik støtte.

I året som fulgte, ble pressen dratt mellom det langsomme alvoret i de skandinaviske forhandlingene og presset i den internasjonale utviklingen. Den vekslet mellom en periode preget av streng disiplin fra april/mai til november 1948, og måneder med heftig agitasjon før og etter.

Størst intensitet finnes i prosessens siste fase, fra nyåret 1949.

I det følgende skal holdningsutviklingen i hver av de fire avisenes lederspalter beskrives før den drøftes med vekt på hovedlinjene i pressens argumentasjon og hvordan standpunktene begrunnes i lederspaltene. Vi vil også se på lederskribentenes analyser ut fra de ulike retningene innenfor forskningen på den kalde krigen.

«En sterk nøytralitetsblokk i Norden»⁴⁷

– Nordlys

«Mellom oss og Sovjet er der ingen kløft (...) i nord-øst er der intet jernteppe. Der er atmosfæren normal og god», hadde redaktør Jaklin skrevet 3. januar 1948. Tonen overfor Sovjet var tillitsfull, og holdningen rokkes ikke av Bevins tale 22. januar. 30. januar 1948 het det i Nordlys under ledertittelen «Hodet kaldt»: «Vi står i et vennskapelig forhold både til øst og vest, og vår utenriksledelse setter alt inn på at det gode forhold til begge parter skal opprettholdes.»

I tråd med dette synet tar det lang tid før Nordlys omtaler stormaktsspenningen som noe som kunne eller burde endre norsk sikkerhetspolitikk. Trontaledebatten i februar refereres i en leder fra Arbeidernes Pressekontor, men der presenteres iveren etter vestvending som et Høyre-synspunkt og Lange siteres på at det ikke foreligger noe slikt alternativ.⁴⁸ 23. februar skriver Jaklin om begivenhetene i Tsjekkoslovakia under tittelen «Demokratiets utpost». Han oppsummerer aksjonen for kommunistisk maktovertakelse som «en ny seier i kampen mot internasjonal kapitalisme» sett fra kommunistisk hold. «For andre derimot ligger det nært å trekke sammenligninger med det som hendte etter Mgñchen.»⁴⁹ Selv

47 Fra Nordlys-lederen 8.1.1949

48 Nordlys 12.2.1948

49 Nordlys 23.2.1948. I avisen er en trykkfeil oppstått i «München».

om «andre» kan leses som Norge, nevnes fremdeles ikke behov for norsk nyorientering. Etter sammenbruddet i Berlin-forhandlingene i Paris i mars skriver avisen at det ikke er prinsipielt nytt at britene nå har sluttet seg til den amerikanske oppdemningspolitikken, men at det «moralsk sett» kan være viktig «at Storbritannia og Sambandsstatene nå står last og brast sammen». Norge nevnes ikke engang når det påpekes at et markert skille mellom øst og vest kan komme til å gå gjennom hele Europa, og at det kommer til å oppstå konflikter i den prosessen. «Det er imidlertid tegn som tyder på at russerne ikke vil sette tingen slik på spissen.»⁵⁰

Dette tilsynelatende til-litsfulle synet på Sovjet beholdes også i Jaklins kommentar til den finsk-sovjetiske forsvarspakten selv om det påpekes at prosessen har vært fulgt med engstelse i Norden. Vektleggingen av russiske innrømmelser og finsk selvhevdelse i forhandlingene bidrar til å dempe inntrykket av press. Jaklin skriver ingenting om at dette er en hendelse som kan ha relevans for norsk politikk.⁵¹ Den ene listen tsjekkerne får å stemme på ved parlamentsvalget blir like etter kommentert uten henvisning til Sovjets medvirkning. Masaryks død omtales samtidig som et forståelig og udiskutabelt selvmord.⁵²

26. april lanserte Olav Oksvik sitt forslag om skandinavisk nøytralt forsvarssamarbeide. Tre dager senere trykker Nordlys en leder formet som referat av Haakon Lies politiske orientering i Tromsø. Lie har trukket norsk sikkerhetspolitikk inn i drøftingen av den internasjonale situasjonen. «Vårt bidrag til å sikre verdensfreden må

være at vi som sosialister (...) legger vårt bidrag i vektskålen til at de europeiske land finner fram til en forening, som kan bidra til å løse de floker de kjemper med.» Noen norsk tilslutning til en vestlig militærallianse har Lie, ifølge lederskribenten, ikke tro på. «Samarbeidet mellom Sverige og Norge måtte bevares i forsøket på å holde den skandinaviske halvøy utenfor stormaktsoppgjøret» refererer Nordlys på lederplass, men noen markering av om dette er avisens eget syn, finnes ikke.⁵³

Tromsø-avisens ledere rundt 1. mai-feiringen understreker Arbeiderpartiets grensedragning mot kommunistenes konkurrerende markeringer gjennom parolen «For fred, frihet og folkestyre og mot diktatur og 'folkedemokrati'». «Den internasjonale situasjon og vårt lands stilling i det mellomfolkelige samarbeidet» var tema i utenrikskomitéleder Terje Wolds tale for dagen, og «han understreket at vi vil søke å verge oss best mulig likegyldig fra hvilken kant et angrep måtte komme.»⁵⁴

Jaklin forsvarer noen uker etter arbeidernes festdag den ekstraordinære bevilgningen til forsvaret, men heller ikke nå beskriver han situasjonen som dramatisk for Norge. Han peker riktignok på spenningene i den internasjonale situasjonen og beskriver hvordan frykten «gjør seg fortsatt sterkt gjeldende og ikke uten grunn». Frykten må imidlertid ikke få lamme. Det er riktig at den internasjonale situasjonen tilsier større satsing på det norske forsvaret, men den ekstraordinære bevilgningen kommer også på grunn av folkets vilje og den krigen som var. Bevilgningene på én milliard til forsvaret etter frigjøringen inngår

50 Nordlys 23.3.1948

51 Nordlys 7.4.1948

52 Nordlys 10.4.1948

53 Nordlys 29.4.1948

54 Nordlys 26.4. og 3.5.1948

«blant de øvrige gjenreisingsoppgaver hverken mer eller mindre».⁵⁵

Først ved innledningen til de skandinaviske forhandlingene på høstparten plasserer Nordlys seg klart og tydelig på Oksvik-fløyens linje. Norges mål må, ifølge Nordlys-lederen 14. september, være et nøytralt skandinavisk forsvarssamarbeid. Jaklin er overbevist om at han har folket bak seg i dette og hevder at en slik løsning ville fått 95 prosent av stemmene hvis det var holdt folkeavstemning.⁵⁶ Påstandene i sovjetisk presse om at de skandinaviske forhandlingene skal være drevet fram av «proamerikanske» krefter, avvises bestemt. Nordlys oppfatter tvert imot holdningen i Norden som «utslag av det motsatte av 'proamerikanism'». Dette hevder Jaklin at man vet i Moskva-ledelsen. Han mener toppledelsen i Kreml må gi beskjed til sin presse at «en gavner ikke det gode forhold mellom de nordiske land og Sovjetsamveldet» når den reagerer på at andre land vil samarbeide samtidig som russerne «har lagt for dagen den største oppfinnsomhet og brukt alle midler de anser nødvendig for å sveise de slaviske folk sammen til en ubrytelig blokk».⁵⁷

En økende skepsis mot naboen i øst kom også til syne i lederen «Et lyspunkt?» som lille juleaften kommenterer at Sovjet vil levere tilbake 28 fregatter de lånte av USA under krigen, «et av de ytterst få lystegnene i dette mørke året, internasjonalt sett». Redaktøren forsynte tittelen med spørsmålstegn og betegnet den internasjonale atmosfæren som eksplosjonsfarlig. Han bidro kanskje til julefreden i Tromsø ved å tolke tilbakeleveringen som et tegn på at Sovjet ikke regnet med å bruke flåten sin på en stund, men lederen markerer et stort skifte i Nordlys-argumentasjonen.

55 Nordlys 2.6.1948

56 Nordlys 14.9.1948

57 Nordlys 14.9.1948

Jaklin hadde hatt stor tillit til Sovjetunionens ledelse. Han visste fra selvsyn at Sovjet-hæren hadde kjempet og ofret mye for norsk frihet vinteren 1945. Naboen i øst hadde også vist respekt for norsk suverenitet ved å trekke styrkene sine ut av Sør-Varanger i oktober 1945. Nå omtalte redaktøren Moskva som den største trusselen mot verdensfreden.

Ett år og en dag etter Jaklins tillitsfulle forsikring om «normal og god» atmosfære mellom Norge og Sovjet, kom enda tydeligere beskjed om at tålmodigheten med russerne var nær ved å være oppbrukt i redaksjonslokalene i Grønnegata. Under tittelen «Et uforståelig russisk standpunkt» skriver Jaklin at Moskva radio taler «mot bedre vitende» når den karakteriserer skandinavisk forsvarssamarbeid som «et ledd i 'den internasjonale storkapitals angrepsforberedelser mot Sovjetsamveldet'». Igjen forsikrer redaktøren Sovjetledelsen om at «de nordiske land ikke har noe høyere ønske enn å kunne holde seg utenfor dragkampen mellom de store maktgruppene og et eventuelt sammenstøt mellom dem». Nordisk militærsamarbeid har ikke aggressive formål. Landene vil trygge freden nettopp ved ikke å bli trukket inn på noen av stormaktssidene. At russerne vil motarbeide «en sterk nøytralitetsblokk i Norden», er for ham ubegripelig. «Sovjetsamveldet bidrar ved denne sin holdning til å drive også folk som er mot en vestorientering, til å måtte akseptere dette alternativet.»

Enda noen uker holder Jaklin fast ved at det må finnes en nordisk vei utenom den hardt-mot-hardt-linjen som USA har slått inn på overfor Sovjetunionen. Han tviler fortsatt på at Marshalls oppdemmingstenkning er holdbar politikk.⁵⁸ En norsk tilslutning til vestblokken vil «øyeblinkelig flytte demarkasjonslinjen (...) fra Atlanteren og Midt-Europa (...) til Grense Jacobselv». Dette vil

58 Leder i Nordlys 8.1.1949

ytterligere øke krigsfaren fordi økt blokkdeling og nærkontakt hever spenningen mellom stormaktene, skriver Jaklin. Norden vil bidra mer til egen sikkerhet ved «den innsats vi kan levere for å motvirke ytterligere internasjonal spenning, enn i den militære hjelpen tilslutningen til Atlanterhavsblokken vil sikre oss.» Redaktøren gjentar hvor ubegripelig det er at Sovjetunionens ledelse ikke ser sin interesse i «en sterk militær nordisk maktblokk», med kraft til å avvise et hvert forsøk på «å utnytte nordiske område til oppmarsjbaser for et angrep på Sovjet». Det nordiske samholdet har vært et lyspunkt i den dystre verdenssituasjonen. Et tettere nordisk samarbeid «vil gi en liten håpets gnist til andre folk som speider etter lysglimt.»⁵⁹ Slik slutter Nordlys siste leder om de skandinaviske forhandlingene før sammenbruddet er et faktum.

*«At russerne vil motarbeide «en sterk nøytralitetsblokk i Norden»,
er for Jaklin ubegripelig.»*

Jaklin og Nordlys har holdt på sitt standpunkt til tross for den voldsomme kampanjen mot nordisk nøytralitet som Arbeiderpartiets hovedorgan drev fra begynnelsen av desember 1948. 31. januar må redaktøren trist erkjenne nederlaget. «Vi beklager meget at disse forhandlingene ikke førte fram», skriver han. «De enkelte land må nå hver for seg søke å skaffe seg den sikkerhet som ansvarlige myndigheter anser nødvendig.» Men fortsatt har ikke Nordlys helt snudd seg vestover. Nå må Stortinget avveie om Norge skal satse på eget forsvar, eller «søke tilknytning til de vestlige demokratier i en eller annen form (...) Å lite på vår egen forsvarsevne isolert er vel for hasardiøst». Fremmede baser i Norge vil det ikke under noen omstendigheter bli snakk om. Nå må alternativene vurderes. Hastverk har man ikke, hevdes det. Dagferske

tegn tyder på at Sovjet har vilje til avspenning. Først etter at Jaklins syn har tapt i landsstyret samme dag, kommer et vestvendt standpunkt på trykk i Nordlys' lederspalte.

Lederen 1. februar 1949 markerer vendepunktet i avisen Nordlys' motvillige vestvending. Her refereres landsstyres resolusjonen i temmelig stor detalj, og konklusjonen er klar: Norge skal søke sikkerhet «gjennom regionalt solidarisk samarbeid med andre demokratiske folk (...) Det er lengre vest disse mulighetene ligger».⁶⁰

I mars foreligger den ferdigforhandlede Atlanterhavspakten. Jaklin

kaller den «en fredspakt». Nå har todelingen av verden også nådd Tromsø. I lederen beskrives kommunistene som fiender. De jakter på lett bytte for den internasjonale kommunismen, men folkene

«i Atlanterhavsområdet ønsker ikke å leve under kommunistisk diktatur, og derfor søker de sammen både på det økonomiske og det militære området, i håp om at de skal bli sterke nok til å motstå både indre og ytre fiender.»⁶¹

Enda mer begeistret omtales Atlanterhavspakten 19. mars, nå ved siden av et intervju med forsvarsministeren som bærer tittelen «Nord-Norge skal forsvares med alle midler». Lederen har overskriften «Et fredsinstrument».

«Vi hører til de som har sett på Atlanterhavspakten med stor skepsis», heter det, men nå kan Nordlys-redaktøren «ikke skjønne at noen som ikke er tilhengere av kommunistisk verdensdik-

⁵⁹ Nordlys 14.1.1949

⁶⁰ Nordlys 1.2.1949

⁶¹ Nordlys 11.3.1949

tatur, kan være mot den». Den er blitt aktuell fordi «alle mennesker som ser realistisk på tingene», må vedgå at FN ikke har klart å løse internasjonale «floker». Den skaper balanse i forholdet til sikkerhetssystemet i østblokken.

«Den er en fredens pakt. Og det er en frihetens pakt. Den vil skape trygghetsfølelse innad og respekt utad, noe som er den første betingelse for en fredelig utvikling.»⁶²

Dette er den siste lederen om sikkerhetspolitikk i Nordlys denne våren. Stortingsvedtaket 29. mars blir dekket på forsiden, men den høytidelige undertegnelsen i Washington 4. april blir ikke nevnt verken på forsiden eller på lederplass.

«En bittert alvorlig forholdsregel»⁶³ –
Arbeiderbladet

Nordlys-redaktøren brukte vel et år på vendingen fra brubyggingsstandpunktet til å gå inn for vestalliansen. Tranmæl markerer en vestvending allerede i første leder etter Bevins tale. I sin grundige bok om den utenrikspolitiske debatten i Arbeiderpartiet kaller Knut Einar Eriksen denne lederen for begynnelsen på Arbeiderbladets kampanje for norsk tilslutning til Bevin-planen.⁶⁴ Tranmæls vesteuropeiske orientering står klart på linjene og blir utdypet to dager senere under tittelen «Demokratiets besøksestid».

Men de mange henvisningene til Amerikas «positive» politikk i lederen 28. januar 1948 kan også leses som et varsel om et enda mer radikalt skift i regjeringsorganets utenrikspolitiske ori-

entering. Etter den sovjetiske kontrollen over Tsjekkoslovakia 25. februar går det ikke mange dagene før også dette standpunktet kommer på trykk i Tranmæls avis. I utenrikskommentaren «Sovjet, Europa og U.S.A.» skriver John Sanness om situasjonen etter hendelsene i Praha før han i siste del av siste avsnitt varslet nye toner:

«Det er klart at med egen makt vil Vest-Europa neppe være i stand til å holde stand mot Sovjet-Samveldet i det lange løp. Dette betyr at forsvarspakter i Vest-Europa er temmelig verdiløse hvis de ikke har en amerikansk garanti i ryggen.»⁶⁵

*«Den er en fredens pakt.
Og det er en frihetens pakt.»*

Tranmæl holder på lederplass likevel fast ved at den vesteuropeiske pakten er en mellomblokkene-løsning selv etter at Brusselpakt-lan-

dene har fått sine garantier fra USA. Først når forhandlingene for å utvide Vestunionen til også å gjelde USA og Canada, er i god gjenge og den skandinaviske forsvarskomiteen er i gang med sitt utredningsarbeid, står det svart på hvitt på lederplass i Arbeiderbladet at Norge bør slutte seg til «en Atlanterhavspakt». Med dette innspillet brøt Tranmæl den «borgfreden» som hadde rådet i pressen siden de skandinaviske forhandlingene kom i gang. Svensk nøytralitetspolitikk var et av de store spørsmålene, og det må derfor ha vært oppsiktsvekkende at den norske regjeringens hovedorgan før de skandinaviske forhandlingene var fullført, oppfordret de «skandinaviske landene til å søke kontakt» med dem som arbeidet for denne atlanterhavspakten.⁶⁶ Overskriften «I samme båt» hadde han også brukt i en leder for tettere skandinavisk samarbeid i mars.⁶⁷ Med vendingen fra Skagerak og

62 Nordlys 19.3.1949

63 Fra Arbeiderbladets leder 7.4.1949

64 Eriksen 1973:15

65 Arbeiderbladet 8.3.1948

66 Arbeiderbladet 10.11.1948

67 Arbeiderbladet 18.3.1948

Øresund-området til Atlanterhavsregionen ga den samme tittelen unektelig et dramatisk uttrykk for den seilassen regjeringsorganet nå ville ha Skandinavia ut på.

Atlanterhavspakten «vil bidra til å skape større likevekt mellom øst og vest» og underbygge FNs formål om å trygge freden, verne folkenes selvbestemmelsesrett og øke det internasjonale samarbeidet, heter det få uker senere. Med henvisning til bruyggingspolitikken understreker han den særlige oppgaven «de små land» har for å «forebygge en ny verdenskatastrofe». «Isolasjon og passivitet betyr svekkelse. Solidaritet og aktivitet er derimot en veldig styrkelse. Kan det være noen tvil om de skandinaviske landenes plass?»⁶⁸

Med dette har Tranmæl og Arbeiderbladet tatt bladet fra munnen. Hvis lederen 28. januar er starten på Arbeiderbladets kampanje for å få Norge med på Bevin-planen, er lederen 8. desember begynnelsen på den uttalte kampanjen for norsk tilslutning til Atlanterhavspakten. Alle-rede dagen etter kaster lederskribenten avisen inn i den svenske pressdebatten om nøytralitetspolitikken under tittelen «Samarbeide eller isolasjon?». Med henvisning til den spente verdenssituasjonen, til de vestlige demokratier som fredsgarantister og til Sveriges aktive politikk i FN, hamrer Arbeiderbladet løs på de svenske nøytralitetsforkjemperne. Agget etter siste verdenskrig brukes i argumentasjonen for dét det er verdt:

«(...) opinionen i vide kretser er den samme som før den annen verdenskrig: at opprustning og nøytralitet er det tryggeste, sett fra et svensk synspunkt. (...) Sverige har holdt seg utenfor to verdenskriger. Det må da være utsikt til også å kunne holde seg utenfor en tredje. Slik resonneres det.»

I litt mildere tone manes det noe tvetydig til forståelse for holdningene den svenske pres-sedebatten viser. «Sverige har ikke høstet samme erfaringer som vi», heter det, før leseren etter henvisning til samme krig igjen oppfordres til alvorlig refleksjon rundt hva det ville betydd for utfallet om Storbritannia eller «Amerikas forente stater» hadde stått på nøytralitets- og isolasjonslinjen og latt «det splittede Europa skjøtte sine egne anliggender».

I februar 1948, i Arbeiderbladets første leder der skandinavisk forsvarssamarbeid ble nevnt, var Danmark og Sverige «våre nærmeste granne-folk» og deres regjeringspartier «broderorgani-sasjoner».⁶⁹ Ni måneder senere er tiden kommet til både på og mellom linjene å betone forskjellene i historie, forsvarsvilje og orientering. Etter utenriksdebatten 10. desember setter Arbeiderbladet mer eller mindre likhetstegn mellom sov-jetledelsens interesse av «et svakt, splittet og oppløst Vest-Europa» og de som går inn for et nøytralt skandinavisk forbund. Ikke med ett ord nevnes det at nøytralitetsforkjemperne ikke bare finnes i Sverige og blant de norske kom-munistene, men at det også i Arbeiderbladets eget parti og egen partipresse finnes sterke for-svarere av denne linjen. Uten adresse får redak-tørkollega Jaklin i Tromsø og hans meningsfeller sitt pass påskrevet: Nøytralitetslinjen «er en poli-tikk som vårt folk ikke er tjent med.»⁷⁰

Balansegangen Arbeiderbladet legger ut på mel-lom skandinavisk samarbeid og kampanjen for norsk atlanterhavsvending i eget parti og i de nordiske forhandlingene, er ikke enkel. Etter det andre Karlstad-møtet i begynnelsen av januar 1949 ytrer avisen fortsatt håp om skandinavisk enighet. Samtidig strammes skruen ytterligere til overfor nøytralitetsforkjemperne foran neste for-

68 *Arbeiderbladet* 8.12.1948

69 *Arbeiderbladet* 27.2.1948

70 *Arbeiderbladet* 11.12.1948

handlingsmøte i København. I den alvorlige internasjonale situasjonen beskrives ethvert standpunkt som en stillingtagen mellom øst og vest. «Det eksisterer ikke lenger noe som kan betegnes som nøytralitet.» Nå kalles «steg for å få i stand et nært og forpliktende samarbeid mellom vest-maktene» i en Atlanterhavspakt for en innsats for å danne «motvekt til østblokken» i FN.

Også denne lederen har tilsynelatende adresse til svenskene, men inneholder signaler om at den også er rettet mot Oksvik-fløyen og resten av «vårt folk» som fortsatt måtte stå på nøytralitetsstandpunktet. De som stiller seg utenfor det balanserende og forpliktende samarbeidet mellom «demokratiske stater» som er i emning, kan ikke med «noen som helst rett kreve bistand av andre. (...) Det er den avgjørelsen vårt folk snart vil bli stilt overfor. Vi synes ikke valget kan være tvilsomt».⁷¹

Arbeiderbladets kampanje mot nøytralitetsstandpunktet drives i ledere som omtaler den svenske debatten. Tilsvarende har vi sett at Nordlys hevder og begrunner sitt standpunkt for en nøytral skandinavisk blokk i ledere rettet mot mediepåstander i Moskva. De to A-avisene driver debatt utad, men disse lederne må også kunne leses som debatt innad i partiet under dekke av å argumentere mot utenlandske oppfatninger. Slik får begge sider i den interne debatten gitt uttrykk for sitt syn uten å omtale direkte den uenigheten som fantes i Arbeiderpartiet. Slik slipper de også å bryte alle partipresers «lov» om at partiets aviser ikke polemiserer mot hverandre.

*«Nordisk sosialdemokratisk
samarbeide er et annet
samhold som skal berges.»*

Nordisk sosialdemokratisk samarbeide er et annet samhold som skal berges gjennom den sikkerhetspolitiske uenigheten. Arbeiderbladet angriper svensker samtidig som nærheten og det gode og intime samarbeidet som er etablert i Norden, blir understreket. 10. desember er Sverige omtalt som «vårt nærmeste granneland», men i samme leder trekkes svensk svik under krigen fram tydeligere enn i noen annen leder i Arbeiderbladet tidligere: «Den gang var Stockholms-Tidningen og Aftonbladet tyskvennlige og opptrådte kjølig overfor det kjempende Norge.» Nå har de to presseorganene «slått seg på svensk isolasjon og har derved stilt seg ytterst reservert overfor et skandinavisk militærforbund og framfor alt mot en vestorientering. Det er i alle tilfelle den gamle Adam som er ute og går». Samtidig som det helles brennende kull over noen av nabolandets avishoder, roses

andre svenske nyhetsorganer som viser «en langt større forståelse for Norge enn før».

Temperaturen er svært høy i lederspaltene i regjeringens hovedorgan foran innspurten i de skandinaviske forhandlingene. 17. januar 1949 flyttes meningskampen til førstesiden. Like under avishodet står utenriksredaktør John Sanness' kommentar «Amerika og Norden». Emnet det er så viktig å meddele fortolkningen av, er nyheten om at USA i de utenrikspolitiske retninglinjene som ble lagt fram 14. januar, ikke vil garantere våpenleveranser til land som ikke er formelt knyttet til USA. Et nøytralt skandinavisk forsvarsforbund vil dermed ikke ha prioritet. Kommentatoren Walter Lippmann i New York Herald Tribune blir sitert med sin konklusjon om at USA vil avslå hjelp til «nøytrale», men denne tolkningen vil Arbeiderbladets utenriksredaktør ikke gå god for. Han formidler også svenske ryk-

71 Arbeiderbladet 8.1.1949

ter om at uttalelsen var provosert fram av henvendelse fra et nordisk land, noe som på svensk side ville bli sett på som krigsforberedelse og dermed brudd på nøytraliteten, men heller ikke dette finner Sanness grunnlag for. At landet skulle ha vært Norge, nevner han ikke. I stedet tillegger han den amerikanske uttalelsen større vekt ved å slå fast sin tolkning av dens forhold til den nordiske prosessen: «Uttalelsen er åpenbart kommet som amerikanernes egen vel overveide reaksjon. Men det er klart at den i høy grad må virke inn på diskusjonen i Norden.»

Innstillingen fra den skandinaviske forsvarskomiteen var lagt fram samme dag. Garantien for slike våpenleveranser var et av de norske vilkårene for en skandinavisk avtale som det ikke var firt på. Etter den amerikanske nyheten så grunnlaget for videre skandinaviske forhandlinger ikke lenger ut til å være til stede. De som kjente innholdet av den skandinaviske utredningen, regnet da også med at løpet var kjørt. I Arbeiderbladet dempes nå argumentasjonen. Lederen 18. januar er den lengste om temaet. Til tross for tittelen «Skillelinjene» slår Tranmæl her an en forsonligere tone overfor svenske nøytralitetsforkjempere og understreker at «arbeider-skandinavismen» vil overleve selv om det ikke oppnås enighet i forhandlingene. «Den demokratiske livsformen og frihetsbegrepet (...) er bånd som vil holde under alle forhold.»

I lederne etter København-møtet og foran det endelige sammenbruddet i Oslo 30. januar 1949 holder Arbeiderbladet på den neddempede ordbruken. I første leder som konstaterer sammenbruddet, heter det da også at «Skuffelsen er den samme i Norge, i Danmark og i Sverige». Allerede i den siste lederen før Oslo-møtet var hovedspørsmålet hva Norge skulle gjøre hvis Skandinavia ikke kunne gå samlet inn i Atlanterhavspakten. I lederspalten 31. januar understreker hovedlederen det videre samholdet, trass i

forhandlingsresultatet. I andrelederen er en allerede i full gang med å drøfte hva som må bli norsk basepolitikk etter et medlemskap i Atlanterhavspakten. Dette fortsetter avisen med i hovedlederen 1. februar under tittelen «Hva nå?». Prosessen videre blir skissert opp. Det slås igjen fast at «Vi vil ikke i fredstid ha fremmede fly- og marinebaser på norsk grunn». Nå bør dette og andre standpunkt gjøres klare slik at «det ikke oppstår noen misforståelser».

«Når pakten er helt utformet og vi har full oversikt over dens rekkevidde, må vårt folk ta standpunkt til den. Først gjennom et bredt ordskitte på et saklig og nøkternt grunnlag og dernest ved en grundig drøfting og bindende avgjørelse i vår nasjonalforsamling. Trusler og hysteri bør i denne sammenheng ikke spille noen rolle.»

En fase i prosessen er over, og målgruppen ser ut til å ha skiftet. Fra debattantene i Sverige/i de andre nordiske landene og – mellom linjene – meningsmotstandere i eget parti, til dem som skal roes ned innenlands og de to stormaktene, både den det nå skal forhandles med, og den som kan komme til å true.

Foran landsmøtet 17.–21. februar 1949 beskrives det sikkerhetspolitiske valget slik i Arbeiderbladet: «Vi står overfor to alternativer: norsk nøytralitet og isolasjon eller samarbeid med de vestlige demokratier.»⁷²

20. februar 1949 vedtok landsmøtet i DNA vestpakt-linjen enstemmig etter en prøvevotering som viste at ledelsens forslag kom til å vinne med 329 mot 35 stemmer. I Arbeiderbladet ble seieren markert med store toppoppslag og flere ledere. Lederen «Et historisk vedtak» 21. februar argumenterte enda en gang for det synet som hadde vunnet.

72 *Arbeiderbladet* 17.2.1949

Dagen etter het det på lederplass: «Diskusjonen om retningslinjene for vår utenrikspolitikk er etter landsmøtets enstemmige vedtak opphørt i partiet.» Nå skulle allmennheten i stedet få full klarhet i hvilke forpliktelser Norge ville kunne påta seg, og så skulle opinionen komme til orde «i videst mulige kretser».

Så mye mer debatt «i vide kretser» ble det imidlertid ikke, men i det seirende Arbeiderbladet holdt lederskribentene nå en dempet og forhandlende tonen helt til pakten var underskrevet. Den 5. april slo den nylig gjeninnsatte utenriksredaktøren, Finn Moe, fast i utenrikskommentaren at A-pakten utfylte FN-pakten, og 7. april at dette ikke var tiden for hurrarop. «A-pakten er en bittert alvorlig forholdsregel.»

«Gud hjelpe Norden»⁷³ – *Aftenposten*

I høyreavisen Aftenposten var stemningen atskillig mer euforisk da Atlanterhavspakten lå klar til signering. Støtten til norsk medlemskap i vestalliansen var et langt skritt fra den nærmest isolasjonistiske linjen avisen hadde ført i de tidlige etterkrigsårene, men ble en naturlig følge av meningsutviklingen i høyreavisen fra januar 1948.

Bevins tale fikk toppoppslag både i morgen- og aftennumrene fra 23. januar 1948. 27. januar følges den opp på ledersiden med beskjed om at «vår plan og orientering skulle være klar». Lederskribenten sammenligner Sovjet med Hitlers «politistat» og minner om Vest-Europas erfaringer med den. For Norge er det både «naturlig og nødvendig» å slutte opp om Bevins appell, heter det under tittelen «Vesteuropeisk samarbeid».

«Det er allerede spilt kostbar og farlig tid» på å få Sovjet til å forstå at samarbeid ikke betyr at «det ene land tvinger sitt livssyn og samfunnsform inn på andre».

Dette synet utdypes i lederen «Hodet under vingen» 7. februar der det debatteres mot kommunistene som hevder at en tilslutning til Bevinplanen vil bety at man oppgir FN. At mindre grupper av stater slutter seg sammen, er helt forenlig med FN, og en parallell til det som skjer

i øst. Dette mener Aftenposten at landene som nå drøfter en vestallianse, skjønner. Andre ser imidlertid ut til å trenge «en ny omgang under jernhælen for å forstå». Å fortsatt holde på nøytralitet er, ifølge Aften-

posten, å «stikke hodet under vingen», og det er utrolig at stater som var okkupert under andre verdenskrig, «lukker øynene i naive håp om at stormen skal gå dem forbi». Å bruke hensynet til «en stor, vennligsinnet nabo som argument mot en slik sammenslutning kalles «tøv» og en «for nærmelse». «Det er å utpeke ham som angriper.»

Følelsen av overhengende fare uttrykkes før kommunistene tok over makten i Tsjekkoslovakia 18.–25. februar, men blir tydeligere formulert etterpå. «Vankelmot og tragedie» er tittelen på lederen i Aftenposten 25. februar, der skribenten mener Norden og resten av Vest-Europa må protestere sterkere enn det «nullbetonte» kommunikeet de nordiske utenriksministrene har sendt ut. Brubyggingspolitikken levnes nå liten ære, «ettersom bruer bare er til å trampe på, måtte katastrofen komme». Nå trekkes argumentasjonslinjen fra Nesses mellomkrigsledere enda tydeligere. Sovjets politikk sammenlignes enda mer utilslørt med Hitler-Tysklands aggressive ekspansjonisme, og Norden sammenlignes med

«Andre ser imidlertid ut til å trenge 'en ny omgang under jernhælen for å forstå'»

73 Fra Aftenpostens leder 7.1.1949

Bøygen som går utenom, «det gir aggresjonsmakten håp om liten motstand».

26. februar fortsetter lederskribenten i samme retning med angrep på Danmarks statsminister Hans Hedtoft som skal ha sagt at «Danmark vil ha rett til å si fra så vel til øst som til vest.» En «typisk nordisk bemerkning», skriver Aftenposten som konkluderer med at man i Norden ikke *tør* si fra til øst. I stedet driver de nordiske land «balansekunst på slapp line» og fortsetter å «spille i nøytralitetens lotteri (...) Kommer røveren, stoler man på at andre igjen skal være reddende politi, men selv vil man ikke i tide melde seg inn i det reddende politikorps». Ved 30-årsdagen for de tre baltiske statenes selvstendighet heter det illevarslende at de «dynamiske krefte som nu igjen dominerer en stor del av Europa, trenger ikke mange dagene til å slette ut en selvstendig stat.»⁷⁴

I april holder utenriksministeren en tale i Oslo Militære Samfund der han forsikrer om at han ser Norge som en del av Vest-Europa, og at en invitt tilsvarende den Sovjet sendte Finland, vil bli avvist. Avisen beklager den internasjonale utviklingen som gjør at «den gamle maktbalanses prinsipp» er det eneste man kan satse på «inntil FN er sterkt nok».

«I denne situasjonen har et lite land som Norge svært lite å si. Vi har en eneste vital interesse, nemlig den å bevare vår frihet og uavhengighet så langt det overhodet er mulig.»

Med tro på «en virkelighetsnær utenrikspolitikk» er Aftenpostens lederskribent svært tilfreds med

«utenriksministerens tydelige tale» og anbefaler at Norge snarest mulig innleder forhandlinger om militært samarbeid med Sverige. Slike samtaler vil gi tydelige signaler om at man forbereder forsvar, men ikke angrep, og samarbeidet vil kunne inngås uavhengig av om «en eller begge skulle melde seg inn i en større enhet.»⁷⁵

Ikke lenge etter kommer Oksviks forslag om skandinavisk forbund og den svenske utenriksministeren Hedéns invitasjon til samtaler. De innledes. Det gjør også forhandlingene mellom

landene som planlegger et tettere vestlig samarbeid. Etter flere måneder preget av selvkontroll bryter Arbeiderbladet tausheten i november. Selvkontrollen er oppbrukt. Arbeiderbladet

skriver at de nordiske land bør søke kontakt med bevegelsen for mer omfattende vestlig samarbeid. Nå rykker også Aftenposten ut og støtter synspunktet med ett forbehold. Norden bør slutte seg til Vestunionen når den er et faktum, skriver avisen, men bør likevel vente med en slik kontakt til de skandinaviske forhandlingene er sluttført.

På dette tidspunktet har avisen tillit til at Skandinavia vil gå samlet inn i Vestunionen. I begynnelsen av desember har svensk nøytralitetsdiskusjon tæret på denne tilliten. Aftenposten deler ikke enkelte svenske mediers tro på at de skandinaviske landene kan bli latt i fred. «Vi er nu engang i den situasjon at vi må ha hjelp, om vi blir angrepet.» Erfaringene fra siste krig bekrefter dette, «og vi tror (...) at vi før eller siden blir nødt til å slutte oss til det «atlantiske» sikkerhetssystem».

*«Etter flere måneder preget
av selvkontroll bryter
Arbeiderbladet tausheten.»*

74 Aftenposten 1.3.1948

75 Aftenposten 21.4.1948

«Vi anser det imidlertid som overordentlig viktig at de nordiske land her kunne opptre i fellesskap; det ville være en ulykke om Norden skulle «revne langs Kjølen» som en svensk avis har uttrykt det.»⁷⁶

Aftenpostens «inderlige ønske og håp» om at Norden sammen skal slutte seg til Atlanterhavspakten når den er ferdig, uttrykkes med sterke følelser. Avisen mener andre medier overdriver når de uttrykker frykt for at Atlanterhavs-toget skal gå fra Norge mens det forhandles om skandinavisk løsning.⁷⁷ Dette synspunktet gjentas etter utenriksdebatten i Stortinget, der Venstres Trygve Utheim beskrev de skandinaviske forhandlingene som ørkesløst spill av andre muligheter. Avisen støtter utenriksministeren i at det ville være viktig om Skandinavia fant en felles løsning, men understreker også Høyres poeng om at Norge ikke må la være å styrke sitt eget forsvar.

Igjen dukker krigserfaringen opp i retorikken ved at det pekes på Sveriges sterke forsvar sammenlignet med den svake danske og norske forsvarsevne. «Hverken Sverige eller noen annen makt har imidlertid (...) grunn til å tvile på norsk forsvarsvilje.»⁷⁸

«Vi anser det som helt utenkelig at Norden vil kunne forbli nøytral i en kommende storkrig, og isolasjonslinjen er etter vår mening dødslinjen i nordisk utenrikspolitikk», heter det en uke etterpå. Statsminister Tage Erlander har overfor New York Herald Tribune slått fast at Sverige fortsatt vil velge nøytralitet selv om han plasserer landet på vestmaktenes side. Med håp om at dette fortsatt kan endres, slår Aftenposten fast:

«Norge har definitivt forlatt nøytralitetslinjen, og vi verken vil eller kan vende tilbake til den. Vi vet av smertelig og dyrekjøpt erfaring hva denne linjen kan føre til.»⁷⁹

I romjulen trykker Aftenposten enda en leder med tittelen «Vår sikkerhetspolitikk». Den er formet som en «løypemelding» om den skandinaviske forsvarskommisjonens arbeid, og det understrekes at man ikke må ha overdrevne forventninger til hva den kan oppnå. Uansett hvilken type militært samarbeid den vil anbefale, «er vi bange for at det ikke vil være tilstrekkelig til å løse vårt sikkerhetsproblem.»

Nå knyttes Sveriges nøytralitetspolitikk enda mer direkte til lite ærerike krigserfaringer. Erlanders argumentasjon sammenlignes med vestmaktenes mislykkede appeasement-politikk i 1938. I stedet for å forsøke å roe ned Sovjet, må Norge søke den sikkerheten vi kan, mener avisen. Igjen understrekes ønsket om «den nordiske enhet» i sterkt følelsesladete ordelag, «men hvor kjær denne enhet enn er for oss nordmenn, så hverken vil eller kan vi bevare den for en hvilken som helst pris.»⁸⁰

Under tittelen «Utenrikspolitisk nyttår» gjentas alvoret i situasjonen. Farene truer. «Med 9. april friskt i minne» må Norge forberede seg ved å ta standpunkt til Atlanterhavspakten. Det argumenteres igjen mot svenske standpunkter om at dette vil være å be om krig. «Atlanterhavspakten har et rent defensivt formål» og vil stabilisere freden. Når Sovjet ikke vil samarbeide og verden er delt i to, er dette beklageligvis en nødvendig forholdsregel. Det «ville bety døden for hele vår kultur» om den sovjetiske «livs- og samfunnsform (...) skulle bli påtvunget oss. Vi vil ikke for noen pris dele Tsjekkoslovakias skjebne.»⁸¹

76 Aftenposten 4.12.1948

77 Aftenposten 4.12.1948

78 Aftenposten 11.12.1948

79 Aftenposten 17.12.1948

80 Aftenposten 28.12.1948

81 Aftenposten 5.1.1949

Følelsesstyrken øker enda et hakk da Aftenposten etter utenriksministermøtet i Karlstad 5. og 6. januar slår fast at vanskelighetene med å komme til enighet er meget store og ber «Gud hjelpe Norden til å treffe avgjørelser som kan bevare freden for oss og våre barn».⁸² Etter trontalen 12. januar etterlyser avisen noen ord om de nordiske forhandlingene, «de alvorligste forhandlinger noen norsk regjering noen gang har ført».⁸³

Dagen etter er det slutt på det som måtte være igjen av forsonlighet overfor den svenske holdningen. Mens danske og svenske medier diskuterer hva som ble drøftet i Karlstad, og den norske regjeringen holder alt hemmelig, angriper Aftenposten den svenske nøytralitetspolitikken med moralfilosofiske problemstillinger. Det minnes om at danskene utviklet et mindreverdighetskompleks etter kapitulasjonen i 1940, men gjenvant selvrespekten senere i krigen. Hvis svenskene vil bevare «den livsform og kultur som er Sveriges egen», er de etter skribentens mening igjen tvunget til å ta stilling til spørsmålet «Har man lov til å la andre dø for seg?».

Med et fortsatt håp imøteses det nest siste forhandlingsmøtet i København. «Men ingen forhandlinger må få anledning til å bryte det samarbeidet med vestmaktene som knytter Norden til de frie folkestyrte samfunns verden.»⁸⁴ Dagen etter refereres Hambros spørsmål i trontaledebatten om det overhodet er noen vits i å dra til København. «Men vi er enig med utenriksminis-

ter Lange i, at i en så alvorlig sak må alle muligheter prøves.» Den 22. januar troner Lange og Gerhardsen på toppen av avisens førsteside over oppslaget «Vil Nordens skjebne bli avgjort i København?». Sammen med dem står lederen i Høyres stortingsgruppe, C. J. Hambro, og Aftenpostens nylig tiltrådte politiske sjefredaktør, stortingsgruppens nestleder Herman Smitt Ingebretsen.

*«Nå knyttes Sveriges
nøytralitetspolitikk mer direkte
til lite ærerike krigserfaringer.»*

Til tross for det mannssterke oppmøtet overvinner man ikke meningsforskjellene i København, og de endelige konklusjonene blir

utsatt ved at det avtales et nytt møte i Oslo 29. januar. Nå er Aftenposten uvanlig pedagogisk på lederplass og presenterer under tittelen «Problemstillingen» en leder som skal rydde opp i misforståelser «som synes å herske» om de nordiske forhandlingenes status, adgangen til regionale avtaler innenfor FN og om de internasjonale begivenhetene som «har vist at denne brubyggingspolitikken ikke fører fram». Disse begivenhetene er, ved siden av Tsjekkoslovakia og Finland-Sovjet-pakten, «russernes opptreden i Berlin og i FN». Det råder nå en «latent krigsfare» som FN ikke har klart å avverge, og verdensorganisasjonen kan heller ikke «by sine medlemmer sikkerhet mot krigersk overfall». Politikere og militærekspertene regner det som høyst sannsynlig at Norge vil bli trukket inn i et eventuelt oppgjør mellom stormaktene, «og vår sikkerhet må anlegges med sikte på en slik eventualitet; noe annet ville være helt uforsvarlig», skriver Aftenposten før det konkluderes med at Norge straks etter det ventede sammenbruddet i Oslo «svarer ja til spørsmålet om det ønsker en invitasjon til å ta del i forhandlingene om en Atlanterhavspakt».

82 Aftenposten 7.1.1949

83 Aftenposten 13.1.1949

84 Aftenposten 19.1.1949

31. januar må Aftenposten på lederplass slå fast at «Forskjellen i våre folks opplevelser under den siste verdenskrig synes å ha gitt oss så avvikende oppfatninger (...) at de nødvendige forutsetninger for forsvarsforbundet ikke for tiden er til stede». Nå skal det gjøres undersøkelser rundt en norsk tilslutning til Atlanterhavspakten, og «forholdene gjør det nødvendig at det ikke skjer noen unødvendig forsinkelse av disse alvorlige spørsmåls behandling».

To dager etter signeringen i Washington hylles Atlanterhavspakten i høye toner som det Folkeforbundet og FN ikke ble, en seier over krigen,

«noe helt nytt. Den er en fri allianse mellom åndsbeslektede, frie folk (...) ikke laget at folkenes «førere», den er skapt av folkene selv (...) bygd på det samme tillitsforholdet som hersker mellom venner i alle livets relasjoner. (...) Den er et resultat av felles åndelige og moralske verdier som de ønsker å forsvare med alle mulige midler, dersom det skulle bli nødvendig».

Enda en gang understrekes paktens ikkeaggressive karakter, en mulighet for å etablere den frihet medlemslandenes folk «trenger mest av alt – frihet fra frykt».

«Å trygge vår verden med makt»⁸⁵ – *Bergens Tidende*

Historien om Bevin-planen, de skandinaviske forhandlingene og Norges sikkerhetspolitikk endte slik Tomas Torsvik i Bergens Tidende spådde i sin leder 13. mai 1948: USA måtte med for å gi den vesteuropeiske alliansen nok styrke. Det var ikke mulig å finne en felles plattform for noe skandinavisk militærsamarbeid. Norge måtte søke sine alliansepartner over havet i vest.

Allerede 9. april 1947 hadde Bergens Tidende

imidlertid trykket en leder som på annet vis slo an avisens tone i den debatten som skulle komme. Under tittelen «9. april» fant man på sjuårsdagen for det tyske overfallet anledning til å slå fast at vel har de to siste årene «gjort oss desillusjonerte», men likefullt finnes det «et aktivum i den lærdom krigen ga». Denne lærdommen er:

«At verden er en! Ingen nasjon, stor eller liten, kan innrette sitt liv uavhengig av den øvrige verden, ingen kan sette sin kurs uten å ta hensyn til de andre, ingen kan trekke seg tilbake i isolasjon og tro at det som skjer utenfor ens egen dør ikke angår en.»

Under Paris-møtet om Marshallplanen i juli 1947 slo Bergen-avisen fast at uansett hvem som hadde skylden, USAs lånetilbud eller Sovjets avslag, så var denne planen gått fra å være økonomisk til å bli politisk. Ethvert land som valgte å slutte seg til den eller avslå tilbudet, tok dermed et politisk valg mellom øst eller vest.⁸⁶ All den tid avisen samtidig ivret for norsk deltakelse i Marshall-planen, kan man si at Bergens Tiden-
de ble vestvendt allerede fra sommeren 1947.⁸⁷

Dette inntrykket styrkes i avisens ledere rundt vetostriden i FN, der det ytres sterkt håp om at Norge vil stemme med utenriksminister Marshall og USA.⁸⁸ 5. november 1947 er det enda klarere hvor Bergens Tidende vender. «Vi må velge –» proklameres det i tittelen over en leder som fjerner enhver tvil om at man i Nygårdsgaten har forlatt brubyggingslinjen og vendt seg vestover. Norge bør slutte å «klamre» seg til nøytralitetslinjen, og stemme med USA og England i FN, heter det med følgende begrunnelse:

«Valget skulle ikke være så vanskelig så fort det blir klart at det må treffes. På den ene siden i øst-

⁸⁶ *Bergens Tidende* 15.7.1947

⁸⁷ F.eks. lederen 4.7.1947, 5.8.1947, 3. leder 29.9.1947

⁸⁸ *Bergens Tidende* 10.10.2007

⁸⁵ Fra lederen i *Bergens Tidende* 26.1.1949

statene en glimrende illustrasjon til hva som ventet dem som orienterer seg den veien. Mot vest finner vi igjen våre egne idealer og vår egen kulturform, vi finner en form for sikkerhet som vi kan akseptere, vi finner makt utøvd med måtehold og toleranse, og vi finner hjelp til den materielle gjenoppbygging etter krigen.»

Norge, Sverige og Danmark stemte da også med USA for «den lille hovedforsamling i FN». Bergens Tidende velger 10. november å tolke det som «et politisk valg», «en politisk orientering», «det vi har gjort (...) er å slutte oss til vestblokken». Ledertittelen er «Vi har valgt», og tolkningen gjentas på dagen en måned senere foran Langes rapport etter avsluttet sesjon i FNs hovedforsamling. Her venter avisen at brubyggingsbestrebelse blir nevnt, men at Lange på bakgrunn av norsk stemmegivning for den lille hovedforsamling og for vetoretten, også nevner «at vi idemessig hører hjemme i vest. Vi mener det allerede er gitt uttrykk for vår vest-orientering». Avisen holder fast ved denne tolkningen selv etter Langes redegjørelse der han konkluderer med at Norge fortsatt bygger bru.

I forrige del ble det gjort greie for Bergens Tidendes sterke vekt på utenriksdekningen i årene rundt verdenskrigen. I 1947 kommer dette blant annet til uttrykk ved at lederen julaften ikke er en tradisjonell høytidsmarkering, men en analyse av den internasjonale situasjonen rundt «Den tredje fredsjulen» som etter stridene i FN beskrives som «en skuffelsens jul». Det største lyspunktet er imidlertid «samarbeids- og offerviljen som får uttrykk i Marshall-planen, i den enorme mengde varer og tjenester som USA i de kommende år vil øse ut til de stater som vil ta imot dem».

At Norge har vendt seg mot vest, gjentas på lederplass etter utenriksdebatten i januar.⁸⁹ Bergens Tidendes tidlige anbefaling av en rask tilslutning til en vesteuropeisk union i den første lederen etter Bevins tale, kan derfor ikke ha kommet som noen overraskelse. 24. januar 1948 skriver avisen at «Vi kan godt fortsette med å si at vi vil stå fritt i alle våre avgjørelser, at vi ikke vil slutte oss til noen blokk (...), men valget vil likevel bli tvunget inn på oss skritt for skritt. (...) Hver avgjørelse vi tar vil bli tolket i den ene eller den annen retning, enten vi ønsker det eller ikke».

«Denne lærdommen er:

'At verden er en!'»

Valget må altså tas. Med henvisning til «den skjebne som ble så man-

ge nøytrale til del i siste krig», anbefaler avisen «et klart og fort ja mot vest» for å skaffe Norge plass i en demokratisk allianse med Storbritannia og USA, «den eneste sikkerhet som tilbys i dag».

Torsviks avis fortsetter på denne linjen i lederkommentarene til den svenske utenriksministerens nøytralitetserklæring i Riksdagen først i februar. Langes redegjørelse for Stortinget 6. februar tolkes som en støtte til Bevin. At han snart har sitt parti i ryggen, tolker avisen ut av vedtaket i Oslo Arbeiderparti. Vestunionen omtales her som «de ledende vestmaktens oppfordring til ideologisk og økonomisk samling».⁹⁰ Noen dager senere er avisen kommet til motsatt tolkning av Langes syn og uttrykker med henvisning til Undéns nøytralitetserklæring sterk mistillit til Arbeiderpartiets tro på nordisk utenrikspolitisk samarbeid.⁹¹ Etter det nordiske utenriksministermøtet i Stockholm er tonen nærmest ironisk. «Det akademiske tempoet har unektelig voldt at begivenhetene er gått fra utenriksmi-

⁸⁹ Bergens Tidende 21.1.1948

⁹⁰ Bergens Tidende 6. og 8.2.1948

⁹¹ Bergens Tidende 13.2.1948

nisterne våre», heter det med henvisning til at sikkerhetsspørsmål ikke sto på kartet til tross for at forhandlingene om Brussel-pakten var kommet i gang.⁹²

De sosialdemokratiske avisene er ikke alene om å danne sine meninger i dialog med europeiske søsterpartier. Det viser lederen 3. mai der det

britiske liberale partiets årsmøte er tema sammen med partiets tanker om en resolusjon for å opprette en vesteuropeisk føderasjon med omfattende myndighet i statsanliggender.

Resolusjonen ble vedtatt med stort flertall i Venstres britiske søsterparti, men det liberale organet i Bergen stiller seg avvæntende. Når det gjelder «de internordiske forhandlingene om utenrikspolitikk og forsvarspolitikk» mellom de sosialdemokratiske partitoppene som skal foregå i Stockholm i begynnelsen av mai, venter avisen imidlertid ikke med å ta stilling. At utenriksministeren som er «vår første kapasitet i disse spørsmål, den klareste tolker av Norges syn», ikke skal delta, vekker hoderisting hos skribenten. Modererende uttalelser fra Undén må unektelig ha brakt landene nærmere hverandre, men det er ikke nok. «Under disse forhandlingene må det aldri bli oversett at oppgaven er å sikre freden. Det forutsetter i dag styrke og fellesopptreden utover Norden.»⁹³

Etter statsministermøtet under Sosialdemokraternas landsmøte i Stockholm i mai 1948, er den nordiske sonderingsprosessen i gang. Det får Bergens Tidende til å slå fast at det ikke finnes noen skandinavisk nøytralitetspolitikk. I beste fall finnes det en svensk. Men det finnes også et

krav om norsk og dansk opprustning som utsetter en skandinavisk militæravtale til en framtid «så fjern at den krisen som rir verden har fått utløsning på en eller annen måte». I denne situasjonen må Norge søke samarbeid vestover, og

det med en tilleggsbegrunnelse som skal dukke hyppig opp også i andre aviser om noen måneder:

«men valget vil likevel bli tvunget inn på oss skritt for skritt»

«Vi må søke den sikkerhet som er å finne der hvor den kan finnes. Det må bli hos de landene hvis vurdering av Norges strategiske betydning er bygd over erfaring fra siste krig, og som forstår vår stilling fordi den mer eller mindre er den samme som deres. Og det må bli på den annen side av havet, hvor forståelsen av at freden er udelelig, er mer brennende enn i Sverige.»⁹⁴

Selv om avisen på denne tiden skriver at verden har fått et kort pusterom,⁹⁵ levnes leseren ikke i tvil om at man i Bergens Tidende mener det haster å skaffe Norge større sikkerhet. Avisens syn i mai 1948 er at de skandinaviske forhandlingene er en omvei til dette målet. Årsaken er det ikke stort å gjøre med. Den er de ulike krigserfaringene i Norden, dels fordi disse er medvirkende til det relativt svake norske og danske forsvaret, dels fordi de tre folkene hadde så ulike opplevelser under krigen, men ikke minst fordi skribenten på grunn av Sveriges opptreden under andre verdenskrig huser en dyp mistillit til landets holdninger til fred og demokrati.

Hopper vi til høsten da både Aftenposten og Arbeiderbladet⁹⁶ går inn for en felles skandinavisk inntreden i Atlanterhavspakten, er Bergens Tidende kritisk til disse og andre norske avisers

⁹² Bergens Tidende 26.2.1948

⁹³ Bergens Tidende 8.5.1948

⁹⁴ Bergens Tidende 13.5.1948

⁹⁵ Bergens Tidende 8.5.1948

⁹⁶ Aftenposten 11.11.1948, Arbeiderbladet 10.11.1948

«lite inngående behandling (...) av landets sikkerhetsproblem». Utålmodigheten med den skandinaviske omveien får nå enda sterkere uttrykk i Bergens Tidendes lederspalte. De tre landene fører forhandlinger «for det gode nabo-skaps skyld», hevdes det, mens de forhandlingene der avisen virkelig mener Norge må med, foregår uten noen skandinavisk deltakelse. En Atlanterhavsunion med USA, Canada og Vest-Europa «fra Island til Pyreneene», men uten Danmark og Norge «virker som en anvisning på den vei en angriper har å gå».

Skribenten bringer igjen inn erfaringene fra siste krig som mulig årsak til prosessen, at regjeringen kanskje satser på at «Norges beliggenhet er en garanti for at det norske området ikke kan være amerikansk og britisk sikkerhetspolitikk likegyldig». At Storbritannia og USA derfor vil komme Norge til unnsetning selv uten alliansebånd. Bergens Tidende tror verken på det eller på noe resultat av de skandinaviske forhandlingene. De betyr en utsettelse og «at vi i den mest kritiske perioden av etterkrigstiden ikke tar positiv stilling til de vesterlandske solidaritetsbestrebelse, som mer enn noen annen politikk tjener til å forebygge krig.»⁹⁷

Mens krigserfaringene og trusselen om militært angrep er de argumentene for vestallianse Bergens Tidende har brukt hyppigst i 1948, kommer nye til i januar 1949. Norsk holdning er klar, heter det, og vestmaktene, og særlig USA, må være part i vår sikkerhetspolitikk. «Våre interesser er ikke tjent med at Atlanterhavspakten utvikler seg uten at Norge fra første stund får den plass der, som det bør ha, i kraft av folkets innstilling og landets geografiske beliggenhet.»⁹⁸

Begrepet «folkets innstilling» viser her til utenriksdebatten i Stortinget 10. desember der avisen mener stemningen var sterkere for medlemskap i Atlanterhavspakten enn i en nøytral skandinavisk blokk. Det geopolitiske argumentet, Norges «geografiske beliggenhet», har tidligere vært trukket inn som argument for Norges ut-satthet, for tillit til at stormaktene hjelper Norge uten formell allianse og for skandinavisk samarbeid. Nå dukker det opp i argumentasjonen for norsk medlemskap i Atlanterhavs-alliansen.

*«hvor forståelsen av at
freden er udelelig, er mer
brennende enn i Sverige»*

Etter ministermøtet i Karlstad gjentar avisen at det blant alt det meningsløse som kommer av reaksjoner fra svensk presse og partier på at Norge og Danmark vil

bli invitert til Atlanterhavs-forhandlinger, var «meningsløst å drive nordiske forsvarsforhandlinger uten at det forelå en felles utenrikspolitisk orientering». «Sverige er ikke bare i ferd med å isolere seg selv, det er også i ferd med å isolere oss», siterer avisen seg selv før den konkluderer med at svenskene burde la Undén gå i stedet for å gå med ham mot «nordisk og europeisk solidaritetskrav».⁹⁹

Isolasjonisme-argumentet kommer enda klarere fram i Bergens Tidendes leder mellom København-møtet og det endelige sammenbruddet i Oslo sist i januar. Med brodd mot motstanderne av norsk deltakelse i en vestlig militærpakt, drøftes forholdet mellom absolutt pasifisme og nødvendig kamp for å verne om friheten, i en leder med den talende tittelen «'Det tredje standpunkt' eksisterer ikke». Der får de som fortsatt håper på Skandinavia som en «frittstående formidler mellom øst og vest», men likevel mener at Norge i en krigssituasjon «må finne sin plass

97 Bergens Tidende 17.11.1948

98 Bergens Tidende 5.1.1949

99 Bergens Tidende 7.1.1949

på den siden som forsvaret den europeiske kultur», sitt standpunkt plukket i stykker i vel den lengste og mest sammensatte lederen Bergens Tidende trykker om spørsmålet.

I denne lederen blir det først satt likhetstegn mellom pasifismen og det å legge landet åpent for «innlemmelse i en diktaturstat». Deretter slås det fast at vernet om friheten kan føre til at en

*«makt er den drivende kraft
i internasjonal politikk»*

mister freden fordi friheten kan måtte vernes med makt. FN beskrives så som en realpolitisk nødutvei bygget på at «makt er den drivende kraft i internasjonal politikk». Erfaringen med FN har imidlertid vist «at realpolitikernes linje ikke fører fram. Det er utopistene som har rett». Etter tapet av FN som sikkerhetshåp ligger «Vårt eneste håp (...) i at det (...) skal la seg gjøre å skape en overnasjonal verdensregjering med tilstrekkelig makt til å håndheve mellom folkelig lov og rett». Nå er «Frykten (...) på vei til å skape det som forstanden ikke greidde alene». Internasjonalisten Stalins avvisning av «ethvert angrep mot den nasjonale suverenitet» har umuliggjort en slik verdensregjering, men USA's «revolusjonerende nye holdning når det gjelder internasjonale forpliktelser» er del av dette «økende internasjonale samhold» for å skape det nærmeste en kan komme det overnasjonale organet: «verdensregjeringen utenom østblokken». Atlanterhavspakten «medfører fare for krig», men gir også mulighet til «en gang for alle å hindre krigen» ved at den ikke bare har militært formål, men også er uttrykk for økonomisk samarbeid og demokratienes felles kulturelle og politiske interesser som ikke kan vernes uten makt.

«Norge, Sverige og Danmark ville gjøre menneskehetens sak en bjørnetjeneste ved å stille seg 'uavhengig' til demokratiets kamp for en fredelig universell ordning. (...) Vi har valget mellom den

absolutte pasifisme eller å trygge vår verden med makt.»¹⁰⁰

Dagen før Oslo-møtet hyller avisen utenriksministeren som har fortalt Stortinget at Norge ikke kan slutte seg til et forsvarssamarbeid som

«ikke oppnår hjelp og anerkjennelse fra vest-maktene», og som i tillegg har så sterke indre spenninger at de «ville kunne sprengte det ved

første alvorlige påkjenning». At Arbeiderpartiet nå viser tegn til indre splittelse, mener Bergens Tidende har indrepolitiske årsaker og ikke svarer til «en liknende opposisjon i folket».¹⁰¹

Etter de skandinaviske forhandlingenes endelige sammenbrudd i Oslo summerer venstreavisen opp årsaksforklaringen slik: Norges valg sto mellom «en nasjonal norsk nøytralitetspolitikk, noe som ville bety en tykk strek over våre erfaringer etter 1940, eller en tilslutning mot vest». Kvalene ved dette valget fantes bare i «Arbeiderpartiet».¹⁰²

Det er altså Norges erfaringer under andre verdenskrig som etter Bergens Tidendes mening til syvende og sist umuliggjør det skandinaviske samarbeidet, og den samme krigserfaringen som fører Norge inn i Atlanterhavspakten 4. april 1949.

Vendepunkter i de fire avisene

Allerede under Paris-møtet om Marshall-planen i juli 1947 gir Bergen Tidende beskjed om at spørsmålet om deltakelse i hjelpeprogrammet etter Sovjets avslag er blitt mer enn et praktisk spørsmål om gjenoppbygging, det er blitt et politisk valg mellom øst og vest.¹⁰³ Avisen ivrer

100 Bergens Tidende 26.1.1949

101 Bergens Tidende 28.1.1949

102 Bergens Tidende 2.2.1949

103 Bergens Tidende 15.7.1947

sterkt for norsk deltakelse. En kan derfor si at Bergens Tidende begynner sin vestvending allerede fra sommeren. I september 1947 er denne holdningen eksplisitt uttalt.¹⁰⁴

Rundt vetostriden i FN gir Bergens-avisen beskjed om at Norge bør slutte å «klamre» seg til nøytralitetslinjen og stemme med USA og England i FN. Etter avstemningen om «den lille hovedforsamling» skriver lederskribenten at det Norge, Sverige og Danmark «har gjort (...) er å slutte oss til vestblokken».¹⁰⁵

Bergens Tidende må sies å stå støtt på standpunktet om norsk vesttilhørighet før Bevin lanserer tanken om Vestunionen i januar 1948. Avisen ligger også godt foran begivenhetene da den i slutten av januar hevder at et forsvarsforbund uten USA vil gi for liten sikkerhet, og fra midten av februar 1948 ytrer sterk skepsis til nytten av skandinaviske forhandlinger. Bergens Tidende er med andre ord framme ved sitt endelige standpunkt mer enn et halvår før det faktisk finnes noe reelt vestblokk-alternativ å slutte seg til, og mer enn et år før den norske politiske prosessen lander på vedtaket om norsk medlemskap i Atlanterhavspakten ved stortingsvedtaket 29. mars 1949.

De andre avisenes prosess viser en mer gradvis utvikling. Selv i slutten av januar 1948 står ingen av dem på et så uttalt veststandpunkt. Aftenposten og Arbeiderbladet begynner sin bevegelse bort fra brubyggingspolitikken etter Bevins ord om at det bør skapes et vesteuropeisk alternativ, men i begynnelsen formuleres dette i begge avisene som en alternativ bruygging, som tilslutning til en tredje blokk mellom stormaktsblokkene.

En kan argumentere for at dette er en *vestvending*, og i Arbeiderbladet skriver utenriksredaktøren allerede i slutten av februar at USA må med skal Vest-Europa kunne stå imot angrep fra øst. På lederplass tas imidlertid standpunktet for tilslutning til *vestblokken* først flere måneder etter at USA og Canada er kommet i forhandlinger med Brussel-paktlandene om en Atlanterhavsallianse. 10. november 1948 skriver Tranmæl på lederplass at de skandinaviske landene bør alliere seg med USA. Dagen etter hevder Aftenposten det samme standpunktet.

Etter Sovjets offensiver overfor Tsjekkoslovakia og Finland i februar hadde Arbeiderbladet fra midten av mars 1948 gått inn for forhandlinger om et skandinavisk forsvarssamarbeid innenfor rammene av FN.¹⁰⁶ Aftenposten anbefalte i første omgang at Norge skulle søke forsvarssamarbeid med det militært bedre rustede Sverige med åpning for at de sammen senere kunne melde seg inn i «en større enhet».¹⁰⁷ Begge aviser hadde med andre ord vært innom flere stasjoner på veien mot den uvanlige enigheten fra november 1948.

I Nordlys gikk prosessen bort fra brubyggingslinjen i ett stort sprang. Det kom sent. Verken Bevins tale eller begivenhetene i Finland og Tsjekkoslovakia rokket ved redaktørens standpunkt om at Norge skulle snakke like godt med øst som med vest. Fra september støttet redaktør Jaklin Olav Oksviks april-forslag om skandinaviske forhandlinger med et nøytralt forsvarssamarbeid som mål.¹⁰⁸ Først etter sammenbruddet i de skandinaviske forhandlingene trykkes en vestvennlig leder i Nord-Norges største arbeideravis. 31. januar 1949 satt redaktør Jaklin blant de tapende under DNA-landsstyremøtet.

104 F.eks. lederen 4.7.1947, 5.8.1947, 3.leder 29.9.1947

105 Bergens Tidende 10.11.1947

106 Arbeiderbladet 18.3.1948

107 Aftenposten 21.4.1948

108 Nordlys 14.9.1948

Dagen etter refererte han på lederplass lojalt det enstemmige vedtaket som anbefalte at Norge sammen med andre demokratiske folk ville søke «øket sikkerhet gjennom et regionalt solidarisk samarbeid (...) vestover».

Hvordan sto så disse fire avisene i forhold til sine partier? Perioden 1947–1949 ligger i partipressens storhetstid. Alle de fire avisene er partiavisser. I et så stort spørsmål som mulig endring av norsk sikkerhetspolitikk og -debatt må en regne med at redaktørene holder god kontakt med partiets pressekontor. Man vet selvsagt ikke om avisene var førende, eller om de gjenga slikt som ble diskutert bak kulissene, men det ser ut til å være dekning for å si at avisene ved noen av disse vendepunktene enten selv var toneangivende eller ble brukt av partiet til å luften synspunkter tidlig.

Bergens Tidendes raske stillingtagen til Bevin-planen ligger trolig foran partiet. Lederen 13. februar med skepsis til skandinaviske forhandlinger kommer imidlertid etter partiet Venstre. I trontaledebatten dagen før luftet parlamentarisk leder Jacob Lothe lignende betenkeligheter i forhold til en skandinavisk løsning.¹⁰⁹ Dagbladets fløy i partiet ser ut til å lande på dette standpunktet i mai.¹¹⁰ WI utenriksdebatten like før jul 1948 uttalte Vestlands-Venstres representant Trygve Utheim seg i samme retning som Torsvik hadde gjort i november. Nå gjaldt det å få Norge inn i en Atlanterhavsunion fortest mulig enten resten av Skandinavia ble med eller ei.

At Aftenposten bruker såpass mange dager før de lufter en stillingtagen til Bevin, kan tyde på at

man avventet signaler fra partiet. April-iveren for forhandlinger med Sverige samsvarer med Hambros uttalelser i gruppemøte i Stortinget noen dager senere.¹¹¹ Også standpunktet fra november om å gå vestover, men først etter at

*«I Nordlys gikk prosessen
bort fra brubyggingslinjen
i ett stort sprang.»*

de skandinaviske forhandlingene var fullført, samsvarer med Høyre-standpunktene som ble luftet i Stortinget på senhøsten. Ved nyttårs-skiftet 1949 stiger nestlederen i Høyres stori-

tingsgruppe opp på Aftenpostens redaktørkrakk, og samkjøringen mellom parti og avis må regnes å være – om mulig – enda tettere.

I A-pressen illustrerer forskjellene mellom Nordlys og Arbeiderbladet den dype splittelsen som fantes i Arbeiderpartiet i spørsmålet om norsk tilslutning til vestblokken. Tranmæl regnes blant de førende i den fløyen av partiledelsen som ivret for vestvending. Avisens standpunkter ble da også både innenlands og utenlands lest som uttrykk for partiledelsens syn.¹¹² Når det gjelder Nordlys, ventet avisen lenge med å beskrive stormaktsstriden og alliansedebatten som noe som gjaldt Norge. Standpunktet for et nøytralt skandinavisk samarbeid kom først på trykk utpå høsten. Derfra fulgte Nordlys Oksvik-fløyen nesten helt fram til nederlaget på landsmøtet 17.–19. februar 1949. Jaklin og Nordlys fortsatte å ha et distansert og til dels kritisk syn på USA utover 1950-årene og holdt seg ved flere sikkerhetspolitiske korsveier på venstrefløyen i partiet også etter innmeldelsen i Atlanterhavsalliansen.¹¹³ En kan derfor si at avisen er den avisen i utvalget som fører den mest selvstendige linjen overfor partiet. I spørsmålet om norsk medlem-

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Bl.a. av Politiken

¹¹³ Bones 2004:66 og Christensen, Tjelmeland og Åsheim 2003:250–252

¹⁰⁹ Stortingstidende 1948 7A:214

¹¹⁰ Eriksen 1972:124

skap i Atlanterhavspakten gjelder dette imidlertid bare så lenge landsstyret ikke har fattet noe vedtak i saken. I det øyeblikket vedtaket foreligger, følger også Nordlys sitt parti lojalt. Når den ferdigforhandlede traktatteksten foreligger, skriver Jaklin begeistrede ledere med titlene «Et fredsinstrument» og «Sikkerhetspakten».¹¹⁴

Meningsutviklingen i avisenes ledere skjer i hovedsak i fem bolker, men vendepunktene, som standpunktene, skifter fra avis til avis. Det første endringspunktet er Paris-konferansen om Marshall-hjelpen i juli 1947 da Bergens Tidende begynner å ivre for norsk tilslutning til vest-blokken. I Aftenposten og Arbeiderbladet begynner prosessen etter Bevins tale og opphetes rundt begivenhetene i Tsjekkoslovakia og Finland i februar. Den tredje

fasen innledes da de nordiske følerne fører til mer håndfaste politiske initiativer i april og mai 1948. Så følger en lang, stille periode før debatten tar til igjen i november med spørsmålet om man skal gå vest straks eller vente til de skandinaviske forhandlingene er fullført. Den femte og siste fasen innledes 14. januar da det blir klart at forhandlingsgrunnlaget mellom Norge og Sverige ikke lenger er til stede. Den skandinaviske forsvarskomiteen leverer sin utredning om nødvendige forutsetninger for en enighet. Norge krever mulighet til å få våpenstøtte fra vestmaktene. Sverige holder absolutt fast ved at en skandinavisk samarbeidsorganisasjon må være nøytral. Når amerikanske regjeringsskilder samme dag uttaler at land innen Atlanterhavspakten vil få prioritet når det gjelder amerikansk militær støtte, og at våpenhjelp til ikke-allierte land derfor ikke kan garanteres, regnes den nordiske

veien som avsluttet både i Aftenposten og Arbeiderbladet. I Nordlys beholdes troen på et nøytralt skandinavisk forsvarssamarbeid helt til dette alternativet faller i Arbeiderpartiets landsstyre 31. januar 1949.

Det vi kan se som antatte årsaker til faseskiftene, veksler altså mellom begivenheter utenriks, i Norden, innenriks og internt i partiene. Det eneste som kan være vanskelig å forstå, er den lange, stille perioden mellom meningsutvekslingen i april-mai og opphetingen av debatten i november.

*«Meningsutviklingen
i avisenes ledere skjer i
hovedsak i fem bolker.»*

Eriksen har forklart den med respekt for at de skandinaviske forhandlingene pågikk, når den norske regjeringen nå hadde begitt seg inn i dem.¹¹⁵ En annen mulig forklaring er imidlertid

at det i denne perioden foregikk politikkutvikling både i London og Washington som gjorde at det ikke forelå noe alternativ å drøfte i Norge. Forsvarsministeren og utenriksministeren var blitt orientert om dette i sine samtaler med vestmaktene på vårparten. Det var også Langes eget standpunkt at dette var en prosess som ikke kunne utføres som hastverksarbeid.¹¹⁶ Når presedebatten tar til igjen i november til tross for at de nordiske forhandlingene fortsatt pågår, viser skribentene til at Atlanterhavsforhandlingene er i gang, og de drøfter Norges stillingtaken til dem. Forhandlingene om A-pakten hadde imidlertid pågått flere uker da temperaturen steg i norske lederspalter. Det er mest sannsynlig at lederdebatten skjøt fart fordi det tidlig i november gikk mange rykter om og hvordan de forhandlende stormaktene i vest ville ordne med-

114 Nordlys 19.3. og 31.3.1949

115 Eriksen 1972:131 og 144

116 Sverdrup 1996:295-296

lemsopptaket i pakten, og det spredte seg frykt for at Norge kunne komme for sent til å bli med.¹¹⁷

Argumentene

Meningsdannelsen som avisenes lederskribenter formulerte, skjedde altså i et krysningsfelt mellom begivenheter innenriks, på skandinavisk nivå og på et høyere, internasjonalt plan. I alle fall i to av avisene, Aftenposten og Bergens Tidende, skjedde den i tett kontakt med det partiet avisen støttet. I Arbeiderpartiet tilhørte Nordlys og Arbeiderbladet to ulike fløyer. Arbeiderbladet ser ut til å være tettest knyttet til sin side i striden. Den sikkerhetspolitiske opposisjonen som Nordlys hørte til, var ingen tett eller velorganisert gruppe, det kan vendepunktene i utenrikslederne i Nordlys dette året stå som uttrykk for. De faller ikke sammen med tidspunktene for Oksvik-fløyens fødsel og død.

«Farene truer»¹¹⁸

Argumenter for endring av politikken

Uansett hvor partinært eller uavhengig avisene formulerte sine standpunkter, var det opp til avisenes lederskribenter å presentere argumentene. Utfordringen var å begrunne og legitimere Norges vandring fra generelt, men uspesifisert vestvendt stat med en uttrykt brubyggermålsetting, til å velge side i stormaktsrivaliseringen og bli formelt og forpliktet medlem av vestblokken. De skulle begrunne *hvorfor* en så stor politikkendring var nødvendig. De skulle argumentere for sitt syn på *hvordan* politikken skulle endres. Og til slutt skulle de forklare leseren hvorfor det gikk som det gikk med de skandinaviske forhandlingene. Hvilke argumenter brukte lederskribentene i denne prosessen, og hvordan utviklet de seg i løpet av debatten om norsk NATO-medlemskap?

Alle de fire avisene tar i løpet av prosessen til orde for en endring av norsk utenrikspolitikk. De argumentene som ble brukt for å overbevise om at norsk sikkerhetspolitikk måtte endres, bygget på tre hovedpåstander.

Den første påstanden var at *Norges sikkerhet var truet*. Nordlys-redaktøren så ikke ut til å dele denne oppfatningen før på høsten 1948, men lederskribentene i de andre avisene ivret helt fra vinteren 1948 sterkt for at Norge måtte «søke den sikkerhet vi kan» i en utenrikspolitisk situasjon der «farene truer».¹¹⁹ Trusselen ble oftest begrunnet med at den økende spenningen mellom stormaktene skapte fare for en ny krig der også Norge risikerte å bli trukket inn. Men trusselen mot Norge kunne også beskrives som en følge av sovjetisk ekspansjonisme. Dette trusselbildet kom særlig til syne i lederne i tiden etter den finsk-sovjetiske pakten og maktovertakelsen i Tsjekkoslovakia i februar 1948. Ryktene om at Norge var den neste på lista, slo inn. «Vi vil ikke for noen pris dele Tsjekkoslovakias skjebne», het det fortsatt i Aftenposten nesten et år etterpå.¹²⁰

Den andre hovedbegrunnelsen for at norsk sikkerhetspolitikk måtte endres, var påstanden om at ikke bare Norges sikkerhet, men hele *verdensfreden var truet*. Påstandene om faren for at det på ny kunne bryte ut storkrig, fantes i alle fire aviser og ble brukt på alle sider i debatten, også av dem som ikke mente Norge trengte å endre noen politikk. «Fredsslutningen bragte oss ikke den verden vi hadde håpet på. (...) Frykten gjør seg fortsatt sterkt gjeldende og ikke uten grunn», skriver Jaklin i Nordlys 2. juni 1948. Noen måneder senere går også Nordlys inn for at Norge skal forlate brubyggingslinja. Da følger Jaklin det Olav Riste kaller «Koth-doktrinen» i norsk sikkerhetspolitikk. Han tar til orde for at

117 Skodvin 1971:202–203

118 Aftenposten 28.12.1948 og 5.1.1949

119 Aftenposten 28.12.1948 og 5.1.1949

120 Aftenposten 5.1.1949

Norge og Norden må holde seg utenfor blokkene og på den måten la være å bidra til krigshissing og økt spenning som en sterkere blokkdeling av verden ville føre til. Norden ville da ligge som en lavspent, nøytral sone mellom blokkene og på den måten svekke muligheten for væpnet konflikt både på eget territorium og ellers.¹²¹

Argumentet ble også brukt for et nøytralt skandinavisk forbund med den begrunnelse at et nøytralt Skandinavia ville bidra til avspenning ved å være et eksempel for andre små land slik at også disse ville nekte å delta i blokkdelingen av verden.¹²²

Også de som mente at Norge og Skandinavia måtte slutte seg til Vestunionen og siden til Atlanterhavspakten, hevdet at dette ville bidra til å trygge verdensfreden. En slik politikk ble gjerne beskrevet som en innsats for FNs formål, en oppgave som verdensorganisasjonen slik den var organisert da, hadde vist seg å ikke kunne fylle. Tilhengerne av det som ble tolket som Bevin-planen, mente Norge burde slutte seg til en vesteuropeisk allianse som skulle hindre stormaktskonflikt ved å danne en vesteuropeisk «buffer» mellom øst og vest. Et sterkt og samlet «Vest-Europa kan spille en formidrende rolle (...) ikke for å splitte, men for å samle verden» het det i Arbeiderbladet etter Bevins tale.

Tilhengerne av oppdemningspolitikken og maktbalanseprinsippet, som Tomas Torsvik i Bergens Tidende, brukte trusselen mot verdensfreden som et argument for at Norge måtte slutte seg til vestblokken for å skape bedre balanse mot den etter hvert så fasttømrede østblokken. Denne argumentasjonen dukket også opp i

Nordlys etter at avisen hadde forlatt nøytralitetsstandpunktet.

Den tredje hovedargumentasjonen for at politikken måtte endres, bygget på at faren gjaldt demokratiet og den skandinaviske/vesteuropeiske kulturen. Mer svevende kunne avisene hevde at vår «livsform» var truet.

*«Vi vil ikke for noen pris dele
Tsjekkoslovakias skjebne.»*

Denne begrunnelsen for en endret politikk kan sees som en variant av de

to første, men den handler mer spesifikt om ideologi og impliserer at det som truer, er kommunismen og den kommunistiske statsideologien, i arbeiderpressen ironisk beskrevet som «folkedemokratiet». Også dette argumentet for endring av norsk politikk ble brukt av alle parter, både de som ville ha et skandinavisk nøytralt forbund, de som ville ha Norden samlet inn i en vestlig allianse, og de som argumenterte for at Norge måtte slutte seg til Vestunionen og til Atlanterhavspakten når den ble et stadig tydeligere alternativ. Argumentet var også framme i Bergens Tidende fra sommeren 1947 da avisen gikk inn for en generell norsk tilslutning til vestblokken. I Aftenpostens mer emosjonelle stil ble viktigheten av å finne en ny politikk uttrykt slik i forbindelse med de skandinaviske forhandlingene: «Det er de alvorligste forhandlinger noen norsk regjering noen gang har ført. De kan bli avgjørende for hele vår fremtid.»¹²³

Livsform, geografi og penger
Argumenter for hvordan politikken skulle endres

Begrunnelse for de ulike sikkerhetspolitiske alternativene er neste argumentasjonsetappe. Det tok tid å utvikle de ulike alternativene både innen- og utenlands. Argumentasjonen kan der-

121 Nordlys 14.9.1948 og 14.1.1949, Riste 1991:14

122 Nordlys 14.1.1949

123 Aftenposten 13.1.1949

for sies å være skapt i et krysningspunkt mellom synet på om det trengtes endring, og de endringsalternativene som dukket opp eller forsvant i løpet av 1948 og vinteren 1949.

Det første premisset i debatten om alternativene er at Norge ble regnet som *et svakt land* rent militært. Det var derfor en allment akseptert sannhet at Norge måtte ha militær assistanse for å stå imot et angrep. Dette argumentet ble brukt av Aftenposten og Arbeiderbladet som på vårparten mente Norge skulle søke militærallianse med Sverige. Allerede tidlig skrev flere kommentatorer at både et skandinavisk forbund og et vesteuropeisk ville være for svakt militært til å stå imot angrep. Argumentet gikk derfor over til å bli et argument for allianse med USA. Bergens Tidende hevdet dette allerede i første halvår 1948, Aftenposten og Arbeiderbladet først i november. Dette norske synet ble avgjørende for at de skandinaviske forhandlingene brøt sammen.

Kulturelt og ideologisk fellesskap ble også mye brukte begreper i diskusjonen om hvilke land Norge burde søke forbund med. I utgangspunktet kunne jo disse peke i flere retninger, som når Aftenposten 27.1.1948 understreket behovet for å bevare «vår nordiske frihetsarv og vårt europeiske demokrati». Vesten ble sett på som et ideologisk fellesskap og gjerne beskrevet som den frie og demokratiske verden. Det ser imidlertid ut til at felles kultur og ideologi i begynnelsen av debatten var mest brukt som argument for en skandinavisk løsning, enten en mente at Skandinavia skulle stå nøytralt, eller at et skandinavisk forbund skulle gå samlet vestover. Med sosialdemokratiske regjeringer i alle tre land kunne en tenkt seg at det ideologiske argumentet var sterkest i arbeideravisene. Om

Vesten beskrives som demokratisk og fri, framstiller Arbeiderbladet Norden som «fredens og frihetens forpost» i denne frie og demokratiske verden.¹²⁴ Men også Aftenposten la sterk vekt på at Skandinavia burde utgjøre enn sikkerhets-

politisk enhet så sant det var mulig,¹²⁵ og beskrev det som «en grenseløs ulykke» hvis de nordiske forhandlingene ikke skulle føre fram.¹²⁶

At de ideologiske og kulturelle argumentene falt mest naturlig i pennen når det ble skrevet om Norden, kom ikke minst til syne rundt sammenbruddet i de skandinaviske forhandlingene. Arbeiderbladet skrev at uansett utfall har forhandlingene styrket nordisk samkjensle og «brakt oss nærmere sammen, slik at vi nå forstår hverandres problemer bedre enn før».¹²⁷

Men avisene brukte også ideologisk argumentasjon for å begrunne at det måtte knyttes bånd videre vestover. «Med hele vår livsform, politisk og kulturelt, hører vi naturlig til i den vestlige kulturkrets», het det i Aftenposten under tittelen «Norge og Atlanterhavspakten».¹²⁸ I Arbeiderbladets første leder etter Bevins tale ble Marshall-hjelpen framstilt som en positiv kraft i et ideologisk tegnet verdensbilde. Hjelpeprogrammet representerte et solidarisk og demokratisk Amerika som det norske folket kunne føle seg beslektet med, til forskjell fra kapitalistiske og imperialistiske krefter i USA som avisen satte i samme bås som diktaturene i øst.¹²⁹

*«Mer svevende kunne
avisene hevde at vår
'livsform' var truet.»*

124 Arbeiderbladet 8.1.1949

125 Aftenposten 11.11.1948

126 Aftenposten 4.12.1948

127 Arbeiderbladet 29.1.1949

128 Aftenposten 11.11.1948

129 Arbeiderbladet 28.1.1948

Denne politisk-filosofiske distinksjonen ble i Tranmæls avis gjentatt mot slutten av alliansedebatten der det igjen ble satt skille mellom «en del reaksjonære skjørhoder» i USA og det «demokratiske og framstegsvennlige Amerika».¹³⁰ Foran det endelige partivedtaket på landsmøtet i februar 1949 het det på lederplass i Arbeiderbladet at «Vi må se vår sikkerhet i sammenheng med verdensdemokratiets samling».¹³¹

Aftenposten forsøkte i det lengste å knytte sammen, for «ingen forhandlinger må få anledning til å bryte det samarbeid med vestmaktene som knytter Norden til de frie folkestyrte samfunns verden».¹³² At de nordiske landene til slutt gikk hver sin vei, hindret ikke avisen i å beskrive Atlanterhavspakten som «en fri allianse mellom åndsbeslektede, frie folk som kjenner hverandre og har tillit til hverandre».¹³³ Aftenposten holdt seg stort sett til denne høystemte, ideologiske retorikken enten det var skandinavisk eller atlantisk samarbeid som skulle begrunnes.

Også Torsvik i Bergens Tidende trakk fram demokrati- og ideologiargumenter, selv om en mer *realpolitisk argumentasjon* for politikkskifte dominerte der. I den siste fasen handlet også Arbeiderbladets argumentasjon for USA-tilknytning like mye om maktbalanse, våpenleveranser og geopolitikk. Nå ble det skrevet om «nærmere forening av demokratiets krefter på begge sider av Atlanterhavet»,¹³⁴ og Atlanterhavspakten ble gjerne beskrevet som «nordatlantisk».¹³⁵

Geopolitiske argumenter, der geografisk plassering skal begrunne politisk, særlig sikkerhets-

130 Arbeiderbladet 3.3.1949

131 Arbeiderbladet 17.2.1949

132 Aftenposten 19.1.1949

133 Aftenposten 6.4.1949

134 Arbeiderbladet 1.2.1949

135 F.eks. Arbeiderbladet 1.3.1949

politisk, orientering, ble hyppig brukt av leder-skribentene.

At Norge burde finne sin plass i et regionalt fellesskap, ble selvsagt brukt som argument for en skandinavisk løsning. I februar kalte Arbeiderbladet Danmark og Sverige «våre nærmeste grannfolk».¹³⁶ I september skrev Nordlys om det naturlige i at de nordiske landene søkte samarbeid, «slik landene ligger til». I november het det i Aftenposten at de skandinaviske landene av geografiske grunner var «henvist til å føre en noenlunde ensartet utenrikspolitikk».¹³⁷

Det ser likevel ut til at geografiske argumenter var mest brukt for eller mot en tilslutning til vestblokken. Norges beliggenhet, den lange kysten, de isfrie havnene og plasseringen i leia mellom supermaktene, ble pekt på som grunn til at Norge ikke kunne vurdere nøytralitet. Nøytraliteten ville være en umulighet for oss, selv om det kunne være et alternativ for Sverige.

I Nordlys ble det geopolitiske argumentet derimot brukt mot vestblokktilslutning. Norsk medlemskap i Atlanterhavspakten ville flytte demarkasjonslinjen mellom supermaktene «fra Atlanteren og Midt-Europa (...) til Grense Jakobselv – Pasvikelva – Finskegrensa og Østersjøen». Merkelig nok er Nordlys den eneste avisen i utvalget som nevnte dette momentet. I den svenske nøytralitetsdebatten var dette hensynet oftere oppe, og da særlig med henvisning til det sovjetiske presset en svensk blokkdeltakelse ville skape på Finland.¹³⁸

Ideologisk fellesskap og geografi ble oftest nevnt, men *økonomiske hensyn* ble også tatt i debatten. Overraskende nok skjedde dette ikke

136 Arbeiderbladet 27.2.1948

137 Aftenposten 11.11.1948

138 F.eks. er slike argumenter sitert etter statsminister Erlander i Aftenpostens leder 17.12.1948.

i Aftenposten som vel hadde den mest pengesterke lesermassen. Det var først og fremst Bergens Tidende og Arbeiderbladet som var opp tatt av å fortelle leseren hvordan politikken og pengestrømmen hang sammen.

Gjenoppbyggingen var et sentralt indrepolitisk anliggende som med Sovjets avvisning av Marshall-hjelpen også ble et spørsmål om utenriksorientering. Selv om Arbeiderbladet i det lengste holdt på at det amerikanske hjelpeprogrammet var et rent praktisk spørsmål, var det den Tranmæl pekte på som delargument for vestvending i sin første leder etter Bevins tale. Et økonomisk sterkt Vest-Europa var for ham en fredsskapende faktor.

I Bergens Tidende var andre økonomiske argumenter hyppig oppe som en veiviser for hvor vår lojalitet skulle gå. Det var i vest våre sterkeste handelsforbindelser lå.

Endelig var *maktbalanse* et sentralt argument for å knytte Norge til vestblokken. De østeuropeiske statene ble fra sommeren 1947 knyttet stadig tettere sammen i én blokk. En tilsvarende tett motorganisering måtte til for å skape balanse i FN, men også for å hindre østlig ekspansjon. Det var først og fremst Bergens Tidende som utviklet denne argumentasjonen i nærmest ideologiske termer. Torsviks lengste leder i debatten var da også en begrunnelse for hvorfor freden måtte bevares med makt.¹³⁹

Likevel var det verken maktbalansetenkning, økonomiske argumenter, nordisme eller geopolittikk som var de dominerende argumentene i

avisdebatten om hvordan norsk utenrikspolitikk burde utformes når den nå måtte endres under trykket fra en stadig mer urovekkende internasjonal situasjon.

Krigen, demokratiet og trusselen i øst

«Folket har ikke forgjeves kjempet i fem-seks år for rett og frihet. Det vet hva disse fundamen-

tale rettighetene betyr.»

Slik beskrev Arbeiderblad-lederen som innledet vestvendingsdebatten, det som sto på spill. Det norske folks nye

motstander var den autoritære kommunis-

men.¹⁴⁰ Verken Arbeiderbladet, Aftenposten eller Bergens Tidende lot leseren glemme dette i året som kom. Krigserfaringen, demokratiet og den sovjetiske trusselen gikk som en rød tråd gjennom lederne for norsk vestvending. I nøytralitetsforkjemperen Nordlys ble disse argumentene knapt nevnt.

I sin bok «For the Soul of Mankind» spør den amerikanske historikeren Melvyn P. Leffler hvorfor den kalde krigen oppsto. Gjennom nylig åpnete kilder kan han se at lederne både på vestlig og østlig side ønsket å unngå den eskalerende stormaktsspenningen. De sterke grunnene til avspenningsønsket var både praktiske og politiske. Likevel utviklet det seg et rustningskappløp og en mental krig med så harde fronter at den i en periode på nærmere 40 år delte verden i to.

Leffler studerer kildene fra perioden 1947–1949 og kommer selvsagt til at mange faktorer spilte sammen og formet den kalde krigen: En internasjonal situasjon preget av anarki i maktrommene etter Tyskland og Japans sammen-

«I Nordlys ble det geopolitiske argumentet derimot brukt mot vestblokktilslutning.»

139 Bergens Tidende 26.1.1949

140 Arbeiderbladet 28.1.1948

brudd. Hjemlige interessegrupper og politiske forhold. Politisk utvikling i nærstående stater. Han legger likevel sterkest vekt på en fjerde faktor: Elitenes ideologi, deres erfaringer og minner.

I mer enn femti år har historikere stilt det samme spørsmålet som Leffler gjør, og i ulike faser og retninger innen kaldkrigs-historiografien vekslet mellom å finne svaret i USAs og Sovjets moral, i deres behov for markeder, i de to stormaktenes ekspansjonisme eller i alle disse årsakene til sammen. Det som gjør Lefflers studie relevant når en skal studere avisdebatten om norsk vestvending, er den nærmest avgjørende vekten han legger på elitenes og statsledernes tenkemåter, erindringer og verdier.

I tre av våre fire avisers var det nettopp tenkemåter, erindringer og verdier som slo inn da lederskribentene skulle begrunne en nyorientering i norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk: Minnet om krigen, vernet om demokratiet og overbevisningen om Sovjets ekspansjonisme. Minnet om okkupasjonstiden og faren for totalitært styre ble i de fleste tilfeller koblet sammen slik at disse tre ble ett. 9. april, faren for ny ufrihet og paralleller mellom Hitler-Tyskland og Stalins Sovjet ble fra begynnelsen av debatten trukket fram og brukt enten det skulle argumenteres for at Norge trengte ny politikk, for å holde Norge utenfor blokkene, for et samhold i Skandinavia, for at Norge måtte slutte seg til de statene som kom landet til unnsetning under krigen, og endelig som forklarende argument for at de skandinaviske forhandlingene brøt sammen og resultatet av prosessen ble som det ble.

«På den annen side kan et klart og fort *ja* mot vest spare oss fra den skjebne som ble så mange nøytrale til del i siste krig, og gi oss den sikkerhet som ligger i en sterk demokratisk allianse, den eneste sikkerhet som tilbys i dag»,

het det i Bergens Tidende ved debattens begynnelse.¹⁴¹ I denne situasjonen av opplevd krigsfare, naboskap med en mektig nabo med ekspansjonistisk rykte, der internasjonale støttespillere så ut til å slutte seg sammen i en ny blokk, og endelig opplysningen om at noen militærhjelp ikke kunne påregnes hvis Norge på ny skulle bli angrepet, var det ikke nytenkende argumenter som brøt gjennom da de nye løsningene skulle forsvares i lederspaltene. Riktignok ble det sett framover med håp om verdensfred og et internasjonalt system som kunne bevare den, men i mye større grad rettet skribentene blikket bakover. I nesten hver eneste leder om sikkerhetspolitikk i Aftenposten, Arbeiderbladet og Bergens Tidende ble leseren minnet om fortiden. Argumentasjonen bygger på den nesten to hundre år gamle oppfatningen om at russerne truer Norge, på behovet for å ha England i ryggen, slik en hadde hatt siden 1905, på minnene fra den nære fortiden, okkupasjonstiden og erfaringen med hva som berget Norge da.

Ved sammenbruddet i de skandinaviske forhandlingene var det igjen krigserfaringen og friheten som ble trukket fram. Da som begrunnelse for hvorfor det gikk som det gikk: «(...) forskjellen i våre folks opplevelser under den andre verdenskrig synes å ha gitt oss så avvikende oppfatninger både av nøytralitetens verdi og av de militære garantier som trengs for Nordens forsvar, at forhandlerne i går dessverre har måttet konstatere at de nødvendige forutsetninger for forsvarsforbundet for tiden ikke er til stede. (...) Vi har opplevd fremmedherredømme. Vi vet hva fred og frihet er verdt», skrev Aftenposten 31. januar 1949.

«Tilbake blir enten en nasjonal norsk nøytralitetspolitikk, noe som vil bety en tykk strek over våre erfaringer etter 1940, eller en tilslutning mot vest», skrev Bergens Tidende 2. februar 1949 etter sammenbruddet i Oslo.

I den endelige avveiningen var det minnet om 9. april, frykten for en ny krig og idealet om selvbestemmelse som forklarte det norske standpunktet i forhandlingene. Når det var freden det gjaldt, fikk lederskribentene heller akseptere at den formen for frihet som vestblokklandene holdt seg med, var mer fremmed enn den særegne blandingen av plan og demokrati som de nordiske landene var i ferd med å utvikle.

I Nordlys dukket minnet om krigen opp i flere ledere i 1948, men i den utenrikspolitiske debatten tok ikke Jaklin det fram som argument før Arbeiderpartiets landsstyre hadde fattet sitt vedtak 1. februar 1949. Dette til tross for at minnet om krigserfaringen må ha vært enda sterkere i den utbrente landsdelen enn i Sør-Norge. I motsetning til de sørnorske avisenes til tider svært emosjonelle argumentasjon, var Nordlys-lederne preget av en behersket nøkternhet og forsikringer om at nordiske samarbeidsforhandlinger ikke hadde brodd mot øst.

En kan tolke denne nøkternheten som utslag av redsel for å tirre den russiske bjørnen. Lederne fra mars 1949 kan styrke et slikt syn. Først når Atlanterhavspakten er ferdigforhandlet, bryter noe som ligner på jubel løs i Tromsø-avisen, en jubel som kanskje også gjaldt det som ikke kunne uttrykkes så lett på linjene. Leser en Jaklins ledere fra NATO-vedtaket i Stortinget og tiden rundt undertegnelsen i Moskva, er det kanskje en lettelse som kommer til syne, lik den Finn

Moe skal ha følt.¹⁴² Det han fryktet mest, skjedde ikke. Det ble ingen avtale om fremmede baser på norsk jord, og norsk vestblokktilslutning førte ikke til noen ny innmarsj av Den røde armé i Finnmark.

Minnet om 9. april ble det dominerende argumentet, men det grunnleggende premisset for vestlig alliansetilknypning favnet videre. Det hvilte på en oppfatning av at Norge var viktig. Landet ble beskrevet som en småstat når debatten handlet om stemmegivning i FN, fredsskappende brubygging eller medbestemmelse i vestblokken. Men da diskusjonen dreide seg om strategisk betydning, var oppfatningen i de norske lederspaltene at Norge var et attraktivt område og et land det var viktig å ha med seg. Nøytralitetsforkjemperne trodde ikke på denne beskrivelsen, men de som sto på det motsatte synet, vant meningskampen i arbeiderpressen, og til slutt vant de også det politiske spillet i Arbeiderpartiet mot en splittet opposisjon.

Leffler mener ideologi, erfaring og fordommer om motparten hindret hovedaktørene i USA og Sovjet i å se åpninger for avspenning i 1947–1949. Hadde Truman, Stalin og deres rådgivere utnyttet mulighetene, ser Leffler ut til å mene at den kalde krigen kunne vært avverget.

I små stater som Norge kan aktørene selvsagt aldri ha slike muligheter til å påvirke stormaktspolitikken. I lys av denne nye vendingen i kaldkrigsforskningen er det likevel interessant å se hvordan våre lederskribenter plasserer seg i Lefflers mønster. I Aftenposten, Arbeiderbladet og Bergens Tidende var det fortidens erfaringer

142 Elvebakk 2004:62. Elvebakk skriver at Moes skepsis til medlemskapet i vestalliansen skal ha bunnet i tre hensyn: Motstand mot USAs økonomiske politikk; lojalitet til hans tidligere sjef Trygve Lie, som ønsket et fortsatt nøytralt Norge; og redsel for at Sovjetunionen skulle bli provosert til å gå til aksjon mot Norge.

og oppfatninger som blir tillagt avgjørende vekt. I Nordlys gjorde Jaklin nettopp det Leffler etterlyser. Han aksepterte ikke oppdemmingstenkingen. Han la i sine ledere vekt på hva dagens politikk viste av nye muligheter. Han pekte på de avspenningssignalene han kunne se. Han aksepterte ikke beskrivelsen av at Norge var truet før godt utpå nyåret 1949. Ikke i en enesle leder om norsk sikkerhetspolitikk brukte han i denne perioden Norges krigserfaring som argument.

«Valget skulle ikke være så vanskelig så fort det blir klart at det må treffes.»

Jaklin var den eneste av våre lederskribenter som hadde egen erfaring med russerne. Den erfaringen motsa trolig alle forsøk på å sette Stalin lik Hitler. Den var også et sterkt argument mot dem som mente russerne vil ta norsk land. Denne erfaringen ser ikke ut til å ha vært til stede i redaksjonene lenger sør. Kanskje var det derfor at Bergens Tidende vant denne avisdebatten. Det var Tomas Torsvik som først formulerte den argumentasjonen som kan

bli stående som fasit for pressedebatten om norsk vestvending og den største endringen i norsk utenrikspolitikk siden Norge ble en selvstendig stat:

«Valget skulle ikke være så vanskelig så fort det blir klart at det må treffes. På den ene siden i øst-statene en glimrende illustrasjon til hva som venter dem som orienterer seg den veien. Mot vest finner vi igjen våre egne idealer og vår egen kulturform, vi finner en form for sikkerhet som vi kan aksep-

tere, vi finner makt utøvd med måtehold og toleranse, og vi finner hjelp til den materielle gjenoppbygging etter krigen.»¹⁴³

Slik gikk norsk presse inn i den kalde krigen. Det nye internasjonale klimaet skulle prege avisene i flere tiår. Det skulle by pressefolk nye roller og utsette dem for ny meningsjustis.

143 Bergens Tidende 10.11.1947

Del 3

Ny meningsjustis, nye roller

Disiplinering, utstøting og marginalisering

«Redaktør Arnvid Hasund fratrer i dag sin stilling i avisen da han skal flytte fra distriktet. Med ham mister arbeiderbevegelsen på Sunnm. en god mann.»¹⁴⁴

Redaktørskiftet i Sunnmøre Arbeideravis regnes som det eneste kjente tilfellet der vestvendingen i pressen førte til at en avisleder måtte gå. Vi skal om litt se at årsakssammenhengen var mer komplisert enn som så, men at det kaldere politiske klimaet bidro til å avsette Arnvid Hasund, er det liten tvil om.

Kort tid etter krigsoppgjøret ble ideologisk overbevisning og meninger om stormaktene igjen sett på som vesentlige lojalitetsmarkører. Med den kalde krigen og den økende stormaktsspenningen kom en ny meningsjustis inn i norsk presse. Temperaturfallet mellom stormaktene førte også med seg en jakt på indre fiender både i øst og vest. Den kalde krigen begynte med en «istid» for ytrings- og pressefriheten, skriver Hans Fredrik Dahl og Henrik Bastiansen i sin bok om sensur og meningstvang i Norge.¹⁴⁵

Temaet for denne delen er den redaksjonelle meningsjustisen som ble merkbar i løpet av 1948, og de nye rollene pressefolk fikk i det nettverket av overvåking og hemmelige tjenester som ble ett av kjennetegnene på den kalde krigens første fase. For noen betydde det nye klimaet et farvel med arbeidsplassen, for noen også med presseyrket. For dem som hadde de «riktige» meningene eller visste å innordne seg, bød den kalde krigen på nye maktbaser. Atter andre etablerte nye medier for å få uttrykt me-

ninger de gamle ble stengt for. Ved årsskiftet 1952/1953 ble *Orientering* stiftet, en avis som skulle fungere som en «råk i isen» og ta opp spørsmål som ikke ble reist i pressen forøvrig.¹⁴⁶

Ensrettingen

Krigsangsten som spredte seg i Norge på nyåret 1948, førte ikke bare til at man søkte større militær sikkerhet, men også til en utvidet jakt på femtekolonister, mennesker som ville undergrave norsk selvstendighet innenfra. I årene like etter krigen var det nazister og landssvikdømte som hadde slik mistanke hengende over seg. Vinteren 1948 ble det en utstrakt oppfatning i de etablerte partiene at det først og fremst var kommunistene som representerte en indre trussel mot Norges sikkerhet.

I de første etterkrigsårene hadde det skjedd en tilnærming mellom NKP og DNA. Fra dannelsen av Kominform sommeren 1947 slo en ny disiplinerende linje inn i internasjonal kommunisme. Med den fulgte en ny skepsis i DNA. Tranmæls avis hadde alt fra høsten 1947 luftet tanker om kommunistene som femtekolonister. Fra februar 1948 skulle ingen være i tvil. I Oslos gater demonstrerte studenter fra alle ikke-kommunistiske partier med slagord som sammenlignet NKP med Hitlers okkupasjonsmakt. På Kråkerøy holdt Einar Gerhardsen den berømte talen der han kalte de norske kommunistene en trussel mot norsk selvstendighet og demokrati, og oppfordret til å demme opp mot kommunistenes politiske innflytelse. I Stortinget ble utenriks- og beredskapssaker flyttet til en egen komité der NKP ikke var representert.

144 Sunnmøre Arbeideravis 7.10.1948

145 Dahl og Bastiansen 2000:154

146 Orienterings historie vil bli dekket andre steder i prosjektet «Norsk presses historie», se Fonn 2008.

Det var ikke bare kommunistene som merket tilstrammingen. Også pressefolk som var kritiske til vestvendingen, som kritiserte USA eller av andre grunner kunne mistenkes for østvennlighet, fikk vanskeligere arbeidsforhold. Forfatteren og journalisten Sigurd Evensmo var en av dem.

Ut i kulda¹⁴⁷

I 1939 hadde Martin Tranmæl hentet Sigurd Evensmo til Arbeiderbladet. Fra 1946 fikk han ansvaret for avisens kulturavdeling. Han nøt stor tillit etter at romanen «Englandsfarere» ikke bare var blitt en suksess i bokhandelen i frigjøringsåret, men også som kinofilm året etter. Evensmo bygde opp en ny krets av kulturskribenter og skrev selv kommentarer i skjæringsfeltet mellom kultur og politikk. I boken «Ut i kulda»

– i stor grad basert på dagboksnotater – forteller han hvordan han merket at meningsklimaet kjølnet og visse synspunkter begynte å bli vanskelige å få på trykk. De første tegnene merket Evensmo allerede mot slutten av 1947, ved hjemkomsten etter en reportasjereise i Sovjet. Han ville gjøre seg kjent med kunsten og særlig litteraturen, men også med sensuren, de forholdene for ytringskontroll som kulturarbeidere og andre sovjetere levde under.

«Hos en del kolleger i Arbeiderbladet møtte jeg en ny, reservert holdning etter reisen til Sovjet», skriver Evensmo. Selv om «klimaet for 'brubygging' blir stadig kaldere», ville han skrive for å forstå og formidle hvorfor utviklingen i Sovjet gikk den veien den nå gikk, «skrive ut fra min egen vurdering – så lenge avisen trykte artiklene».¹⁴⁸

I april 1948 lot Evensmo være å underskrive et forfatteropprop mot begrensningene på ytringsfriheten i Tsjekkoslovakia. Han så det som meningsløst å rette en slik kritikk østover når en ikke samtidig angrep USAs antidemokratiske støtte til fascismen i Spania. Dette skrev han i avisen – og ble kalt inn på teppet hos Tranmæl.

Men det var først rundt årsskiftet til 1949 at Evensmo begynte å vurdere sin stilling. Artikkelen «Før loddet er kastet» var et skarpt angrep på den sikkerhetspolitiske pressdebatten, og en advarsel mot norsk medlemskap i Atlanterhavspakten. Den ble liggende hos nyhetsredaktør Olaf Larssen i over to uker før den kom på trykk.

Nå var den indre sensur- og selvsensuren i redaksjonen blitt et tema. I måneden som

kom, ble Evensmo stadig mer opprørt over måten hans avis la lokk på meningsbrytningen i partiet. Han deltok i debattmøter om det han så som pressens ensretting, og opplevde å bli imøtegått i en leder i sin egen avis.¹⁴⁹ Den sparsomme og tilslørende dekningen av prosedyren foran alliansevedtaket på DNA-landsmøtet ble dråpen i Evensmos beger. 20. februar 1949, på landsmøtets siste dag, skrev han sin avskjeds-søknad.¹⁵⁰ Evensmo ble i 1953 avisen Orienterings første redaktør.

Evensmos bok er en av mange beretninger om meningsdisiplinering og meningskontroll i norsk presse under den kalde krigen. «Jernteppepolitikken la seg lik halvskodde over redaksjonslokalene», skriver Arbeiderblad-historikeren Bjørn Bjørnsen om det indre klimaet fra 1948.

147 Omtalen av Evensmos sak er basert på Evensmo 1978.

148 Evensmo 1978:71

149 Lederen «Det frie ord» i Arbeiderbladet 29.1.1949

150 Evensmo 1978:99-121

Fortielsen av debatten skapte gnisninger, men også «sivil ulydighet», som da NATO-motstanderen Hans Amundsen slapp ut skeptiske drypp i «I dag»-spalten. Olav Larssen fikk først i 1950-årene satt en stopper også for det meningsmangfoldet. Hans Amundsen ble værende, trass i munnkurven.¹⁵¹

En avsatt redaktør

Arbeiderpressen skulle gjenoppbygges. Det var den store partisaken høsten 1948. Den skulle rustes opp etter krigens mange tap av utstyr og abonnenter, den skulle gjøres til et slagkraftig våpen foran valgkampen 1949, men den skulle også styrkes for å bli et potent middel til å demme opp mot kommunismen.

Flere fant, som Evensmo, at de ikke trivdes under det nye meningsregimet, men de fleste innordnet seg. Bare én redaktør ser ut til å ha overhørt disiplineringen og vist ulydighet overfor partiledelsen i en slik grad at han mistet jobben. Han het Arnvid Hasund og gikk av 7. oktober 1948.

Hva skjedde egentlig i Sunnmøre Arbeideravis?

Hasunds avgang ble i avisen beskrevet som et ordinært redaktørskifte, men få som leste Sunnmøre Arbeideravis i 1948, kunne være i tvil om at partiet her hadde kvittet seg med en plag-somt kritisk stemme. Formelt ser det ut til at han sa opp selv, men arkivfunn mer enn antyder at Hasund ble presset av redaktørkrakken.¹⁵²

I litteraturen er denne redaktøravgangen knyttet til kampen mot Oksvik-fløyen i den sikkerhetspolitiske striden, og sett som en konsekvens av lederne Hasund skrev mot norsk vestven-

ding.¹⁵³ Han var svært kritisk til alle tegn til dreining bort fra den norske brubyggingspolitikken. Ikke minst var redaktøren i Sunnmøre Arbeideravis kritisk til USA.

Hasund skrev ledere mot at Norge skulle knytte seg nærmere til vestblokken, men brukte også harde ord mot dem som forsvarte norsk deltakelse i Marshall-planen. Hasund var ikke i tvil om at amerikanerne ville få for mye makt over Norge og «utnytte dette i sin imperialistiske politikk».¹⁵⁴ Hans ledere inneholdt ofte slående formuleringer, som da han i en mer forsonlig leder om det amerikanske bistandsprogrammet likevel sluttet med følgende punchline: «Vi kan ikke godt av-vise hjelp hvis den blir budt oss på rimelige vil-kår. På den annen side bør vi ikke gjøre oss til bikkje for et bein.»¹⁵⁵

Kritikken mot regjeringens bevegelse vestover i sikkerhetspolitikken kan imidlertid ikke ha vært den eneste grunnen til at Hasund måtte gå av. I Nord-Norges største arbeideravis Nordlys skrev også redaktør Ingvald Jaklin ledere som støttet nøytralitetslinjen uten at det finnes tegn til at partiledelsen forsøkte å disiplinere ham før landsstyret gjorde sitt sikkerhetspolitiske vedtak i februar 1949.

Det kan med se ut som Hasund ikke bare ble av-satt for å svekke Oksvik-fløyen og dempe opposi-sjonen mot den sikkerhetspolitiske vestvendingen i Arbeiderpartiet. At han åpnet spaltene for kritikk av «av-marxifiseringen» i partiprogram-met, ser ut til å ha vært en like viktig og mer umid-delbar årsak til avskjeden. Han adlød ikke ordrer fra partikontoret og la svakheter i partiet åpne for angrep fra borgerlig hold. Alt dette var trolig mer enn nok for partiledelsen.

¹⁵¹ Bjørnsen 1986:266–26

¹⁵² Brev fra avisens styreformann til Olav Oksvik, Oksviks privatarkiv, ARBARK. Forholdene rundt avgangen er næyere omtalt i Presseprofilen i dette nummeret av Pressehistorisk tidsskrift.

¹⁵³ Ottesen 1996:282, Eide 2000:215, Dahl og Bastiansen 2000:166

¹⁵⁴ Sunnmøre Arbeideravis 17.2.1948:3

¹⁵⁵ Sunnmøre Arbeideravis 20.2.1948:3

I tillegg skjedde ulydigheten i en fase der gjenreisingsøkonomien tæret på regjeringens popularitet og partiet rustet partipressen til valgkamp.

Kritikken av vestvendingen kan ikke ha vært den eneste årsaken til at Hasund ble avsatt, med mindre man regner det nye partiprogrammet som en ideologisk vestvending. Den sikkerhetspolitiske vestvendingen ser ut til å ha vært én blant flere årsaker til avgangen, men det nye meningsklimaet ga rikelig ammunisjon til dem som skulle begrunne utfrysingen. Påstandene om at Hasund huset kommunist sympatier merket ham og gjorde utstøtingen akseptabel i et parti- og presse miljø som nå gikk langt i å tekkes både innen- og utenlandske kommunistjegerne.¹⁵⁶

Pressens hemmelige krig

Hasund kastet seg inn i den kalde krigen med åpne våpen, og falt. Andre norske pressefolk sto seg bedre på å krige i det skulte.

19. mars 1950 brøt den norske presse mannen Wilhelm Fredrik Hergel seg inn i NKPs hovedkontor på oppdrag fra CIA. Den amerikanske militærmisjonen var nettopp kommet til landet, og Hergel hadde latt seg verve sammen med journalist Olav Maaland i Bergens Tidende. I kommunistpartiets kontorer fant Hergel navnelister og enkelte andre papirer som ble overlevert amerikanerne.¹⁵⁷

Den kalde krigen hadde sannelig gitt norske pressefolk nye oppgaver. Selv om Hergels innbrudd er den eneste kjente hendelsen av sitt slag, var Hergel og Maaland likevel ikke de første presse-

folkene som arbeidet for utenlandske makter på norsk jord. De var heller ikke de første norske pressefolkene som arbeidet i overvåking og etterretning. Rollene som overvåkere, etterretningskontakter og spioner hadde lenge vært del av enkelte journalisters yrkesutøvelse. Under første verdenskrig ble flere pressefolk arrestert for spionasje for fremmede makter i Norge.¹⁵⁸ Under andre verdenskrig drev journalister ved det norske Pressekontoret i Sverige kommunistregistrering.¹⁵⁹ Det nye med den kalde krigen var det omfanget denne virksomheten antok, at pressefolk ble del av de hemmelige tjenestenes nettverk, og det at så mange pressefolk så på dette som en helt naturlig del av sin virksomhet.

Siden krigens slutt hadde det både på høyresiden og i Arbeiderpartiet vært dannet «private» komiteer for overvåking og registrering av kommunister i næringslivet og i offentlige stillinger av spesiell strategisk interesse. I den ikke-statlige kommunistovervåkingen og i overvåkingspolitets nett av kontakter fantes pressefolk i sentrale posisjoner.¹⁶⁰ Forfatterne av overvåkingshistorie i Norge har beskrevet arbeidet mot kommunistene som «en nasjonal dugnad» ledet av Arbeiderpartiet.¹⁶¹ Ser en på pressefolks samlede innsats i oppdemming, overvåking og etterretning, ser folk i regjeringspartiets presse ut til å ha vært særlig aktive, men lojaliteten og viljen til å samarbeide nært med de hemmelige tjenestene for å knekke kommunismen ser ut til å ha vært sterk i alle ikke-kommunistiske partiers

158 Brazier, Brandal, Teige «Journalister som spioner under første verdenskrig», foredrag under Norsk Pressehistorisk Forenings seminar 17.9.2007.

159 Bergh og Eriksen 1998:67–68

160 Ibid. s 126–133

161 Ibid. s 539

156 Se også Presseprofilen av Arnvid Hasund på side 107 i denne utgaven av Pressehistorisk tidsskrift.

157 Bergh og Eriksen 1998:493–494

aviser og i den politisk uavhengige pressen under den kalde krigens første år.

I den tidlige etterkrigstiden var pressefolk sentrale i flere av de «private» etterretningsgruppene som ble dannet av personer som huset mistillit til den statlige forebyggingen av nye anslag mot Norge, som mente at DNA-regjeringen undervurderte kommunistfaren, eller som mente at regjering

selv var så venstrevridd at den kunne føre Norge i armene på fremmede makter. Det lå i sakens natur at disse gruppene samlet strategisk informasjon som kunne overleveres vestmakten ved det sovjetiske angrepet på Norge som de alt før den kalde krigen regnet med at det var overhengende fare for.¹⁶² Til dette kom at regjeringspartiet etablerte sitt eget overvåkingssystem som del av kampen mot kommunistene i fagbevegelsen. I dette arbeidet var folk fra partipressen sentrale fra krigens dager og særlig etter at DNAs faglige utvalg ble opprettet i 1945.

Den voksende private etterretningen var en viktig grunn til at Politiets overvåkingstjeneste (POT) ble gjenopprettet i 1947. Ikke minst var faren for virksomhet i utenlandsk tjeneste uakseptabel. POT hadde vært aktiv under første verdenskrig og i årene like før krigsutbruddet. Reetableringen skjedde for å verne landet mot nye framstøt fra nazister og andre landssvikere, men var fra første stund også rettet mot å registrere og overvåke norske og utenlandske kommunister i Norge. Vinteren 1948 ble tjenesten trappet opp, tilsynelatende med drahjelp fra krisene i Tsjekkoslovakia og Finland i februar, men også fordi det tidligere på året var løpt inn rapporter om økt sovjetisk spionvirksomhet og kommunistiske sabotasjeplaner mot strategiske norske anlegg.

POTs oppgave var omfattende. Det sa seg selv at tjenestens eget apparat, selv med gode politiskontakter i distriktene, ikke kunne bygges stort nok om disse funksjonene skulle fylles av egne folk. Man trengte sivile bidragsyttere. Ved siden av næringslivet, ansatte i samferdsel og fagbevegelse, var pålitelige pressefolk sett som natur-

«Pålitelige pressefolk ble sett som naturlige kontakter.»

lige kontakter. Pressefolkens roller i det norske overvåkingssystemet var å formidle til POT og Etterretningsstaben re-

levant informasjon som de fikk gjennom sitt arbeid, noen ganger også å opptre under dekke av å drive pressearbeid mens hovedformålet var å samle informasjon. Redaksjonelle kontakter var også viktige når POT ønsket å få beskrevet bestemte trusselbilder for leserne og «lekke» overvåkingsinformasjon som svekket oppslutningen om kommunistaktiviteter, eller opplysninger som skulle vise dekkorganisasjoners kommunistiske karakter. Styrte lekkasjer rundt spesielle arrangementer ble vanligere etter 1950.¹⁶³ Særlig synes pressefolk å ha blitt mobilisert som kontakter fra den høyspente overvåkingsperioden etter utbruddet av Koreakrigen sommeren 1950, men noen redaktører og journalister så overvåking av kommunister som sin plikt allerede under krigen og særlig fra våren 1945.

Pressefolk i de private etterretningsgruppene fra 1945

I den private etterretningen som ble bygget opp fra 1945, ser pressefolk ved siden av næringslivsledere, offiserer og politiansatte ut til å ha vært en av hovedgruppene. Denne såkalte «hvite» etterretningen ble drevet av folk på høyresiden som så behovet for å drive kontraspijasje mot Sovjetunionen og kartlegge kommunister rundt anlegg og infrastruktur av særlig strategisk be-

162 Ibid. s 19

163 Ibid. s 440–441

tydning, gjerne med formål å overlevere opplysningene til vestmaktene.

Redaktør Finn Duchesne de Vauvert i pressebyrået Central New startet med kommunistregistrering rundt 1945. I de dramatiske ukene vinteren 1948 så han trolig at oppgaven ble for stor og ønsket å samle flere rundt seg. Vauvert hadde begynt å bygge opp et nettverk av rapportører i mange bransjer, blant annet knyttet han til seg fem politifolk som skulle rapportere om kommunister i politiet.¹⁶⁴ Arbeidet gled over til den såkalte Lien/Platou-gruppen fra 1947. Den hadde som mål å «motarbeide kommunistene» ved registrering og kartlegging av viktige norske anlegg som ville trenge beskyttelse i krig. Vauvert ble satt på sidelinjen og arbeidet ført videre av næringslivsfolk. Arbeidet ble stanset av overvåkingspolitiet i begynnelsen av mars 1948 da de etter avlyttingsrapporter syntes den private målsettingen ble for omfattende. Etter initiativ fra leder av forsvarrets etterretningsstab, Vilhelm Evang, ble gruppen vervet som rapportører for Etterretningsstaben.¹⁶⁵

Det finnes flere lignende eksempler på private initiativer i den tidlige fasen av den kalde krigen, oftest tatt av folk som hadde bakgrunn i etterretningsarbeid og motstandsbevegelse under krigen, blant dem mange pressefolk. Deltakerne var konservative folk som enten næret mistillit til at regjeringen gjorde nok for å demme opp mot kommunisttrusselen, eller som mente at arbeiderpartiregjeringen holdt seg med folk som sto for langt til venstre. Ved siden av Vauvert var redaktør Bjerknes-Jacobsen i Akers-Posten og Nordstrand Blad og utenriksredaktør Bjørn Bunkholdt i Aftenposten¹⁶⁶ med i Lien/Paltou-gruppen. Det fantes i gruppen en sterk skepsis til Arbeiderpartiregje-

ringen. Bjerknes-Jacobsen, som også var redaktør av vittighetsbladet «Tyrihans», mente at kommunistene hadde kunnet plassere folk i alle departementer, blant annet to i Utenriksdepartementet.

Høyrepressen var representert i denne private, næringslivsdominerte overvåkingen i de første krigsårene. Men også i arbeiderbevegelsen ble det tatt initiativer.¹⁶⁷

Arbeiderpressen i den første e-fasen etter krigen

Samarbeidet mellom overvåkingstjenesten og fagbevegelsen går tilbake til 1939. Noen måneder før krigsutbruddet la POT og Landsorganisasjonen planer om tett informasjonsutveksling både på organisasjonsplan og gjennom mer skjulte kanaler. Kontakten gjaldt særlig kommunistregistrering. Dette regnes som noe av bakgrunnen for det spesielt nære samarbeidet mellom arbeiderbevegelsen og de hemmelige tjenestene etter krigen. Ved det norske rettskontoret i Stockholm registrerte man også i krigsårene kommunister med senere overvåkingssjef Asbjørn Bryhn som en særlig aktiv medarbeider. LO-sekretariatet og Pressekontoret skal også ha vært sentrale i denne aktiviteten. Arbeiderblad-journalistene Arne Hjelm Nilsen og Rolf Gerhardsen utførte slikt arbeid og resultatet ble trolig overlevert legasjonen. Gerhardsen tok med seg kommunistregistre hjem til bruk i parti og fagbevegelse etter krigen.¹⁶⁸

Journalist Kåre Haugen, faglig medarbeider i Arbeiderbladet, ble første leder av Aps faglige utvalg da det ble etablert av sentralstyret i oktober 1945. Utvalget skulle være ledd i arbeidet for å slå tilbake kommunistenes frammarsj i fagbevegelsen og møte deres politisering av det faglige arbeidet med samme mynt. Haugens

164 *Ibid.* s 131.

165 *Ibid.* s 128–132

166 *Ibid.* s 32–33

167 *Ibid.* s 131–133

168 *Ibid.* s 67–68

redaktør, Martin Tranmæl, var utvalgsmedlem. Utvalget ledet partiarbeidet med å registrere tillitsmenn og deres «politiske innstilling». Ved hjelp av mange av de samme kontaktene på arbeidsplassene arbeidet utvalgets sekretær også for de hemmelige tjenestene med kartlegging av kommunister i arbeidslivet.¹⁶⁹ Haugen ser ikke ut til å ha villet synliggjøre disse oppgavene da han fylte ut spørreskjemaet til 1950-utgaven av «Pressefolk», den første utgaven av denne «hvem-er-hvem»-boken etter krigen. Utvalget er ikke nevnt blant partivervene i hans minibiografi.¹⁷⁰

Pressen i den andre e-fasen fra 1947/1948

I 1947 ble Politiets overvåkingstjeneste gjenopprettet for å overvåke aktivitet som kunne true norsk frihet og selvstendighet. Nazister og andre landssvikere, spioner fra andre land og strategisk viktige anlegg var overvåkingsmål, men helt fra starten – og særlig fra vinteren 1948 – ble overvåking av norske og utenlandske kommunister den dominerende og etter hvert altoverskyggende aktiviteten.

Det første sirkulæret POT sendte ut etter gjenopprettelsen i 1947, var informasjon om det kontoret for gjennomgang av Oslo-aviser som var etablert sentralt. Distriktssentralene ble bedt om å innføre en lignende praksis når det gjaldt aviser i sitt distrikt.

For POT ble innholdet i pressen en viktig opplysningskilde på flere måter. Kommunistpressen ble gjennomgått for å samle personnavn som dukket opp der. De aktive i kommunistiske organisasjoner ble selvsagt registrert, men også de som sendte økonomisk støtte og hilsener gjennom avisen. I tillegg fikk POT tak i kommunistavisenes abonnementslister. Også den ikke-kommunistiske pressen ble overvåket med tanke på infor-

masjon ikke bare om kommunister, men også om forhold det kunne være verdt å undersøke nærmere, og personer det kunne være nyttig å knytte til seg. Slike pålitelige støttespillere ser det ut til at POT først og fremst ville lete etter i presseklipp om fagbevegelsen, om partiene, inkludert NKP, og i partienes valglister. Bortsett fra de private overvåkingsgruppene man fant å kunne bruke, fantes det ikke noe informatørnett å bygge på. Opplysninger i pressen ble med andre ord POTs første kilde i oppbyggingen av kontaktnettet fra 1947.¹⁷¹

Det var imidlertid ikke avisklippene alene som fra POTs oppstart gjorde pressen til en del av det norske overvåkingssystemet. Slik pressefolk hadde vært aktive i den private etterretningen før 1947, ble de regnet som naturlige samarbeidspartnere for den statlige informasjonsinnhenting i årene etter. I Arbeiderpartiet var gjenreisningen av pressen sett som et viktig ledd i oppdemmingsarbeidet mot kommunister i arbeiderbevegelsen. Øst-Finnmark var av ett de lokallagene som uttrykte særlig behov for dette, og avisen Finnmarken kom ut igjen fra våren 1947 med Ivar Viken som redaktør. Finnmark ble av flere grunner regnet som et særlig viktig oppdemmingsområde også for POT. Ikke bare delte fylket fra 1944 grense med Sovjetunionen. Folks hjemsteder var frigjort fra tysk okkupasjon av Den røde armé, og kommunistpartiet sto allerede i mellomkrigstiden sterkt både i lokalpolitikken, fagbevegelsen og samvirkeorganisasjonene. Dessuten huset myndighetene i sør mistro til det nasjonale sinnelaget i den etniske blandingen av finner, samer og nordmenn. Ivar Viken ble etter hvert POTs hovedkontakt i Vadsø.¹⁷²

At kontakten mellom ledelsen i arbeiderbevegelsen og POT først ble opprettet etter den

¹⁶⁹ *Ibid.* s 136–138

¹⁷⁰ *Pressefolk* 1950:44

¹⁷¹ Bergh og Eriksen 1998:183, 277 og 418–419

¹⁷² *Ibid.* s 139

kalde februarkrisen 1948, tyder brevveksling mellom regjeringsmedlemmer og POT-sjef Bryhn på, men når den først var opprettet, sto et stort nett av organisasjoner og kontakter til POTs disposisjon. Redaksjonene i A-pressen ble knutepunkter i dette nettverket, og særlig blant A-presseredaktørene ser POT ut til å ha funnet pålitelige kontakter med personkunnskaper, nyhetsorientering og stor kontaktflate. Redaktør Sverre Sulutvedt i Arendal-avisen Tiden, redaktør Odd Finnseth i Narvik-avisen Fremover og redaktør Odd Lien i Rana Blad ble solide kontakter ved siden av de alt nevnte: redaktør Viken i Vadsø-avisen Finnmarken og Hjelm Nilsen fra Arbeiderbladet som ble vurdert som en «absolutt politisk pålitelig» kontaktperson for politiet i Kristiansund da han en

«Redaksjonene i A-pressen ble knutepunkter i dette nettverket.»

tid arbeidet i Tidens Krav. Redaktør Arvid Dyrendahl ble imidlertid funnet enda bedre egnet. Sentralt i hele dette nettverket av kontaktpunkter mellom POT og A-pressen, men også med tråder til fagbevegelse og enkeltpersoner utenfor organisasjonene, sto redaktørene Rolf Gerhardsen og Per Monsen i Arbeiderbladet. Begge bygget på kontaktene i etterretningssystemet som de fikk under krigen.¹⁷³

At krigstrusselen og faren for kommunistkupp ble regnet som overhengende i regjeringsspartiet, viser ikke bare Gerhardsens Kråkerøy-tale i februar 1948, men også hans innlegg for Norsk Presseforbund i april 1949. Der oppfordret han pressen og alle ansvarlige nordmenn til innsats for å demme opp mot et kommunistparti som han hevdet ville ha fulgt sitt tsjekkiske broderparti hvis det hadde hatt styrken.¹⁷⁴ Også like etter utbruddet av Koreakrigen appellerte Gerhardsen i et hemmelig stortingsmøte direkte til pressen om å gjøre en større innsats mot

indre kommunisme. Denne direkte henstillingen til opposisjonen forsterket han i den såkalte «Borgfred-talen» i september 1950, der den opplevde krigstrusselen fikk statsministeren til å be om politisk unntakstilstand i en felles propagandakrig mot den indre kommunismen.¹⁷⁵

Flere pressefolk stiller opp fra 1950

Høsten 1950 skriver overvåkingspolitiets leder Asbjørn Bryn brev til politimestrene som har høyreaviser i sitt distrikt: Det er av «uvurderlig betydning å knytte fast forbindelse med pressen rundt i landet».¹⁷⁶ En uke tidligere har Walter Wilson i Høyres Pressekontor sendt Overvåkingsentralen en liste over alle landets Høyre-redaktører. I brevet tilbyr Wilson seg å formidle kontakt mellom redak-

tørene og overvåkingspolitiets lokale kontakter, men Bryhn valgte å be politiet selv etablere kontakten med lokale redaktører. Koreakrigen som hadde brutt ut om sommeren, ble i norske politiske kretser sett som det tydeligste beviset til da på Sovjets ekspansjonistiske hensikter. I regjeringen regnet man trusselen mot Norge som større enn noen gang etter at den kalde krigen begynte.

Statsministeren hadde i hemmelig stortingsmøte manet egne og den borgerlige opposisjonens politikere til tverrpolitisk innsats. Pressen var blant samfunnsområdene han mente måtte tas sterkere i bruk for å bekjempe trusselen fra den internasjonale og indre kommunismen. Politiets overvåkingstjeneste var inne i sin tredje opptrappingsfase siden gjenopprettelsen i 1947. Nå trakk A-pressen også sammen med forsvars-etterretningstjeneste.

¹⁷⁵ Ibid. s 163

¹⁷⁶ Overvåkingsentralens arkiver. Brev av 23.11.1950 fra Bryhn til politimester Arthus i Halden m.fl. Sitert etter Bergh og Eriksen 1998:437.

¹⁷³ Ibid. s 470–475

¹⁷⁴ Ibid. s 160

Hva som konkret kom ut av lojalitetserklæringene fra høyrepresseredaktørene, er ikke dokumentert, men Bryhn var i brevet til politimestrene klar på hva høyrepressen tilbød seg å hjelpe med. For det første ønsket redaktørene å videreformidle til overvåkingstjenesten relevant informasjon som de og deres medarbeidere kom over eller skaffet seg gjennom det redaksjonelle arbeidet. Høyrepressen ønsket også å samarbeide ved å *ikke* trykke opplysninger som kunne være skadelig for overvåkingspolitiets arbeid. Redaktørene er «interessert i å oppnå et intimt samarbeid med politiet», skrev Bryhn.¹⁷⁷

Redaktørenes reaksjoner etter Bryhns brev ser ut til å ha vært svært imøtekommende. I desember

1950 fortalte politimesteren i Trondheim at samarbeidet mellom overvåkingstjenesten og redaktør Vincent H. Torp i Adresseavisen var etablert. Torp hadde en tid huset det som trolig var sentrum i et privat etterretningsapparat i Trondheim. Rapporter fra politidistriktene fortalte også at redaktør Chr. I. Rieber-Mohn fortsatt var «mer enn villig» til å hjelpe med etterretningsarbeid. Peter Valvik i Haugesund Dagblad ville «selvfølgelig (...) stå til tjeneste» fortsatt. Det samme ville høyre-redaktøren i Kirkenes. Overvåkingshistorikerne Trond Bergh og Knut Einar Eriksen har funnet dokumentasjon på at overvåkingspolitiet hadde eller fikk etablert kontakt med mer enn halvparten av høyreavisene. Høyres Pressekontor skal ha fått tilbaketelling om de kontaktene som var knyttet.¹⁷⁸

Bergh og Eriksen regner det som umulig at pressekontoret har tatt denne kontakten uten påtrykk fra partiet Høyre. Høyres parlamentariske

leder C.J. Hambro uttrykte sterk støtte til Gerhardsens appell om tverrpolitisk innsats mot kommunismen. Det er svært sannsynlig at den gamle presse mannen Hambro var initiativtakeren bak brevet fra Wilson ved Høyres Pressekontor til POT-sjefen.¹⁷⁹

Høyrepressen var imidlertid ikke de eneste borgerlige avisene som samarbeidet med overvåkingssystemet. Flere av politimestrene rapporterer at de holder god kontakt med alle redaktører i sitt distrikt. Det er også dokumentert at kontakter ble opprettet i venstreaviser og aviser i den uavhengige pressen. For eksempel rekrutterte venstrejournalisten Erik Sundvor kolleger for tjenesten, og

Odd Walmoth i venstreavisen Nidaros var en kontakt som laget oppslag og intervjuer tjenesten var tjent med.¹⁸⁰

A-pressen – et overvåkingskapittel for seg

Den borgerlige pressen og journalister fra borgerlige aviser var aktive i overvåking og rapportering, men A-pressen er et overvåkingskapittel for seg, noe det tette og omfattende samrøret mellom POT, Etterretningsstaben, partiet, fagbevegelsen, AOF og partipressen viser.

A-pressen ble brukt av partiet og de hemmelige tjenestene på flere vis. 27. oktober 1949 arrangerte NKP et tillitsmannsmøte i prøvesalen i Folketeaterbygningen på Youngstorget i Oslo, huset der Arbeiderbladet hadde sine redaksjonslokaler. Dagen etter trykket regjeringsorganet et detaljert referat fra møtet, noe som fikk Kommunistpartiet til å hevde at avisen avlyttet møtesalen. I ettertid har daværende partisekretær

*«Høyrepressen ønsket også
å samarbeide ved å ikke
trykke opplysninger.»*

177 Sitert etter Bergh og Eriksen 1998:438

178 Bergh og Eriksen 1998:437-439

179 Ibid. s 439

180 Ibid. s 440-441

Haakon Lie forklart at avlyttingen skjedde gjennom luftekanalene i Folketeaterbygningen av personer fra Arbeiderbladet og partiet sentralt.¹⁸¹

Flere slike avlyttinger ble fra tidlig i 1950-årene utført ved hjelp av det utstyret Arbeiderblad-journalist Arne Hjelm Nilsen og overvåkingstjenesten i samarbeid installerte i Folkets Hus, men disse ligger utenfor denne artikkelens periode. Offentligheten rundt dette førte trolig til at POTs avlyttingsaktivitet ble dempet en tid.¹⁸²

For fremmede makter?

Frihetens lokaler ble telefonavlyttet av overvåkingspolitiet, en overvåking som trolig begynte så tidlig som i 1947.¹⁸³ Hvis formålet var å avsløre konspirasjoner mot staten, ser imidlertid resultatet ut til å ha vært magert.

Fra den kalde krigens første periode finnes det trolig bare ett kjent tilfelle der en kommunistisk journalist ble mistenkt for statsfiendtlig virksomhet. Da den svenske journalisten Ture Gerdes var på reportasjereise i Narvik høsten 1947, ble hans bevegelser nøye fulgt av etterretningskontakter på stedet. Årsaken var at Gerdes arbeidet i kommunistavisen «Ny Dag» i Stockholm og at det på forhånd var innløpt rapporter om at Sovjet planla sabotasjeaksjoner mot malmtransporten fra Kiruna. Gerdes skulle være sendt av den svenske kommunisten Rodney Öhman for å forberede aksjonene. Den svenske journalisten oppførte seg imidlertid lite mistenkelig og rapportene ble stemplet som ukorrekte. Han skrev til og med i sin avis om reisen og tedde seg ifølge overvåkerne som «en legalt arbeidende kommunist».¹⁸⁴

Da var det mer hold i avsløringen av de borgerlige journalistene Hergel og Maalands arbeid for en fremmed makt. Da overvåkingspolitiet i 1950 avhørte den konservative presse mannen Wilhelm Fredrik Hergel etter mistanke om ulovlig etterretningsarbeid, tilsto han å ha latt seg verve av CIA.¹⁸⁵ Sammen med Bergens Tidendes journalist Olav Maaland drev han fra våren 1950 etterretningsarbeid for USA. Det var på oppdrag derfra Hergel 19. mars 1950 brøt seg inn i NKPs hovedkontor og deretter overlevere CIA noen papirer og navnelister over kommunister.¹⁸⁶

Ifølge Haakon Lie skal et mer langvarig informasjonsarbeid fra 1940-årene ha pågått mellom DNA-kilder og britiske og amerikanske representanter i Oslo. Ivar Viken og Reidar Hirsti skal for eksempel ha levert fortrolige rapporter om kommunistene i Finnmark direkte til britene. Ifølge Håkon Lie var dette forholdet mer fortrolig enn det forholdet partikontoret hadde til de sosialdemokratiske partiene i Danmark og Sverige.¹⁸⁷

Oppsummering

Splitnelsen i verden slo inn i den norske pressen. Langt de fleste avisene støttet norsk medlemskap i Atlanterhavspakten. I tillegg førte avisene en «oppdemmingspolitikk» mot andre syn i egne spalter. Kommunistavisene fremmet Sovjets syn. Avisen Orientering ble etablert med det for øye å bryte med den øvrige pressens vestvending ved å holde et kritisk blikk på begge maktblokkene, men også her kom innholdet i overveiende grad til å dreie seg om Vesten.¹⁸⁸ Kritiske forsvarere av rettsikkerhet, personlig frihet og ytringer på tvers av den sikkerhetspolitiske vendingen fantes også i den borgerlige pressen, først og fremst i Dagbladet.

181 *Ibid.* s 406

182 *Ibid.* s 408–409

183 *Ibid.* s 392

184 *Sitert etter Bergh og Eriksen 1998:150*

185 *Bergh og Eriksen 1998:81*

186 *Ibid.* s 494

187 *Ibid.* s 505

188 *Ifølge Fonn 2008*

Med svært få unntak kan den norske pressen i begynnelsen av den kalde krigen likevel sies å ha vært et medgjørlig redskap for de hemmelige tjenestene. Overraskende mange journalister og redaktører bidro aktivt i overvåkingen. De

*Med få unntak ble pressen
et medgjørlig redskap for de
hemmelige tjenestene.*

samarbeidet lojalt for å dempe og demme opp for kommunisttrusselen, for å bygge det presesfolk, politikere og etterretning mente var et solid og nødvendig beredskap mot den krigen de trodde truet.

Takk

Artikkelforfatteren står i stor gjeld til Knut Einar Eriksens studie av vestvendingsdebatten,¹⁸⁹ og hans og Trond Berghs verk om de hemmelige tjenestene.¹⁹⁰ Eriksen er også blant dem som sjenerøst har stilt opp med nyttige innspill og gode korrigeringer og råd underveis. Det har også Henrik Grue Bastiansen, Helge Danielsen, Idar Flo, Birgitte Kjos Fonn, Geir Lundestad, Rolf Tamnes og Hallvard Tjelmeland gjort. Takk også til Hasund-familien, til Jaklin-familien og til Harald Stanghelle for gode innspill.

Arbeidet er en del av forskningsprosjektet som i april 2010 munnet ut i bokverket *Norsk presses historie*. Hovedredaktør Hans Fredrik Dahl og bindredaktør Guri Hjeltne har vært veiledere under arbeidet og skal ha stor takk for råd, innspill og et spennende oppdrag.

Kilder og litteratur

Arkivkilder:

Wayne Coles avskriftsarkiv fra State Departments arkiver på Norge, Nobelinstituttets arkiv og bibliotek.

Olav Oksviks privatarkiv, Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo.

Aviskilder:

Aftenposten, Oslo, 1935, 1947–1949, 1955
Arbeider-Avisa, Trondheim, 1948
Arbeiderbladet, Oslo, 1935, 1947–1949, 1955
Bergens Tidende, Bergen, 1935, 1947–1949, 1955
Dagbladet, Oslo, 1948
Glåmdalen, Kongsvinger, 1948
Morgenbladet 1948
Moss Arbeiderblad 1948
Nidaros 1948
Nordlys, Tromsø, 1935, 1948–1949, 1955
Sunnmøre Arbeideravis, Ålesund, 1948
Sunnmørsposten, Ålesund, 1948
Østlendingen, Elverum, 1935, 1948

Litteraturliste:

Bastiansen, H. G. (2001) *Herom har jeg nærmere telegraferet til Kongen. Telegraf og telefon i norsk politikk 1850–1940*. Oslo: Norsk telemuseum.

Berg, R. (2000) «Russofobiens røtter 1820–1855» i *Speculum Boreale* Nr 1 s 53–66

Berg, R. (1995) *Norge på egen hånd. 1905–1920. Norsk utenrikspolitikk historie bd. 2*. Oslo: Universitetsforlaget

Bergh, T. (1987) *Storhetstid (1945–1965) Bd. 5 I Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo: Tiden

Bergh, T. og Eriksen, K.E. (1998) *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914–1997. Bd. 1. Overvåkingssystemet bygges opp 1914–1955*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

¹⁸⁹ Eriksen 1972

¹⁹⁰ Bergh og Eriksen 1998

- Birkeland, T., Risa, G. og Vold, K.B. (2005) *Norsk barnelitteraturhistorie*. (2. utg.) Oslo: Samlaget
- Bjørge, N., Rian, Ø. og Kaartvedt, A. (1995) *Selvstendighet og union. Norsk utenrikspolitikkshistorie bd. 1*. Oslo: Universitetsforlaget
- Bones, S. (2004) «Arbeiderpressen i Nord-Norge under den kalde krigen» *Arbeiderhistorie 2004. Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*. s 55–81
- Bones, S. (2007) *I oppdemningspolitikken grenseland. Nord-Norge i den kalde krigen 1947–70*. Upublisert doktorgradsavhandling. Institutt for historie. Universitetet i Tromsø. Tromsø
- Bundesarchiv (2005) *Deutsches Nachrichtenbüro*. (online) Tilgjengelig fra: <http://www.bundesarchiv.de/foxpublic/162FA8020A06221200000000F8F7A9DF/findmittelinform.html> (lastet ned 14.4.2008)
- Christensen, P., Tjelmeland, H., Åsheim, O. (2003) *Flammende budbringer: Nordlys gjennom 100 år*. Tromsø: Nordlys
- Dahl, H.F., Gripsrud, J., Iversen, G., Skretting, K. og Sørensen, B. (1996) *Kinoens mørke, fjernsynets lys. Levende bilder i Norge gjennom hundre år*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Dahl, H.F. og Bastiansen, H.G. (2000) *Hvor fritt et land? Sensor og meningstvang i Norge i det 20. århundre*. Oslo : Cappelen
- Dahl, H.F. (2001) *Norsk Idéhistorie bd. V. De store ideologienes tid 1914–1955*. Oslo: Aschehoug.
- Eide, E. og Simonsen, A. H. (2008) *Verden skapes hjemmefra. Pressedekningen av den ikke-vestlige verden 1902–2002*. Oslo: Unipub
- Eide, M. (2000) *Den redigerende makt. Redaktørrollens norske historie*. Kristiansand: Norsk Redaktørforening/IJ-Forlaget
- Elvebakk, V.K. (2004) *Finn Moe – en utenrikspolitisk biografi*. Upublisert hovedoppgave. Historisk institutt. Universitetet i Oslo. Oslo.
- Eriksen, K. E. (1972) *DNA og NATO. Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet 1948–49*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Eriksen, K. E. (1977) «Norge i det vestlige samarbeid.» s 167–278 i Bergh og Pharo (red.) *Vekst og velstand. Norsk politisk historie 1945–1965. Regjering og opposisjon under arbeiderpartistyre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, K. E. og Pharo, H. (1995) *Kald krig og internasjonalisering. 1949–1965. Norsk utenrikspolitikkshistorie bd. 5*. Oslo: Universitetsforlaget
- Eriksen, K. E. (2004) «'Vi hører jo sammen her oppe i Norden'. Martin Tranmæls utenrikspolitiske syn 1940–45» s 5–31 i *Arbeiderhistorie 2004*. Oslo: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek
- Evensmo, S. (1978) *Ut i kulda*. Oslo: Gyldendal
- Fonn, B. K. (2004) «John Christian Munthe Sanness» i Arntzen, J.G. (red.) *Norsk Biografisk Leksikon Bd. 8*. Oslo: Kunnskapsforlaget
- Fonn, B. K. (2008) Upublisert notat om Orienterings historie.
- Furre, B. (1999) *Norsk historie 1914–2000*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Giverholt, H. (1967) *Nyhetsformidling i Norge. Norsk Telegrambyrå 1867–1967*. Oslo
- Hildonen, B. (2007) *Avis i grenseland. Finnmarkens historie*. Vardø: Dagbladet Finnmarken
- Hjeltnes, G. (1997) «Etter freden kom krigen – i avisenes spalter». *Aftenposten* 16. november.
- Holtmark, S.G. (1994) «Nord-Norge i sovjetisk planlegging 1944–1945» *Ottar* nr 4 s 41–48.
- Holtmark, S.G. (2000) «Nord-Norge, Sovjetunionen og norske trusseloppfatninger 1918–1945» i *Speculum Boreale* Nr 1 s 115–144
- Kokkvoll, A. (1957/1965) *Johs. Nesse. En konservativ presseman i 1930-årene*. Publisert hovedoppgave. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag
- Kroes, R. (2006) «Imaginary Americas in Europe's Public Space.» i Stephan, A. (ed.)
- LeFeber, W. (1994/1989) *The American Age. U.S. Foreign Policy at home and abroad*. (Second edition.) New York: W. W. Norton & Company
- Leffler, M. P. (2007) *For the Soul of Mankind. The United States, the Soviet Union, and the Cold War*. New York: Hill and Wang

- Lundestad, G. (2000) *Øst, Vest, Nord, Sør. Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget
- Mawdsley, E. (1998) *The Stalin Years. The Soviet Union 1929–1953*. Manchester and New York: Manchester University Press
- McCauley, M. (1992/1983) *The Origins of the Cold War. Seminar Studies in History*. (Ninth Edition). London: Longman
- Nilssen, S. (1990) *Redaktør I grenseland. Et Finnmarks-bilde med politikk, kultur og hemmelige tjenester*. Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Ottosen, R. (1996) *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug
- Pedersen, K. og Sørensen, N.A. (2006) «AmeriDanes and pro-American anti-Americans. Cultural Americanization and anti-Americanism in Denmark after 1945.» i Stephan A. (ed.) *Pressefolk 1950*. Oslo: Norsk Presseforbund
- Ramberg, T. og Diesen, E. (1985) 125 år med Aftenposten. *Aftenposten* 14. mai.
- Riste, O. (1991) *Isolasjonisme og stormaktsgarantiar. Norsk tryggingspolitikk 1905–1990. Forsvarsstudier Nr. 3*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier.
- Sejersted, F. (1984) *Opposisjon og posisjon. Høyres historie bd. 3*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag
- Skodvin, M. (1971) *Norden eller NATO? Utanriksdepartementet og alliansespørsmålet 1947–1949*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skre, A. (2008) *Redaktør Arnvid Hasund, «en syk redaktør» eller den første «falne» i Nato-striden?* Upublisert manus.
- Stephan, A. (2006) *The Americanization of Europe. Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*. New York/Oxford: Berghahn Books
- Sverdrup, J. (1995) *Inn i storpolitikken. 1940–1949. Norsk utenrikspolitikks historie bd. 4*. Oslo: Universitetsforlaget
- Tjelmeland, H. (2006) *Den kalde krigen. Utsyn Innsikt-serien*. Oslo: Samlaget
- Wasberg, Gunnar Christie (1960) *Aftenposten i hundre år 1860–1960*. Oslo: Schibsted

Presseprofil

Redaktør Arnvid Hasund:

«En syk redaktør» eller den første «falne» i Nato-striden?

Av Arnhild Skre

«Redaktør Arnvid Hasund fratrer i dag sin stilling i avisen da han skal flytte fra distriktet. Med ham mister arbeiderbevegelsen på Sunnm. en god mann.»

Slik opnar kunngjeriinga under leiaren i Sunnmøre Arbeideravis 7. oktober 1948. Teksten er signert «Georg Rønnestad, form. i bladstyret». Han fortel kort om Hasunds arbeid for arbeidarrørsla på Sunnmøre og kjenner seg sikker på at Hasund som blei «en utmerket redaktør for vårt partiorgan her», også på sin nye heimstad «vil gjøre et godt arbeid for partiets og arbeidsfolks sak».¹

«Ja nu er altså Hasund reist,» skriv Rønnestad to dagar seinare til fylkets fremste arbeidarpolitiskar, Olav Oksvik, «og som du vel har sett har jeg takket ham for velgjort arbeid og forsøkt å gjøre avskjeden så pen og pyntelig som mulig. Jeg tror det var det beste både for avisen og partiet.»²

Anna arkivmateriale rundt redaktørskiftet har det ikkje vore råd å finna,³ men intervjumateriale og

Rønnestads brev⁴ dokumenterer det som kunne anast i dei sterke reaksjonar på leiarane i Sunnmøre Arbeideravis i vekene før og på endringane i avisa og lokalpartileiinga etterpå, at 36-årige Hasund etter «å ha virket for partiet og avisen siden midten av 30-årene» blei avsett av politiske årsaker. Formelt sett ser det ut til at han sa opp sjølv.⁵ Etter nokre veker med redaksjonssekretæren, Kjell Valderhaug, som konstituert redaktør kom Karl Pape på plass i redaktørstolen. Kjend i distriktet frå sine mange år i Tidens Krav, no henta frå leiinga av Arbeidernes Pressekontor i Oslo.

I litteraturen er avsetjinga av Hasund omtalt som eit utslag av meningsjustisen i den tryggingspolitiske debatten i DNA,⁶ og Hasund har gått inn i norsk presse- og ytringsfriomshistorie som ein av dei første falne i kampen for ytringsfridommen i norsk Nato-debatt. Desse framstillingane byggjer på omtalen av Hasund-saka i

1 Sunnmøre Arbeideravis 7.10.1948, s. 3.

2 Brev frå Georg Rønnestad til Olav Oksvik 9.10.1948.

3 Samtalar med koordinator for privatarkiv Gunnar Mosund, Interkommunalt arkiv, Ålesund, der Arbeiderbevegelsens arkiv i Møre og Romsdal ligg, april-mai 2007. Samtalar i april 2007 med redaktør Reidar Skarbø i avisa Nytt i Uka som overtok ein del av arkiva då SA gjekk inn i 1985.

4 Intervju med Magne Nedregård, Pål Kåre Hasund, Bjørg Sølvi Pedersen og Gunnar Furholt, mai 2007.

5 Moss Arbeiderblad 8.9.1948, s. 2 og Sunnmøre Arbeideravis 16.9.1948, s. 4.

6 Ottesen 1996, s. 282, Eide 2000, s. 215, Dahl og Bastiansen 2000, s. 166.

Arvid Hasund (Foto: Privat)

Knut Einar Eriksens utvida hovudoppgåve, gitt ut som bok i 1972.⁷ Etter vel 35 år blir Eriksens framstilling gjenfortalt relativt unyansert,⁸ men teksten hans og aviskjelder frå hausten 1948 gjev grunn til å sjå på saka ein gong til og stilla spørsmålet: *Var det først og fremst tryggingsspolitisk usemje som felte Hasund, eller var det andre forhold som gjorde at bladstyret ikkje lenger fann å kunne ha han sitjande?*

Hasund *hadde* frå tidleg på året 1948 trykt leiarar som støtta nøytralitetslinja i tryggingsspolitikken, men slike leiarar var også å finna i andre A-avisar.⁹ Og dei leiarane og debattartiklane i Sunnmøre Arbeideravis som ser ut til å ha vekt mest oppsikt i vekene før han gjekk av, hadde ikkje tryggingsspolitikken, men forslaget til nytt prinsippprogram for Arbeidarpartiet som tema. Også i spørsmålet om partiideologi ser Hasund ut til å ha vore på direkte kollisjonskurs med partileiinga. Til og med etter at lokalpartiet har avslutta programordskiftet med fleirtalstilslutnad til det nye partiprogrammet, ville Hasund halda fram debatten i avisen. I eigne innlegg og andre han sette på trykk, kom det fram sterk kritikk av leiande partitillitsmenn.

Ei særskild årsak til at partiet sentralt ville kvitta seg med redaktøren, kan ha vore behovet for å få kontroll over ein lokal opposisjon. Sunnmøre Arbeideravis var stifta av og organ for ei lokal fagrørslle og eit fylkesparti der opposisjonen mot sentralstyret i desse åra voks sterkt på det tryggingsspolitiske, men også på andre område. Hasund var ein innfødd del av dette lokale politiske miljøet og ser ut til å ha kjent sterk lokal lojalitet.

Ei anna årsak til at Hasund måtte gå, kan ha vore at han ikkje var frisk. Han var innlagd på sjukehus

og ser ut til å ha hatt helseproblem medan partiet hausten 1948 gav gjenoppbygging av A-pressa høgste prioritet og trong arbeidsføre redaktørar og stabil drift.

Ulydigheit og kritikk av sentrale partifolk, sterk lojalitet til ein lokal opposisjon, sviktande helse – alt dette kan ha vore like viktige årsaker til at Hasund måtte gå, som at han personleg var usamd med partileiinga i tryggingsspolitikken og gav friskt og tydeleg uttrykk for dette på leiarplass i Sunnmøre Arbeideravis.

I det følgjande skal eg drøfta desse moglege årsakene og vurderer om det *var* striden om alliansepolitikken som slo inn i norsk pressehistorie då bladstyret i Sunnmøre Arbeideravis 6. oktober 1948 avsette redaktør Hasund mot formannen i bladstyrets stemme. Men først nokre ord om personen Arnvid Hasund, A-pressa og Det norske Arbeidarpartiet.

Personen

Arnvid Ingulf Hasund var fødd i Ulstein i 1912. Faren hadde vore sjømann og segla rundt Kapp Horn. Han fekk i 1900 skilt ut ein teig frå farsgården på Hasund. Der bygde foreldra til Arnvid hus og busette seg. Då Arnvid Ingulf kom til verda som yngstemann i ein syskenflokk på fem, var foreldra fiskarbønder.¹⁰

Kjeldene fortel lite om kva Hasund gjorde frå konfirmasjonen i 1927 til han begynte å arbeida for arbeidarrørsla på Sunnmøre og som journalist i Sunnmøre Arbeideravis frå midten av 1930-talet.¹¹ Rundt 1940 var han innlagd på sanatorium for rygg tuberkulose, eit helseproblem som han også seinare skal ha vore plagd av.¹²

10 Waage 1982, s. 252.

11 Kunngjering frå bladstyreformann Georg Rønnestad, Sunnmøre Arbeideravis 7.10.1948, s. 3.

12 Telefonintervju med dottera Bjørg Sølvi Pedersen ??5.2007.

7 Eriksen 1972, s. 122–123 og 243.

8 Larsen 2004, s. 80.

9 Sjå f.eks. Skre i Hjeltnes 2010, s. 183.

Hasund skal ha agitert for den sovjetiske samfunnsordninga i mellomkrigstida, men skal etter 1945 ha skrive kritisk om det sovjetiske styret.¹³ Sommaren 1946 blei Hasund konstituert redaktør i Sunnmøre Arbeideravis og tilsett frå 1947.

Bjartmar Gjerde som kom til avisa som ung lærling i 1947, budde på hybel hos Elisabeth og Arnvid Hasund i Skippergata i Ålesund og fortalde at folk Gjerde rekna som radikale, heldt politiske møte der.

*Bjartmar Gjerde: Hasund var
«ein profesjonell presseman
som aldri var i ro.»*

Gjerde omtala Hasund som ein profesjonell presseman som «aldri var i ro. Han sprang rundt hele tiden». Hasund såg at det var godt hovud på den fattige hybelbuaren frå Larsnes, sørge for at han fekk mat, og betydde mykje for Gjerdas faglege og politiske utvikling. Han gav den unge journalistspiren «Det kommunistiske manifest» og fekk han inn på Arbeiderbevegelsens folkehøgskole på Sørmarka.¹⁴

Bortsett frå eit fråvær på tre måneder våren 1948, sat Hasund i redaktørstillinga til han blei avsett. Dette fråværet, teikn i avisa og opplysningar i intervjumaterialet gir grunn til å tru at Hasund hadde helseproblem dei siste månadene han var redaktør.

Etter at han blei avsett, flytta Hasund med familien til Audnedal i Vest-Agder, heimbygda til kona, der dei tok over bruket ho var frå. Seinare arbeidde Hasund i industrien i Mandal. Etter ein skade omskolerte han seg til skomakar og dreiv skomakarverkstad i Mandal. Han var aktiv i Sosialistisk Folkeparti, seinare i SV, og sat i Mandal

bystyre i fleire periodar. Arnvid Hasund døydde i 1986.¹⁵

Trass i dei mange åra i arbeidarrørsla og i arbeidarpressa, lovorda og den siste setninga i Rønne-stads korte kunngjering, har det ikkje vore råd å finna spor etter Hasund i dei ulike arkiva til arbeidarrørsla frå tida før bladstyret sette han på redaktørkrakken, eller frå tida etter at han blei avsett.¹⁶

Pressa

Sunnmøre Arbeideravis var i 1948 den einaste arbeidaravisa på Sunn-

møre og hadde eit gjennomsnittleg nettoopplag på 3941. Ho var ei føremiddagsavis og ei abonnementsavis. Laussalet utgjorde berre 852 eksemplar av nettopplaget. Avisa kom ut alle kvardagar med seks sider i snitt.¹⁷

Sunnmøre Arbeideravis var ei av dei 41 arbeidaravisene som gjekk inn under krigen. Det ser også ut til at trykkjeriet, Arbeidernes Bladandels-selskaps trykkeri, blei øydelagt og at avisa leid store økonomiske tap i krigsåra. Det gjorde ikkje konkurrenten i Ålesund, Venstre-avisa Sunnmørsposten, som i 1948 var den langt største avisa i fylket med sine 19 721 i godkjent nettopplag.

På Sunnmøre som overalt elles i landet var hausten 1948 tida for å styrkja arbeidarpressa. «A-pressa skal gjenreises. Ta ditt løft du også!» Denne tittelen låg på topp under avishovudet og over eit stort portrett av Einar Gerhardsen i

¹³ E-post frå Einar Hasund 9.5.2007.

¹⁴ Telefonintervju med Bjartmar Gjerde april 2007 og med Hasunds barn og hans venn Gunnar Furholt i mai 2007.

¹⁵ Telefonintervju med sonen Paul Kåre Hasund, Mandal, 9.5.2007.

¹⁶ Opplysningar frå konsulent Kjersti Åberg, ARBARK, Oslo, og koordinator for privatarkiv Gunnar Mosund, IKA Møre og Romsdal.

¹⁷ Norsk Aviskatalog 1948, s. 54.

Sunnmøre Arbeideravis laurdag 11. september 1948. Dette var startdagen for den store kampanjen i arbeidarrørsla denne hausten. Slagordet var «Gjenoppbygg A-pressen». Partiformann og statsminister mante til innsats for å styrkja partiorganisasjonen framfor stortingsvalet i 1949. I ei tid med store offer for å byggja opp att landet, med høgare skattar og lågare forbruk, kunne DNAs politiske motstandarar bli freista til å bruka misnøya som følgde, til angrep og svekking av DNA framfor stortingsvalet. «Vil vi bryte denne motstanden, må vi nå lenger ut med pressa vår. I full forståelse av hva pressa betyr, har partiet og fagbevegelsen gått sammen om en kjempeoppgave: vi skal gjenreise våre egne aviser (...) I teknisk og økonomisk henseende må nå våre aviser bli fullt konkurransedyktige.»¹⁸

«Vår presse må bli den ledende i alle distrikter.»

Arbeidaraviser over heile landet trykte leiargar om den viktige A-pressa denne dagen, støtta opp av appellen frå statsministeren. I vekene som kom, sende kampanjekontoret ut annonsemateriell og appellar også frå andre sentrale tillitsmenn. «Nå skal vår generasjon vise sin evne og vilje til et slag for pressen. La også det bli et lysende kapittel i arbeiderreisningens historie,» skreiv nestformann Trygve Bratteli under tittelen «Vår presse må bli den ledende i alle distrikter».¹⁹

«Et tilbaketog må forebygges. Oppmarsjen må fortsette. Men en av de vesentligste betingelser for det er at vi får hele det arbeidende folk i tale,» skreiv Arbeiderblad-redaktør og programkomitémedlem Martin Tranmæl med karakteristisk smell i kvar setning under tittelen «A-pressa».²⁰

18 Sunnmøre Arbeideravis 11.9.1948, s. 1, trykt i fleire arbeidaraviser.

19 Trykt i fleire arbeidaraviser, bl.a. Sunnmøre Arbeideravis 4.10.1948, siste side.

20 Arbeider-Avisa 15.9.1948, s. 1, trykt i fleire arbeidaraviser.

I heile landet blei det arrangert møte for å få fart i abonnements- og andelsvervinga og i salet av 2- og 5-kroners merke til A-pressens gjenreisningsfond. Avisene som skulle rustast opp att, trykte «oppskrifter» på slike møte og artiklar om lokale og sentrale arbeidarpressepionerar som Olaus Fjørtoft og Christian Holtermann Knudsen og deira «oppofrende arbeid».

«Husk at Stortingsvalget neste år vil sette store krav til avisa vår,» skreiv Hasund på leiarplass. «Det avhenger av dens økonomiske stilling om den skal bli et slagkraftig våpen i kampen mot en fanatisk borgerpresse, som ikke skyr noen midler når det gjelder å berøve arbeiderne den makt og det folkeflertall de har vunnet.»²¹ Han hadde knappe to veker att som våpendragar.

Ingen trong denne hausten vera i tvil om at partiet såg arbeidaravisene som strategisk vitale delar av maktapparatet i partiet. Ikkje som forum for intern debatt, men som middel til å få «hele det arbeidende folk i tale».

«Den gongen var oppfatninga at når arbeidarørsla hadde ei avis, så var det partiet og parti-programmet som skulle publiserast. Arbeidaravisene skulle ikkje vera arena for debatt om partipolitiske saker. Den skulle foregå på Folkets Hus eller på Youngstorget og så skulle avisene skriva det som blei vedteke der, eller det som vi nesten dagleg fekk tilsendt på lyseraude flak frå Arbeidernes Pressekontor,» fortel Magne Nedregård, som var redaktør i Sunnmøre Arbeideravis på 1960-talet.²²

21 Sunnmøre Arbeideravis 23.9.1948, s. 3.

22 Intervju og e-postveksling med Magne Nedregård.

Arnvid Hasund delte tydelegvis ikkje dette synet. Samtidig med den landsomfattande aksjonen for å styrkja arbeidarpressa, og dermed slagkrafta i partiet, trykte han innlegg på innlegg og skreiv leiar på leiar mot forslaget frå partileiinga til nytt prinsippprogram. I hans del av arbeidarrørsla var det lange tradisjonar for slik oppsetsigheit.

Partiet

Sunnmøre Arbeideravis var rekna som organ for Sunnmøre Arbeiderparti, eit lokalparti som i mellom- og etterkrigstida i fleire saker kom i opposisjon til partiet sentralt. Særleg gjaldt dette spørsmål om stormaktstilknytning og alliansepolitikk. I heile fylket var det motstand mot at leiinga tidleg på 1920-talet ville knyta partiet nærare til Moskva. I etterkrigstida var det i sunnmørs- og romsdalspartiet opposisjon mot nærmeare til Washington. Sunnmørsopposisjonen skal ha vore særleg sterk i Ørsta og i Ålesund.²³ I 1948 var Sunnmøre Arbeiderparti også, ved sida av Arbeidernes Ungdomsfylking, den delen av partiet der motstanden mot den meir pragmatiske ideologiske dreininga i framlegget til nytt prinsippprogram ser ut til å ha vore sterkest. Leiaren i Aalesund Arbeiderparti, skattefut Asbjørn Slinning, var ein av dei som skreiv kritisk mot forslaget til nytt prinsippprogram under den breie avisdebatten i Sunnmøre Arbeideravis som stoppa brått då Hasund blei avsett.

Den fremste stortingsmannen i fylkespartiet, veteranen Olav Oksvik, blei sett som leiar for den tryggingspolitiske opposisjonen i DNA frå våren 1948. Han fremma i gruppemøte 26. april 1948 det framlegget om eit nordisk forbund av absolutt nøytrale statar som opna den indre striden DNA om det nordiske alternativet.²⁴

23 Løseth 1996, s. 393. Telefonintervju med Magne Nedregård 8.5.2007.

24 Eriksen 1972, s. 106.

Oksvik var frå Stranda på Sunnmøre og stod Sunnmøre Arbeideravis så nær at han ikkje berre skreiv kommentarartiklar der, men også signerte leiarar. I den indre prosessen som førte fram til nederlaget for Oksvik-fløya og vestalliansevedtaket på landsmøtet 17.–19. februar 1949, var Sunnmøre Arbeideravis rekna blant dei avisene som lengst støtta nøytralitetslinja til Oksvik.²⁵ Den støtta tok slutt 6. oktober 1948.

Så starta prosessen med å finna ein etterfølgjar som både kunne passa partileiinga og det oppsette fylkespartiet. «Oslo vil ha inn Pape i pressekontoret, og jeg tror dette er uheldig. Du kjenner stemningen i partiet her (...) Jeg vilde derfor ha en lettere og mer nøytral mann, og har festet meg ved en som heter Guttorm Hansen,» skreiv formannen i bladstyret til Oksvik etter Hasunds avgang.²⁶

Det var tre søkjarar til redaktørstillinga. Bladstyret skulle tilsetja, men «Oslo» hadde sagt sitt. Det var denne klemma som fekk bladstyreleiar Rønnestad til å skriva til Oksvik og be om råd. «Jeg overveier sterkt å la dem få sin vilje og så trekke meg ut av det hele, det er ikke lett å holde liv i noen ting lenger.»

Tranmæl hadde vore i Ålesund, fortalde Rønneberg, og skreiv om «kaninene» i lokalpartiet som flaug hit og dit på grunn av usemja.²⁷ Deretter meddelte Rønneberg Oksvik eit hjartesukk om at partidisiplinen framleis var så hard at ein skulle tru partiet framleis slutta opp om Moskva-tesane. Oksvik var ein av dei som i 1921 hadde leidd opposisjonen mot tesane i DNA, som braut med dei og stod i brodden ved danninga av Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti.²⁸

25 Eriksen 1972, s. 122.

26 A. Slinning til O. Oksvik oktober 1948, Oksviks arkiv, ARBARK.

27 I Tranmæls 7de Sans for 1948 som finst i ARBARK, står det ikkje noko om denne reisa til Ålesund.

28 Furre 1999, s. 97.

Arnvind Hasund fotografert på 1940-talet. (Foto: Privat)

I motsetning til Oksvik og Rønneberg hørde ikkje Karl Pape, som den sentrale partileiinga vil ha som ny redaktør, til dei opposisjonelle. Han var fungerande sjefredaktør ved Arbeidernes Pressekontor denne hausten. Oksvik «ser gjerne at Ålesund så vidt mulig hevder en noe uavhengig linje i forhold til kaninpolitikken. Hvis du tror Hansen er en habil mann, og du får styret med på å ansette ham, så er jo den saken grei. (...) Jeg vil gjerne at du skal fortsette i bladstyret (...) Vi har nok av folk som lar tingene skure,» skreiv Oksvik tilbake. Det blei likevel som «Oslo» ville. Mot Rønnebestads røyst tilsette bladstyret Pape som var lojal mot den sentrale partileiinga både på leiarplass og elles. Oppgåva hans blei no å balansera mellom den sterke opposisjonen i lokalpartiet og sentralstyret. Ikkje minst var det ei utfor-

dring at dei to fremste arbeidarrepresentantane frå Møre og Romsdal – Oksvik og Kaare Fostervoll – var tilhengjarar av nøytralitetslinja. Pape ser ut til å ha vore ein mann med diplomatiske evner eller politisk kløkt. I desember lét han Fostervoll ta opp att «ein gamal praksis». Han begynte å skriva «Stortings-brev». Det første stod like før jul og var i all hovudsak ein skeptisk kommentar til Langes melding etter Paris-konferansen og eit innlegg for det nordiske alternativet.

Siste kapittel i oppryddingshistoria i Sunnmøre Arbeideravis blei at styrefleirtalet i Aalesunds Arbeiderparti trekte seg. Ekstraordinært årsmøte måtte haldast, og der blei ikkje lokallagsleiaren, skattefut Alfred Slinning, attvald. «Da de ikke greide å få meg fjernet ved å renne rundt i

byen med en liste for å samle underskrifter, valgte flertallet i styret å trekke seg ut, for på den måten å tvinge fram årsmøte. (...) Disse fortvilte anstrengelsene (...) er så politisk latterlige at de dømmer seg selv (...) Hva ettertidens dom vil bli, er jeg ikke et øyeblikk i tvil om. Jeg vil ikke under noen omstendigheter fortsette,» skreiv Slinning til Oksvik.²⁹ Som Hasund flytte Slinning frå byen og skal ikkje seinare ha vore aktiv i DNA.³⁰

Bli bikkje for eit bein?

Korleis var så den politiske usemja og den pressepraksisen som førte til «utreinsskinga» i redaktørkontoret og lokalpartileiinga i Ålesund i oktober 1948?

Arbeidarpressa skulle i rikspolitikken vera talerøyr for partiet og halda seg lojalt til partilinja slik den blei signalisert frå Arbeidernes Pressekontor. Det gjorde også Hasund så seint som då han i første avis etter utanriksminister Halvard Langes framlegging av Marshall-planen for Stortinget 7. februar 1948 la eit grundig NTB-referat av talen som toppoppslag på førstesida og i leiarspalta sette den sterkt Sovjet- og NKP-kritiske leiaren «Den amerikanske hjelpeplanen» frå Arbeidernes Pressekontor. Lange understreka at «et stabilt, demokratisk og selvstendig Vest-Europa i fritt samarbeid mellom suverene stater har en stor gjerning å gjøre i arbeidet for å vinne over den kløvningen mellom øst og vest som i dag gjør stillingen i verden utrygg. Så langt fra at det vest-europeiske samarbeidet om gjenreisningen har brodd mot resten av verden, er det et vesentlig ledd i arbeidet for verdensfreden.»³¹

Leiaren frå Arbeidernes Pressekontor gjekk til åtak på «kommunistenes falske utlegninger» av

USAs mål med Marshall-planen og forsikra at det var «de demokratiske krefter i den nye verden som går inn for planen, i første rekke den mektige amerikanske fagorganisasjon, mens den støtter på større eller mindre motstand i *konservervative* kretser. Framforalt ser det ut til at Wall Street og de kapitalistinteresser som den symboliserer er motstandere av planen.»³²

Ei veke seinare flagga avisa likevel sterk USA-skepsis i ein leiar som opnar med eit innlegg der tidlegare stortingsmann O.M. Gausdal gjekk inn for at Marshall-hjelpa burde kanaliseras gjennom FN. Avisastøtta dette synet, men gjekk lenger enn Gausdal i skepsisen til USAs motiv for planen. Leiarskribenten, som må vera Hasund, meinte «planens svorne tilhengere» hadde dekt til planens «skyggesider» og fann grunn til å tru at det både var politiske band som var knytte til hjelpa, og kontrollsystem som «betyr en kamouflert spionasje».

«At amerikanerne vil utnytte dette i sin imperialistiske politikk, kan vi heller ikke tvile på.» Planen hadde spissa motsetningsforholdet mellom aust og vest og kan dermed ikkje sjåast som «et positivt bidrag til verdensfreden», skriv leiarskribenten som slutta av med å støtta Gausdals FN-linje. «Men det ble forståelig nok altfor liten reklame for den amerikanske imperialismes planer.»³³

Tre dagar seinare var skepsisen til Marshall-planen dempa på leiarplass i Sunnmøres einaste arbeidaravis. No var det Bevin-planen leiarskribenten såg «liten grunn for oss til å blande oss borti». Den såg for Noreg ut til å bli «en økonomisk og politisk vestlig allianse», ei vestblokk «Sverige og Danmark har nokså tydelig sagt at de ikke vil være med i». Dersom Noreg mot det

29 A. Slinning til O. Oksvik oktober 1948, Oksviks arkiv, ARBARK.

30 Sunnmøre Arbeideravis 21.10.1948, s. 5. E-post frå Magne Nedregård 10.5.2007.

31 Sunnmøre Arbeideravis 9.2.1948, s. 1 og 5.

32 Sunnmøre Arbeideravis 9.2.1948, s. 3, utheving av forfatteren.

33 Sunnmøre Arbeideravis 17.2.1948, s. 3.

ein kunne venta seg, skulle komma til å «blande seg borti dette», spådde skribenten som i eit frampeik dette: «Det vil iallfall bli en betydelig minoritet imot.»

Når det gjaldt Marshall-planen, verka skribenten denne veka meir pragmatisk. Han gjorde greie for ulike partisyn på planen, refererte argument for og imot og enda med å foreslå at Noreg burde sjå tida an til ein visste korleis planen blei. «Vi kan ikke godt avvise hjelp hvis den blir budt oss på rimelige vilkår. På den annen side bør vi ikke gjøre oss til bikkje for et bein.»³⁴

Frå 25. februar 1948 blei Hasunds borte frå redaktørkrakken i vel tre månader, og redaksjonssekretær Otto Torvik var «midlertidig ansvarshavende». Også i denne perioden veksla avisa mellom å trykkja leiarar som lojalt refererte synspunkta landsstyret hadde på hjelpeprogram og utanrikspolitikk, og leiarar som klart gjekk inn for at Noreg skulle vera uavhengig av stormaktene. «(...) i Skandinavia ønsker vi hverken noen innblanding fra Sovjetsamveldet eller Sambandstatene. Vi tror det vil være det beste for alle parter,» skreiv Torvik under tittelen «Tsjekkoslovakias tragedie.»³⁵ Samtidig fekk det sterkt Marshall-entusiastiske vedtaket i landsstyret om norsk deltaking på Paris-konferansen støtte på leiarplass.³⁶ Under tittelen «Klarhet og fasthet» siterte leiarsskribenten i førstninga av mars ein Arbeiderblad-kommentar som måtte avvika sterkt frå det synet redaktøren hadde: «Når det gjelder Marshall-planen, som nå står i utenrikspolitikkens brennpunkt, må vårt land medvirke til at den blir ført ut i livet så fort råd er.»³⁷

Eit par spissartiklar med meir eller mindre tydeleg kritikk av partileiinga og partipressa var sig-

nerte Olav Oksvik, som gjekk i rette med tendensen til at delar av DNA gjekk mot høgre i iver etter å bekjempe kommunistane.³⁸ Han freista også å dempa ei einssidig og «følelsesmessig» framstilling i pressa av den internasjonale situasjonen og åtvare mot å overdriva faren for krig: «(...) selv om faren var overhengende – hva det for tiden ikke er noen grunn til å tro, så ville det være uforsvarlig å la folkets brede lag leve under trykket av en permanent angst og krigspsykose. Slikt tærer på krefter, som man skulle bruke til andre formål og tjener ikke noen berettigede interesser.»³⁹

Hasund var tilbake i avisa om sommaren, og kva enn fråværsgrunnen kan ha vore, ser ikkje penen hans ut til å ha blitt sløvare. I leiaren «På vakt» sa han sist i juli sterkt ifrå om at det slett ikkje fanst nokon unison norsk opinion for å slutta seg til vestblokka. Dette valet var slett ikkje teke, slik han meinte amerikansk og britisk presse og «framtreddende norske politikere og innflytelsesrike presseorgan» påstod. Rett nok var han klar over at Noreg hadde lange tradisjonar for å venda seg mot vest. «Dette kan allikevel ikke danne noe grunnlag for å gi opp vår gamle nøytralitetspolitikk, og det er det spørsmålet gjelder i dag. (...) Innen arbeiderorganisasjonene er det en alminnelig utbredt oppfatning at Norge ikke bør gjøres til en brikke i det omfattende intrigespill mellom stormaktene. (...) vi mener det er på sin plass at denne oppfatningen blir kjent.»⁴⁰

Alt dagen etter blei dette synspunktet utdjupa i leiarpolemikkk mot Aftenposten under tittelen «Nei!»: «Vi trodde Norge skulle arbeide for fredens sak, og at hensynet til Norges interesser måtte komme i første rekke, ikke hva som måtte gjøre best inntrykk i den 'vestlige verden'.»⁴¹

34 *Sunnmøre Arbeideravis* 20.2.1948, s. 3.

35 *Sunnmøre Arbeideravis* 1.3.1948, s. 3.

36 *Sunnmøre Arbeideravis* 8.3.1948, s. 3.

37 *Sunnmøre Arbeideravis* 10.3.1948, s. 3.

38 *Sunnmøre Arbeideravis* 17.4.1948, s. 3.

39 *Sunnmøre Arbeideravis* 24.4.1948, s. 3.

40 *Sunnmøre Arbeideravis* 29.7.1948, s. 3.

41 *Sunnmøre Arbeideravis* 30.7.1948, s. 4.

I månadene før redaktørskiftet 7. oktober 1948 trykte avisa under Hasund fleire leiarar som forfekta denne nøytralitetslinja.⁴² USA blei kalla «dollarparadiset», og avisa uttrykte sterk mistillit til at demokratiet stod særleg høgt i kurs der.⁴³

Det er desse leiarane det blir lagt vekt på når Hasunds avgang blir knytt til debatten om blokkpolitikken i DNA og om talte som eit vink til dei opposisjonelle om kvar grensene hausten 1948 gjekk for den interne tryggingspolitiske debatten i DNA.

Det var likevel ikkje Hasunds syn på tryggingspolitikken, men kritikken hans av framlegget til nytt prinsippprogram som skapte debatt rundt leiarartiklane og redaktøren i Sunnmøre Arbeideravis denne hausten. Dette til dels sterkt oppheta ordskiftet gjekk både i andre arbeidaraviser og i borgarlege riksaviser i vekene før Hasund slutta.

Prinsippa

I månadene framfor DNA-landsmøtet i 1949 stod ikkje tryggingspolitikken formelt på agendaen. Det gjorde derimot framlegget til nytt politisk prinsippprogram. «Grunnsyn og retningslinjer» skulle avløysa prinsippprogrammet frå 1939 og kan kort karakteriserast ved at retorikken var mindre prega av marxistisk terminologi, anti-kapitalisme og klassekamp, og at det sa mindre klart frå om korleis samfunnsproblema skulle forklarast og løysast. Men ein ting blei slått grundig fast: Vekstpolitikk og produksjonsauke var mål som til og med var overordna prinsippet om sosialisering. Programmet blir rekna som ei hyllest til planøkonomien og innvarsla sterkare korporative innslag i det økonomiske livet, det som på denne tida låg i omgrepet «økonomiske de-

mokrati». «Det sosialdemokratiske kompromisset» kallar historikaren Berge Furre den nye moderate arbeidarpartilinja – eit tilbaketog i forhold til dei sosialistiske ambisjonane frå mellomkrigstida.⁴⁴

*«at Norge ikke bør gjøres til
en brikke i det omfattende
intrigespill mellom stormaktene»*

Programforslaget blei sendt til drøfting i lokallaga tidleg i 1948. Det skal ha vekt få motførestellingar – bortsett frå i AUF og i lokallaga på Sunnmøre. Det var sær-

leg den pragmatiske haldninga til sosialisering som vekte misnøye og kritikk.⁴⁵ Sommaren og hausten 1948 trykte Sunnmøre Arbeideravis ei rad artiklar der programforslaget blei drøfta, og fleire leiarar med sterk kritikk av dei formuleringane programkomiteen var kommen fram til.

30. august stod den leiaren som skulle vekkja interesse i «borgarpressa» og føra til sterke motangrep i fleire arbeidaraviser, inkludert Arbeiderbladet, som heilt utanfor sedvane i A-pressa gjekk til åtak på redaktøren i partiorganet på Sunnmøre.

Tittelen på denne leiaren var «Programmet». Temaet var «det forslag til nytt prinsipielt program som er lagt fram av programkomiteen» og sendt lokallaga til drøfting før det skal vedtakast på landsmøtet i februar 1949. Bodskapen i Hasunds leiarartikkel var «at her dreier det seg ikke om ajourføring av 'enkelte detaljer' som det var tale om på siste landsmøte – det er et helt nytt program og et helt nytt grunnsyn partiet innbys til å godta».

Leiarskribenten gjorde så ei samanlikning med det eksisterande programmet der det heitte at

42 F.eks. Sunnmøre Arbeideravis 27.9.1948, s. 3.

43 Sunnmøre Arbeideravis 3.9.1948, s. 4.

44 Furre 1999, s. 210.

45 Bergh 1987, s. 190–192.

DNA «bygger på marxismen og de erfaringer som er vunnet i Norge og andre land» i eit program «utformet som et konsentrat av den marxistiske samfunnsanalyse. (...) Det er ganske tydelig at med dette nye forslag skal vi forlate dette solide grunnlag. – Ordet marxisme er i samsvar med dette fjernet, og i stedet er det kommet en mengde fagre talemåter som 'planøkonomi', 'demokrati' og 'frihet'. (...) For oss som er oppdratt i arbeiderbevegelsen virker det (...) latterlig å se disse uttrykk tatt med i det prinsipielle program uten at det er gitt noen nærmere definisjon». Etter dette knytter Hasund desse tre honnørorda til borgarleg og «kapitalistisk» terminologi før han ser for seg ein situasjon etter landsmøtet der «storparten av partiets medlemmer ikke vil kunne sympatisere med partiets offisielle grunnsyn, og således enten vende partiet ryggen, eller i bitterhet trekke seg tilbake til fullstendig passivitet».

«Hvorfor programkomiteen har funnet å måtte forlate marxismen – det eneste vitenskapelige grunnlag for den sosialistiske arbeiderbevegelse – er oss en gåte.» skreiv Hasund vidare og hevda at veteranane Tranmæl, Zachariassen, Øysang og Hegna i programkomiteen var i ferd med å saga over den greina dei sat på, dei som sjølve hadde «gitt oss den marxistiske skoloring. (...) De har gjort et så grundig arbeid, at når de samme herrer nå kommer drassende med en ny 'samfunnsteori', må vi avfeie dem med et medlidende smil og skrive deres artige oppførsel på krigens demoraliserende konto».

Forslaget til nytt prinsipielt program var ein brannfakkell som ville føra til ein unødigg opprivande strid. «Det er likefrem ansvarsløst å kaste fram en slik brannfakkell nå da vi står foran den

avgjørende maktkamp,» hevda Hasund før punchline der han spådde at kommunistane var dei einaste som ville gle seg over det nye programforslaget. «Skulle dette tåkeprat, som det nye programutkastet i realiteten er, bli lagt til grunn for Det Norske Arbeiderpartis vidare arbeid, er det med ett slag skapt et utmerket grunnlag for et sterkt kommunistisk parti i Norge. Og vi som trodde de ville bekjempe kommunistene!»⁴⁶

Dagen etter denne kraftsalven frå redaktøren følgde leiaren i Aalesund Arbeiderparti, Alfred Slinning, opp på første-sida under tittelen «Skal vi skifte grunnsyn?». Overskrifta var sett på av redaksjonen, stod det i ein notis på ei seinare side, men innlegget tydde på at Hasund hadde lokalpartileiinga i ryggen då han gjekk til åtak på programkomiteen.

Slinning kalla forslaget «et nytt program» der ein var så ivrig etter å vinna folk som «har vært mellompartienes sikreste støtte», at ein stod i fare for å «tape sin sjel». På grunn av slike «opportunistiske ønskemål» kunne partiet forandrest til «et sekkeparti» som erstatta «alle de midler arbeiderklassen rår over for å bryte ned motstanden fra borgerskapet» med «demokratiske virkemidler for å bygge det nye samfunnet». Det nye programmet skjønne måla dagens situasjon og erstatta den marxistiske terminologien med «uklare og mangetydige» formuleringer som å skriva «dette økonomiske systemet» i staden for «kapitalismen». «Det er betegnende for hvor dårlig den politiske smak etter hvert er blitt at man ikke lenger tør ta dette ord i sin munn.» For å unngå all terminologi som smaka av marxisme og «dette ufyselige ordet», «nytter programfor-

*«Hvorfor programkomiteen
har funnet å måtte forlate
marxismen (...) er oss en gåte.»*

46 *Sunnmøre Arbeideravis* 30.8.1948, s. 4.

slaget seg av alle mulige krumspring. (...) Uttrykk som 'det som er grunnleggende for et menneskes livslykke', 'de grunnleggende frihetene', 'menneskerettighetene' kan karakteriseres med ett eneste ord: Folkehøgskuleprat.»⁴⁷

«Et kraftig og sensasjonelt angrep»

Med leiaren 30. august og debattartikkelen på framsida dagen etter freista partiavisredaktør og lokallagsleiar å sparka i gang eit ords kifte om prinsippprogrammet som dei openbert såg som meir enn nødvendig. Og dei lukkast godt, om ikkje akkurat i dei krinsane artiklane deira

vende seg til. Alt 2. september tok Dagbladet opp Hasunds angrep på programforslaget i ein leiar om Arbeiderpartiet der «striden mellom de rettroende og de behendige taktikerne» no har «blusset opp for alvor». «Det har lenge gjæret (...) i partiet,» skreiv Venstre-organet, men «Foreløbig er det bare Sunnmøre Arbeideravis som har tatt opp debatten om det nye prinsippprogrammet». Så følgde fyldige sitat frå Hasunds kritikk, før Dagbladet konkluderte slik: «Det er tydelig at Arbeiderpartiets landsmøte kommer til å bli litt av et rabaldermøte. (...) Vi tror partiet går et vanskelig valg i møte. Det er noe alle vet at det blant velgerne hersker stor misnøye med dets styre og stell.»⁴⁸

Fredag 3. september kom ein endå sterkare provokasjon mot leiinga på Youngstorget. På leiar-sida i Morgenbladet i Oslo stod artikkelen som fekk arbeidaravisredaktørar frå Moss til Tromsø opp på barrikadane. «Planøkonomien 'skalleskjul for den største svindel vårt land har sett'» var hovudtittelen med følgjande undertittel:

*«Det er tydelig at Arbeiderpartiets
landsmøte kommer til å bli
litt av et rabaldermøte.»*

«Arbeiderbevegelsen i ferd med å bli kompromittert, skriver Arbeiderparti-avis i oppsiktsvekkende artikkel.» Med fyldige sitat frå Hasunds leiar framstilte Morgenbladet «et kraftig og sensasjonelt angrep som redaktøren av Sunnmøre Arbeideravis, Arnvid Hasund, nylig har rettet mot Regjeringens kurs og Arbeiderpartiets ledelse.» Ein liknande artikkel skal ha blitt sendt ut frå Høires Pressekontor, som også konkluderte med at det er

«misnøye i gården».⁴⁹

No blei Hasunds leiarartikkel debatttema mellom borgarlege og arbeidaraviser i by etter by.

Måndag 6. september skreiv redaktør Kåre Fasting i Venstre-avisa Nidaros under tittelen «Bjølla på katten» ein lang leiar som momentant avfødde motlegg frå redaktør Ole Øisang i konkurrenten, Arbeider-Avisa. Øysang var partiideolog og av Hasund skulda for å ha blitt demoralisert av krigen. Leiarane som Øysang trykte mot Hasund, var ikkje berre forsvar mot denne påstanden, men openbert også provoserte fram av at Hasunds programkritikk av Nidaros og andre borgarlege aviser blei påstått å vera uttrykk for utbreidd indre uro i DNA.

«Vi har overhode ikke hørt om noen slik kritikk, og Sunnmøre Arbeideravis – som forøvrig har inntatt en påfallende outsider-innstilling når det gjelder forholdet til Russland og kommunistene – er hittil den eneste partiavis som har gått til angrep på programmet,»⁵⁰ skreiv Øisang. Trass i påstandane om den marginale posisjonen til Ålesund-avisa, fann han i vekene som kom, grunn til å bruka heile fem leiarartiklar på å kommentera og tilbakevisa Hasunds kritikk av arbei-

47 Sunnmøre Arbeideravis 31.8.1948.

48 Dagbladet 2.9.1948, s. 3.

49 Sitert etter Moss Arbeiderblad 8.9.1948, s. 2.

50 Arbeider-Avisa 6.9.1948, s. 3.

det til programkomiteen. Øisang omtala Hasund-leiaren og Slinnings artikkel som «det sanseløse angrep» og «vettløs kritikk». Øisang plasserte ansvaret for dette hos redaktør Hasund, som han skulda for i lang tid å ha «vært en stressom ved- og vannbærer for den form for 'marxisme' og for det 'folkedemokrati' som feirer slike triumfer i Tsjekkoslovakia. Og da begynner en jo å begripe litt av hvert som ligger til grunn for dette vettløse angrepet mot bedre vitende».⁵¹

Øisang kalla Hasund kommunist, ei politisk gruppe statsminister Gerhardsen tidlegare på året hadde gått langt i å stempla som femtekonnistar. Det same kommuniststampelet kom fram då redaktør Henry Harm i Moss Arbeiderblad tok for seg Hasunds kritikk: «Den tonen som Sunnmøre Arbeideravis har anslått har vi ikke hatt i norsk arbeiderpresse siden Eugene Olaussens Klassekamp-dager. Et helt utilbørlig språk, en snørrviktig og 'vi-alene-vite-tone'. (...) Hvor langt når da herr Arnvid Hasund opp – han som i nærmeste framtid etter egen oppsigelse skal trekke seg tilbake som redaktør for å vie seg for mer marxistiske oppgaver?»⁵²

I Nordlys kom det nokre veker seinare personangrep av eit anna slag. Under tittelen «Tropene bak ledelsen» skildra redaktør Ingvald Jaklin i ein leiar kor samla Troms-partiet står bak regjeringa: «I de borgerlige partiene noterer og kommenterer en ethvert symptom som kan legges ut som tegn på at det hersket misnøye i Arbeiderpartiets rekke med politikken regjeringen og partiet følger. En forvirret artikkel av en syk redaktør borte i Ålesund ble således nylig

slått opp som noe av en landssensasjon. (...) Ålesund arbeiderparti (...) tok mot fire stemmer avstand fra de synspunktene vedkommende artikkelforfatter hadde gjort seg til talsmann for, hvis en da kan kalle de hysteriske utbruddene hans for synsmåter.»⁵³

I arbeidaravisene ser det berre ut til å vera signaturen «T.», redaktør Egil Toreng, i Glåmdalen som gav Sunnmøre Arbeideravis og Hasund

noka form for støtte: «For selv om en på en rekke punkter må ta avstand fra artikkelen i 'Sunnmøre Arbeideravis', har den likevel gjort en stor og velsignelsesrik gjerning: Den

har (...) vekket interessen for partiets prinsipp-program (...) og gjort de viktige spørsmål som her reises til et samtaleemne mann og mann imellom.»⁵⁴

I Sunnmøre Arbeideravis kvitterte Hasund glad for denne støtta i leiaren «Fornuftige ord».⁵⁵ Men før det hadde han i tur og orden forsøkt å parera Øisangs og Harms angrep under tittelen «Det sanseløse angrepet». «Vi akter ikke å imøtegå sjikanerierne,» svara Hasund, «de får stå for den verdi de har, og så håper vi de to ærverdige redaktørene sover lykkelig i bevisstheden om å ha likvidert en av sine kolleger.»⁵⁶

Angrepa i Nordlys blei ikkje kommenterte, men sjølv etter at årsmøtet i Aalesunds Arbeiderparti 21. september hadde hatt Martin Tranmæl på besøk og vedteke det omstridde programforslaget mot fire stemmer, heldt debatten fram i Sunnmøre Arbeideravis, der «den slemme

⁵³ Nordlys 27.9.1948, s. 4.

⁵⁴ Glåmdalen 13.9.1948, s. 4.

⁵⁵ Sunnmøre Arbeideravis 20.9.1948, s. 3.

⁵⁶ Sunnmøre Arbeideravis 16.9.1948, s. 3.

⁵¹ Arbeider-Avisa 8.9.1948, s. 3.

⁵² Moss Arbeiderblad 8.9.1948, s. 2.

Arnvid Hasund sitter fremdeles (...) og taler det frie ord», som Hasund utfordrande skreiv – i oppsigelsestida.⁵⁷

Det var «Harm» i mosseavisa som først røpa offentlig at Hasund på dette tidspunktet «i nærmeste fremtid etter egen oppsigelse skal trekke seg tilbake for å vie seg for mer marxistiske oppgaver».⁵⁸ Hasund motsa han ikkje, men brevet bladstyreleiar Rønneberg fire veker seinare sende stortingsrepresentant/odestingspresident Oksvik, meir enn tyder på at så heilt frivillig kom den oppseiinga ikkje.

«De hysteriske utbruddene»

Kva var så årsaka til at Hasund blei mål for alle desse personangrepa i arbeidarpessa og sidan pressa til å levera oppseiinga si ein gong før dette blei offentlig kjent gjennom leiarartikkelen i Moss Arbeideravis 15. september 1948?

Standpunkta hans i alliansepolitikken kan sjølv sagt ha vore ei årsak, men fleire forhold talar mot at dei var avgjerande. Redaktør Jaklin i Nordlys hadde sjølv heilt til seinsommaren 1948 stått på same linja som Hasund og heldt i september 1948 framleis på at Noreg måtte halda oppe venskapeleg samband med Sovjet. Dersom angrepet på Hasund berre hadde ei tryggingspolitisk årsak, er det lite truleg at Jaklin ville bruka ord som «en forvirret artikkel» og «de hysteriske utbruddene» frå «en syk redaktør», sjølv om han akkurat i desse dagar hadde Haakon Lie på besøk og kan ha vore sterkt inspirert av den temperamentsfulle språkbruken til partisekretæren.⁵⁹

57 Sunnmøre Arbeideravis 16.9.1948, s. 3.

58 Moss Arbeideravis ein gong mellom 30.8. og 15.9.1948.

59 Nordlys 27.9.1948, s. 1, 4 og 6.

«Eit anna teikn på at tryggingspolitikken ikkje var avgjerande, er det som skjedde etter at Hasund var avsett.»

Då er det meir sannsynleg at reaksjonen var utløyst av dei angrepa på «Grunnsyn og retningslinjer» som Hasund hadde skrive sjølv, og dei han hadde teke inn i avisa. Også angrepa i Arbeiderbladet, Arbeider-Avisa, Moss Arbeiderblad og forsvaret i Glåmdalen var direkte adresserte til programdebatten i Sunnmøre Arbeideravis og – ikkje minst – at den hadde gitt «borgarpressa» høve til å hevda at det fanst misnøye og sprekkdanningar som kunne svekkja Arbeidarpartiet i det kommande stortingsvalet.

At reaksjonen kom så raskt, berre rundt ei veke etter at leiaren stod på trykk, tyder likevel på at misnøyet med Hasund var til stades før den famøse leiaren stod på trykk 30. august. Ingen av angrepa i andre arbeidarpessa nemnde synspunkta hans i tryggingspolitikken, men både Arbeiderbladet, Arbeider-Avisa og Moss Arbeiderblad hevda at Hasund står kommunistane nærare enn godt var.

Eit anna teikn på at tryggingspolitikken ikkje var avgjerande, er det som skjedde etter at Hasund var avsett. Då blei redaksjonssekretæren Kjell Valderhaug konstituert som redaktør. Også Valderhaug var motstander av norsk deltaking i ein vestallianse, men debatten om prinsippprogrammet hadde han ikkje blanda seg borti.⁶⁰ Ville han ha vore sett inn om det var Hasunds tryggingspolitiske leiarar som pressa fram avsetjinga? Neppe.

Viktigare enn Hasunds tryggingspolitiske standpunkt kan det altså ha vore at programkritikken hans gav borgarlege aviser grunn til å hevda at

60 Eriksen 1972, s. 183.

Arbeiderpartiet var splitta og dermed svekt. I tillegg må mangelen på disiplin ha spela ei rolle. I ein haust der partiet gjorde det meir enn tydeleg kor viktig talerøyr arbeidarpressa var for DNA, brukte Hasund denne pressa tvert motsett. Frå redaktørkrakken i ei arbeidaravis retta han kraftige åtak mot partiet sentralt. Og sjølv etter det som må ha vore klare beskjedar om å slutta med kritikken, heldt han fram.

Uansett om årsaka var denne mangelen på respekt for partidisiplinen eller den faktiske usemja, viser Hasund-saka korleis det nye våpenet i vestvendinga, kommuniststempellet, kunne brukast som disiplineringsmiddel også i pressa, som legitimering av at ein meiningsulydig redaktør måtte fjernast.

Om det var Nato-standpunktet eller kritikken av programforslaget som gjorde at han måtte gå av? «Det var jo to sider av samme sak,» sa Hasunds tidlegare medarbeidar Bjartmar Gjerde då eg intervjuar han før han døydde.⁶¹ Denne replikken speglar den unge Gjerdess syn i 1948, men orda peikar lenger framover enn partileiinga og tillitsmannsaspiranten Gjerde såg den gongen. Både den tryggingspolitiske og den ideopolitiske dreininga i partiet gjorde det nødvendig å fjerna denne redaktøren som ikkje ville halda kjeft.

Korleis det gjekk med bladstyreleiar Rønneberg, veit eg ikkje. Men meiningsjustisen hausten 1948

og vinteren 1949 då Nato-spørsmålet blei endelig avgjort, pressa Arnvid Hasund, lokalpartileiar Asbjørn Slinning og mange fleire ut av Arbeidarpartiet. I overmøt og statsfornuft trudde partileiinga at ein slik politikk var berekraftig. Men Hasund-avsetjinga blei ei brikke i ein større historie enn den som handla om pressefridommen på Nordvestlandet. Kimen til stiftinga av Sosialistisk Folkeparti blei skapt med denne politikken. Meiningsjustisen sist på 1940-talet la grunnlaget for at DNA tapte det reine stortingsfleirtalet ved stortingsvalet 1961. DNA-hegemoniet fall og styrken i partiet har sidan halde fram med å falla.

Redaktør Arnvid Hasund var ein uvøren og ikkje alltid like taktisk klok mann, men like fullt ser det ut til at han hadde gode hensikter. Han var eit politisk menneske og heldt fram med å vera det livet ut. Skomakarverkstaden hans i Mandal blei eit lokalt «kaffihus» i Habermas' forstand – ein stad der engasjerte folk stakk innom for å drøfta politikk. I Arbeiderpartiet sist på 1940-talet var det ikkje plass til slike brennande sjeler.

Redaktør Arnvid Hasund kan gå inn i pressehistorie som ein mann partileiinga måtte fjerna for å realisera eit større og meir nødvendig prosjekt. Eller vi kan sjå han

som eitt av fleire offer for ei stor feilvurdering i det partiet han hadde brukt mesteparten av livet sitt og kreftene sine på å byggja.

61 Telefonintervju med B. Gjerde 30.4.2007.

Kjelder og litteratur

Munnlege kjelder, brev- og e-postkjelder:

Gunnar Furholt, Mandal, Arnvid Hasunds ven og partifelle i SV, telefonintervju og brevveksling april–mai 2007

Bjartmar Gjerde, journalistlærling i Sunnmøre Arbeideravis 1947, telefonintervju 30.4.2007

Einar Hasund, slektning av Arnvid Hasund, telefonsamtale og e-postveksling 11.5.2007

Paul Kåre Hasund, son av Arnvid Hasund, telefonintervju 9.5.2007

Magne Nedregård, redaktør i Sunnmøre Arbeideravis 1964–68, telefonsamtale og e-postveksling 11.5.2007

Björg Sølvi Pedersen, dotter av Arnvid Hasund, telefonintervju 16.5.2007

Arkivkjelder

Klokkarbok for Ulstein 1893–1922, www.arkivverket.no

Olav Oksviks privatarkiv, Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek

Martin Tranmæls privatarkiv, Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek

Aviskjelder

Aftenposten, Oslo, 1948

Arbeider-Avisa, Trondheim, 1948

Arbeiderbladet, Oslo, 1948

Dagbladet, Oslo, 1948

Glåmdalen, Kongsvinger, 1948

Morgenbladet, Oslo, 1948

Moss Arbeiderblad 1948

Nidaros 1948

Nordlys, Tromsø, 1948

Sunnmøre Arbeideravis, Ålesund, 1948

Sunnmørsposten, Ålesund, 1948

Østlendingen, Elverum 1948

Litteratur

Bergh, T. (1987) *Storhetstid. Arbeiderbevegelsens historie i Norge bd. 5*. Oslo: Tiden Norsk Forlag

Dahl, H.F. og Bastiansen, H.G. (2000) *Hvor fritt et land? Sensur og meningsvang i Norge i det 20. århundre*. Oslo: Cappelen

Eide, M. (2000) *Den redigerende makt. Redaktørrollens norske historie*. Kristiansand: Norsk Redaktørforening/IJ-Forlaget

Furre, B. (1999) *Vårt hundreår*. Oslo: Det Norske Samlaget

Hjeltnes, Guri (red.) (2010) *Norsk presses historie 1660–2010 bind 3. Imperiet vakler 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget

Løseth, A. (1996) *Likskap og lagdeling. Fylkeshistorie for Møre og Romsdal. III*. Oslo: Det Norske Samlaget

Ottosen, R. (1996) *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug

Norderval, I. (1989) *Olav Oksvik. Medmenneske og politiker*. Oslo: Tiden Norsk Forlag

Waage, A. (1982) *Bygdebok for Ulstein og Hareid. Band IV. Gardar og folk*. Hareid: Sogenemnda for Hareid og Ulstein, Hareid kommune

Bidragstere

Ivar Andenæs er utdannet journalist og statsviter. Han har erfaring som journalist i presse og radio. I mange år stelte han med offentlig mediepolitikk og var leder for Statens medieforvaltning (i dag Medietilsynet) i åtte år. Han er i dag medieforsker ved Institutt for Journalistikk i Fredrikstad og har skrevet en rekke bøker om presse og mediepolitikk.

Elisabeth Eide er dr. Art og førsteamanuensis ved journalistutdanningen på Høgskolen i Oslo. Hun har flere års journalistisk erfaring og har også vært seniorforsker ved forskningsprosjektet CulCom ved Universitetet i Oslo. Eide har en lang publiseringsliste innen medieforskning med hovedvekt på studier av journalistikk om den ikkevestlige verden. Hun er blant bidragstere til *Norsk presses historie* bind 2 og 3.

Fredrik Engelstad er professor i sosiologi med arbeidslivs- og maktforskning som spesialfelt. Han har i en årrekke ledet Institutt for Samfunnsforskning og der han fortsatt er forsker ved siden av prosessorstilling ved Universitetet i Oslo. Engelstad satt i ledelsen for Makt- og demokrati-prosjektet og har en lang publiseringsliste innen

sitt fagfelt.

Aina Nøding er postdoktor på prosjektet *Mangfoldige offentligheter* ved Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo. Hun har tidligere vært forsker ved Senter for Ibsen-studier og er blant medforfatterne til *Norsk presses historie* bind 1. Nøding har skrevet og bidratt til flere bøker om medie- og bokhistorie.

Anne Hege Simonsen er førstelektor ved Høgskolen i Oslo, har flere års journalistisk erfaring og er forfatter av en lang rekke forskningsrapporter, bøker og artikler om norsk utenriksjournalistikk og journalistikk på den ikkevestlige verden. Simonsen er blant medforfatterne til *Norsk presses historie* bind 2 og 3.

Arnhold Skre er utdannet historiker og har siden 2003 vært leder i Norsk Pressehistorisk Forening. Skre har vel 30 års presseerfaring som journalist og redaktør, har gitt ut flere bøker og er blant medforfatterne til *Norsk presses historie* bind 3. Artiklene om vestvendingen i norsk presse og om redaktør Arnvid Hasund i denne utgaven av *Pressehistorisk tidsskrift*, presenterer forskningsgrunnlaget for bidragene hennes til pressehistorieverket.

Pressehistoriske skrifter

Nr. 1/2004:

Arnhold Skre:

«I dag må ingen sitte hjemme»
 Presse og partiloyalitet 1957 – 1973.
Presseminner: Reidar Venberget

Nr. 2/2004:

Øystein Sande m. fl.:

Agitasjon og opplysning
Presseminner: Ingjerd Galtung

Nr. 3/2004:

Else-Beth Roaldsø:

Å skrive i motvind.
 Ruth Thomsen og Stavanger Aften-
 blad

Hallvard Tjelmeland: Aviser som
 historisk kilde

Presseminner: Gunvor Gjessing,
 Odd Gjerstad og Sven R. Gjems

Nr. 4/2005:

Norhild Joleik:

Albert Joleik – bladstyrer i bry-
 tingstid

Presseprofil: Manny Altern f Holst
Presseminner: Berit Vikdal Jensen,
 Fredrik Koch og Rolf Kluge

Nr. 5/2005:

Div. Forfattere:

1905 – Nu gjælder det at holde
 kjæft

Presseminner: Eivind Berdal og
 Eva Fosse

Nr. 6/2006:

Anne Hege Simonsen:

De der ute – vi her hjemme
 Utenlandsdekningen i tre norske
 aviser 1880-1940

Jo Bech-Karlsen:

På sporet av en glemt stil.
 Litterær journalistikk på 1950- og
 1960-tallet

Presseprofil: Ingebrigt Løberg

Presseminner: Arnulf Grut

Nr. 7/2006:

Tor Are Johansen:

«Trangen til læsning stiger,
 selv oppe i Ultima Thule»
 Aviser, ekspansjon og teknologisk
 endring ca 1763-1880

Presseminner: Oddmund Syvert-
 sen

Presseprofil: Anton Blom

Nr. 8/2007:

Guri Hjeltne (red):

«Har de ikke journalister i Aftenbla-
 det lenger når de sender et kvinn-
 folk?»

Kjønnsperspektiv på pressehistorien

Presseprofil: Hans Lauritz Hanssen

Nr. 9/2007:

Tor Are Johansen:

Hett bly og raske presser.
 Teknologisk endring i norsk avis-
 produksjon

Presseminner: Ada Schwabe Ei-
 narsen

Presseprofil: Olaf Madsen

Nr. 10/2008:

Sidsel Meyer:

Så brøt stormen løs.
 Debatten om beredskapslovene
 høsten 1950

Bernt Ove Flekke:

Eit historisk blikk på «Hele Norges
 sportsavis»

Presseminner: Gøril Strømholm

Presseprofil: Erik Loe

Nr 11/2009:

Henrik Grue Bastiansen:

Lojaliteten som brast.
 Partipressen i Norge fra senit til fall
 1964-2009

Nr. 12/2009:

Sigurd Høst:

Mye mer enn Akersgata.
 Norsk pressestruktur 1945-2009
Presseminner: Yngvar Holm

Navneendring til Pressehistorisk
 tidsskrift f.o.m. 2010

Nr 13/2010

Div. forfattere:

Nordisk presse under andre verds-
 krigen

Presseminner: Ivar Tollnes

Tidligere utgaver av Pressehistoriske
 skrifter/Pressehistorisk tidsskrift koster
 mellom 75 og 150 kroner og kan bestil-
 les hos Norsk Pressehistorisk Forenings
 sekretær Elisabeth Vislie. Send num-
 meret på utgaven og antall sammen
 med bestillers navn og adresse til ev@
 mediebedriftene.no